

Ksaver Šandor
Gjalski:

Dolazak Hrvata

Ksaver Šandor *Gjalski*

Slavi tisućugodišnjice krunidbe kralja Tomislava posvećuje

Autor

I.

Nad Salonom stao svitati dan. Sunce se diglo iza visokih planina sa svim svojim ognjenim sjajem, da prosipa i rumene i ljubičaste i ružičaste i zlatne talase svoga svjetla i žara po velebnim zidinama visokih i ogromnih crkvi i po mnogim nedobrojnim palačama s visokim mramornim stupovljem i širokim stepenicama, što su vodile do raskošno izgrađenih ulaza u veličanstvene domove. Noćne sjene pred tim sjajem u tili su časak izginule. Utekle su kano sive mračne pjege u strane, gdje je još u kakvu nastranu kutu i zapuštenu uglu virila kakva ruševina ili su ležali travom i mahovinom zarasli povaljeni stupovi razrušenih domova, što je ostalo nepodignuto i nepopravljeno iz posljednjih strašnih barbarskih navala, pogotovo gotskih i karpških. Ali to je posve iščezavalo pred ostalim sjajem i veleljepotom velegrada, koji se s pravom ponosio da je tek umanjeni Konstantinov Novi Rim.

Iako je bilo još vrlo rano, ipak je u gradu sve već bilo na nogama. Krasne, kamenom popločene široke ulice bile su pune i prepune ljudi. Danas je imala krenuti svakogodišnja dalmatinska vojnička straža na Dunav, da straži i čuva carstvo od barbarskih, osobito avarskih i slavenskih navala.

Na sve su strane odjekivali koraci teških vojničkih cipela i konjskih potkova, svakojaki povici u raznim jezicima i od silne žurbe. U brzini i naglosti vođeni zauzdani konji rzali su vriskom kao da su se pozdravljali kod sretanja. Iz kuća rivali se na ulicu radoznali stanovnici, da promatraju taj grozničavi život napolju. Ovdje-ondje vidjelo bi se kakvo mlado prekrasno djevojčce kako si kradom briše suze, što bi joj kapale niz svježe obraze. A na kapijama gradskih bedema svaki su čas još pridolazile s vanjskih strana oružane konjičke čete, gdje im se davala uputa da je vojni zapovjednik dao nalog, neka se čete sakupe izvan grada dolje kod mora na zemljištu bogataša i uglednika Severa, koji je blizu carske Dioklecijanove palače podigao bio lijepu uglednu palaču s bezbrojem visokih zelenih, ružičastih, sivih i bijelih mramornih stupova, kojih su se temelji gotovo iz mora dizali. Došlo je nekoliko puta do nesuglasica između pridošlih oboružanih konjanika i stražara kod bedema. Nisu se naime razumjeli. Došljaci iz daljih krajeva nisu govorili romanskim jezikom, a gradski stražari opet nisu bili vješti jeziku kojim govorahu vojnici. Morali su se dozivati i tražiti ljudi, koji su ih razumjeli. Srećom što su dolazili vojnici većinom k istočnim i sjevernim vratima, gdje je vojni zapovjednik bio tako uredio da se tu našlo nekoliko tumača. Znao je naime da će biti vojnika koji ne znaju ni latinski ni grčki govor.

Kad bi koja četa, dolazeći iz dalje unutrašnjosti prostrane Dalmacije i ne poznavajući dotada Salonu, pitala kuda se ide na određeno mjesto, kazalo joj se da pođe pokraj Dioklecijanova vodovoda prema carskoj palači, te će brzo dolje stići. A ogromna se Dioklecijanova palača vidjela već izdaleka. U jasnom jutru pokazivala je svu svoju velebnu raskoš i svoje nedohvatno veličanstvo. Na tim carskim dalekim i visokim zidinama i njihovim arhitektonskim savršenostima opažali su se istina tragovi barbarskih pustošenja i divljega bjesnila, ali je ipak veličanstvo same zgrade i njezinih razmjera ostalo netaknuto, pak je nad cijelim ogromnim prostorom još lebdjela i veličajnost negdašnjega rimskog imperija i sva snaga i sav čar negdašnjega Jupitera Pobjeditelja! U čudu i divljenju i strahopoštovanju gledali su pridolaznici na tu veličajnu ljepotu, i sa strahom se okreću od nje, bojeći se nisu li još uvijek u njoj sakriveni poganski bogovi, za koje im je njihov kršćanski svećenik pričao da su isto što i Sotona.

Dolje kod mora na dalekoj čistini pokraj krasne Severove palače bilo je već sakupljeno na stotine i stotine konjanika, koji su radosno pozdravljali nove pridošlice. Čekalo se samo još zapovjednika i u

tom se čekanju razgovaralo o dalekom Dunavu, o straženju protiv Obra i Slavena, o najsigurnijem načinu kako da im se prepriječi prijelaz na ovu stranu Dunava i Save. Znalo se već da imaju najprije stići do Sirmiuma, a onda do Singidunuma. Isto su tako znali da će taj put morati osobito čuvati veliki most kod Sirmiuma, za koji se znalo da ga obarski kagan svakako želi imati u svojoj vlasti, pa je već dapače i diplomatskim putem u Bizantu pokušao da mu ga bazilej kao svome vjernom vojskovođi preda u stalan posjed. O tom je baš pričao neki stari vojnički veteran nekolicini mladih konjanika, koji ga nisu pravo razumjeli. On je govorio pučkim latinskim govorom, koji se govorio ovdje u Saloni i Aspalatu. Oni su pak tek nešto i dosta slabo bili vješti latinskom pisanom jeziku, jer im je materinski jezik bio kao veteranu nepoznato ilirsko narječje. Veteran je već duge godine vojevao u podunavskim krajevima, pa je imao često prilike da čuje govoriti i Obre i Slavene. Dapače je pomalo i razumio nešto od slavenskoga govora. Tako je i sada, čuvši karske mladiće kako među sobom razgovaraju, kliknuo začuđeno i nekako sumnjičavo da govore istim jezikom kojim govore i Slaveni, obarski saveznici. Pa im to i spomene. No oni mu se izrugaju i rekoše da se tim njihovim jezikom po čitavoj Dalmaciji najviše govori, te i Iliri vole da se služe tim jezikom, a napuštaju svoj stari govor.

- Nećemo ni dva sata hoda proći pa dolazimo u kraj gdje se govori ovim našim jezikom. Ovako, kako ti, starče, govoriš, govori se samo, evo, kod vas pokraj mora. Pa se ogledaj i po cijeloj kohorti, naći ćeš i tu više naših ljudi našega jezika negoli ljudi tvoga jezika. Vas imade najmanje ovdje. Govori se tu svakojakim jezicima. Baš sinoć, malo prije no što smo stigli ovamo, sreli smo četvu koja govori gotskim ili kakvim li jezikom. Nismo je razumjeli pa smo morali i mi i oni govoriti vašim rimskim govorom.

Tako je odvratio veteranu mlad, visok, rusoglav snažan mladić, koji je na sebi imao i rimsku vojničku kabanicu i rimsku kacigu i rimski kratki mač, ali je uza to nosio i neki barbarski ovjesak iz krzna, a uz mač još nekakvo oružje i luk takav, koji nije izgledao rimski, pa mu je to i veteran rekao, gotovo spočitnuo.

- E - pusti, latinče moj - s ovakvim buzdovanima i s ovakvim lukovima i strelicama naši su očevi i djedovi svaki put natjerali u bijeg vaše rimske čete, te su se mogli ovdje nastaniti i postati bazilejovi podanici kao i vi - odvrati rusoglavi mladić, kojega su drugovi zvali Dragomir.

Veteran, imenom Kaj, slegne tek ramenima i pusti mladiće da se dalje otpute među druge hrpe konjanika. Brzo se uvjerio da mu je mladi Slaven govorio istinu. Gotovo svagdje, na svim stranama sakupljenika, neprestance je slušao govore i razgovore u tuđim jezicima. No to mu napokon i nije moralo biti čudno. Znao je odavna da u rimskim vojskama imade u velikoj većini najmljenih barbara. Uostalom, to ga i nije zanimalo. On se sada posve prepustio užitku što mu je pružao pogled na sakupljenu četvu od tisuću snažnih oboružanih ljudi. Mlado se sunce lijevalo zlatnim i srebrnim bljeskom po tim dugim, teškim kopljima i sulicama s njihovim oštrim metalnim šiljcima i oštricama, po tim sjajnim kacigama, zakićenim i konjskom grivom i zelenim mladim lišćem šumskih hrastova, polijevalo se i po okovanim štitovima i po metalnim oklopima, u koje su bili vojnici stisnuti i preko kojih su visile vojničke lacerne, a gdje gdje i dragocjeniji paliji. Iste »calige«, vojničke cipele, blistale su se svojim teškim i čvrstim kopčama u svjetlu rana jutro. Konji su pak isto tako bili čvrsto i sigurno opremljeni i osedlani. Svojim rzanjem i lupanjem okovanih kopita pokazivali su nestrpljivost. Kaj se tu sjeti i svoga konja pa pobrza onamo, gdje ga je bio pustio, da mu ga drug pridrži i čuva.

Uto je dolazio odozgo iz grada zapovjednik čete, legat Ligurije. Sjedio je na krasnome visokom bijelcu, koji se čisto poigravajući i poskakujući spuštao niz dosta kosu strminu. Jahač je čvrsto držao uzde i svaki čas konja po vratu podragao i pogladio, da ga umiri. Uz legata Ligurija jašilo je još nekoliko centurija, sve mladi, pustopašni, veseli momci. Ta radovali su se svome putu. Veselilo ih da će doći u one krasne vinorodne predjele na Dunavu, gdje ima svega u izobilju, a osobito prekrasnih i tračkih i slavenskih djevojaka. Uglavnom su razgovarali grčkim jezikom i glasno se podsmijevali ljudima sto su se vukli gore gradu ili s kakvim trhom ili pak lijepo omotanim darovima

za crkve. Ligurije nije pratio ni slušao svojih pratilaca niti gledao na prolaznike. On je sasvim zamišljen upravio oči onamo dolje, kud se sterala daleka Dioklecijanova palača, koja je mnogo pretrpjela od barbarskih navala, pa su na mnoge strane virile pukotine i ruševine i ležali povaljeni dragocjeni stupovi, ali koja je ipak u tome sjajnom ranom jutru sjajila svom svojom veličanstvenom ljepotom i neizrecivim dostojanstvom. Ligurije je u duši gotovo proklinjao gotske i druge barbаре, što su dirnuli u tu savršenu građevinu, ali u isti čas također osjetio kako Dioklecijanovo sjajno veledjelo još uvijek svom svojom veleljepotom čuva veličinu rimskoga svijeta i svu svoju arhitektonsku savršenost. Pri tome zažali što Dioklecijan nije izveo svoj naum, pa da svu tu ogromnu, daleku, gotovo nedoglednu zgradu pokrije istim jednim jedincatim krovom. Dakako, dosjeti se odmah da i tim ne bi bio osigurao divnu građevinu protiv bijesa barbara i protiv još strašnijeg zuba vremena.

Kad se pridošla povorka već približila primorskoj nizini i prošla zidove Severove palače, sakupljene ćete pozdraviše mladoga zapovjednika. Orilo se nadaleko od uzbuđenih pozdravnih povika: Te salutat! -

Ligurije je podbo konja i pojurio k četama. Odmah je sa časnicima pristupio k poslu, da poreda ljude po centurijama. Kada je bio s tim gotov, po starome rimskom običaju nagovorio je četu oduljim govorom. To se možda nije sasvim sviđalo njegovim mlađim drugovima časnicima, koji su većinom bili grčkoga podrijetla. Ali on je bio iz prave rimske, dapače senatorske porodice iz akvilejskih strana. Na to je bio silno ponosit pa je čuvao što više rimsku tradiciju. Stoga on, na primjer, nikada cara u Bizantu nije nazivao bazilejom, nego uvijek Augustom imperatorom. Dapače, kad bi i grčki govorio, tako se izražavao.

Svojim latinskim govorom predočio je vojnicima važnost i znamenitost današnjega pohoda. »Mi smo straža čitavoga velikog carstva, da čuvamo carstvo protiv strašnih barbara, što navaljuju na granice carstva lakomi i željni plijena, krvi i ognja. Od vaše valjane službe, od vaše pažljivosti i od vašega junaštva zavisi hoće li carstvo imati mira ili sve zlo, sve prokletstvo, sav pakao što ga divlji barbarin nosi sa sobom. I nije samo sigurnost života i imetka građana carstva u pitanju, radi se tu također o sigurnosti naše svete kršćanske vjere i njezinih hramova, podignutih u čast i slavu našega božanskog Spasitelja Isusa Krista i njegove majke Bogorodice sv. Marije. Na to treba da mislite, vojnici i junaci«, - govoraše Ligurije ozbiljno, svečano i elegancijom pravoga rimskoga govornika. No naskoro prestane, jer se iz držanja vojnika brzo uvjerio kako ga u velikoj većini malo i slabo razumiju. Samo kod riječi Spasitelja i Bogorodice zamijetio je veće gibanje među vojnicima i pobožno križanje nad čelom. Četa je naime imala najmanje latinskih i grčkih vojnika. Najviše ih je bilo iz novonaseljenih slavenskih krajeva i dosta još iz mjesta i strana što su ih nastavali još ilirski Dalmati, koji su dakako u velikoj većini bili napola polatinjeni ili poslavenjeni. Slabo su još govorili ilirskim jezikom.

Pô sata kasnije krenula je četa širokim, zidanim drumom, što je vodio u unutrašnjost zemlje. Što su dalje dolazili, sve ih je više poklapala strašna opustjelost prouzrokovana vjekovnim upadima barbara sa sjevera i istoka. Zapuštena i tek na brzu ruku popravljena državna cesta svak čas je bila provaljena rupama. Istrgano je kamenje ležalo u visokim hrpama i kupovima, tako da je na nekim mjestima bilo teško proći s konjima. Na satove je četa oštrim kasom jurila naprijed, dok bi naišla do kakva nastanjena mjesta ili barem do pastirskih naselja. A stanovnici tih ljudskih nastavanja u najrjedem su slučaju bili latinskoga jezika, a još manje grčkoga. Zlo su prolazili Ligurije i njegovi grčki oficiri, a isto Kaj sa svojim veteranima. Svi su se morali utjecati Dragomiru i njegovim drugovima, ako su htjeli da se sporazume s ljudima, jer su ti ljudi govorili istim slavenskim jezikom, kao što je govorio Dragomir sa svojim drugovima. Što su konjanici dalje dolazili i bližili se gorskom kraju s visokim, neprohodnim vrhuncima, nailazili su na takve ljude, s kojima se ni Dragomir nije mogao sporazumjeti. Govorili su sasvim drugim nekim nepoznatim jezikom, a nisu se bavili poljodjelstvom kao Dragomirovi sunarodnjaci, nego su bili pastiri i timarili i čuvali ogromna stada koza i ovaca, a uza to su još držali goveda; ali tako sitna i neznatna da su ih konjanici, većinom iz strana

primorskih i iz pitomih ravnica, u prvi čas držali za nešto tek veće koze. Uz koze i ovce još su imali više čoporâ svinja, pa kao da im je ta životinja bila milija od ostaloga blaga. A gotovo nije bilo moguće da se povede kakav razgovor s njima, jer su bili silno divlji. Na pitanja vojnika odvrćali bi ili ludim bijegom ili zamahnutom ćulom. Istom od poljodjelaca po dolinama i ravninama mogla je četa nešto поближе saznati o tom narodu. Poljodjelski svijet, bio on latinske, dalmatinske ili slavenske riječi, nazivao ih Tribalima, Tračanima, a sami nisu sebi davali nikakva narodna imena, niti su stalno zapremali iste prostore. Vječno su mijenjali svoja nastavanja. Isto tako nisu poznavali ni obiteljska ni plemenska prezimena, već samo prvo ime. U najrjeđim su slučajevima bili pokršteni. No najznačajnija bila je u njih jedna crta. Odlikovali su se time što su lako i brzo prisvajali jezik onih, s kojima su došli u susjedstvo, pa su taj jezik tako naučili te su poslije mislili i tvrdili, da su ti njihovi susjedi, čiji su jezik prihvatili, uzeli i naučili taj jezik od njih, a ne oni od tih svojih susjeda.

Stari veteran Kaj svaki se put ljutio kad bi takva pastirska rulja došla u blizinu konjaničke čete. Tvrdio je da ih odavna poznaje - te strašne pastire, koji sve ukradu i svakud pljačkaju i otimaju. Znao je on to još iz prijašnjih svojih pohoda na Dunav, pa je trčao od jedne centurije do druge, da upozori momčad neka čuva svoje stvari.

No još je više ljutosti i boli u starca Rimljanina izazivalo, što je četa već nekoliko puta nailazila na mjesta, koja su svjedočila da je tu prije bio nekoć rimski vojnički logor, a sada tek vire amo-tamo iz visokih trava, gusta drača i još guščega grmlja, ruševine utvrdnih zidova. Kaj je bio dosta načitan čovjek. Svoje duge i mnoge dane po vojničkim logorima od svoje je mladosti još rado ispunjavao čitanjem debelih zavežljaja svakojakih pisanih djela. Tako je poznavao i često pročitao pisma sv. Jerolima, pa je iz njih znao da su ti razrušeni logori ostaci onih strašnih barbarskih provala gotskih, vandalskih, alemanskih. I sućut i bol zbog svih onih strahota ponovno bi mu potresla dušom, dok je gledao sada ove ruševine, da to jače uzbukti u njemu želja i potreba osвете.

Već su dva dana prošla, a konjanička četa nije došla ni do kakvoga većega mjesta. Ligurije, koji je prvi put vodio četu na Dunav, već se počeo plašiti da je zakrenuo krivim putem, te ga je Kaj morao umirivati da se nalaze na pravom putu, jer on poznaje taj put, budući da je već nekoliko puta bio na Dunavu i svaki put je išao istim pravcem.

Radi zla i razrušena druma trebala je četa mnogo dana dok je došla do Castra Lamatis. I tu su bili užasni tragovi i ostaci mnogih barbarskih provala, ali je ipak još bio negdašnji rimski vojnički logor i s njim spojen gradić u kakvom-takvom stanju, da su se ljudi mogli nastaniti i pomisliti da se odmore i oni i konji od toliko napornog putovanja. Odavle je nakon trodnevnog počivanja krenula dalje prema Marsoniji, gdje se nije dulje zadržala, nego još isti dan nastavila put prema Sirmiumu. Tu se Ligurije nadao da će se sastati sa četom, koju je imala zamijeniti njegova četa, i koja se imala vratiti u Salonu. Napokon stigoše do Sirmiuma, glavnoga i najpoznatijeg grada u ovome dijelu carstva. Kao i svi gradovi i sva mjesta, kroz koja su konjanici dosad prolazili, bijaše i Sirmium gotovo napolak razvaljen. Krasne i sjajne kršćanske crkve, nastale i građene na temeljima i zidovima negdašnjih Jupiterovih i Venerinih hramova, bile su u velikoj većini porušene i popaljene. Među nedoglednim ruševinama tek bi se ovdje-ondje skromno i napolak sakriveno uzdizala kakva sitna, niska kapelica i crkvice, a pred svakom takvom božjom kućom uvijek se tiskao narod, da usrdnom žarkom molitvom prosi božju zaštitu i božju pomoć protiv vječne barbarske pogibelji. Kao što se pred crkvama gomilao i tiskao narod, tako se isto skupljao silan svijet kod velikog mosta na Savi, za koji je u pučanstvu vječno vladala briga da ga avarski ili slavenski neprijatelj ne zauzme. Ligurije je ravno upravio četu k mostu. Ali tu nije našao stražu, koju je imao izmijeniti. Niti potpuna kohorta nije tu stražila. Ligurije, a isto i Kaj, silno su se radi toga razljutili. Zamjerali su što je most tako slabo čuvan. Ali mu vojnici na straži kazaše, da je glavni dio straže kod Singidunuma, pa da je legat dosadašnje straže odredio neka se nova straža otputi do Singidunuma, gdje će se izvršiti predaja straže i službe. Ligurije je uvidio da je ovako bolje, jer Singidunum leži već na Dunavu, pa je tako najbolje zaštićena granica na najpogibelnijoj točki, jer vlast rimska ondje ne seže više preko

Dunava. Dakako, potom je morao dulje putovati sa četom no što je mislio. Stoga je odmah drugi dan krenuo dalje. A nije pošao običnim putem. Kod Bassiane zakrenuo je na sjever do Acumincuma, da bude odmah i što prije na Dunavu, kojemu korito vrijedi kao granica carstva.

U Singidunumu je našao sadašnju stražu gotovo svu na okupu. Vojni je logor bio na brdu, što se diže nad ušćem Save u Dunav. Logor se širio i na istok po visoravni nad Dunavom i u dolinu k Savi, gdje se spuštao gotovo do rijeke. Uz logor se pružalo u visine brda mjesto, koje su nastavali žitelji iz obližnjih krajeva, a i s udaljenih južnih grčkih strana, da trguju s vojnicima i sa svijetom, što je bivao preko Save i Dunava. Tako su na veliku svoju radost grčki časnici našli dosta trgovačkog naroda, s kojim su se mogli razgovarati u dragome svom grčkom govoru, koji je, istinabog, malo još sjećao i naličio na helenski govor, što su ga učili u bizantskim i atenskim školama, ali koji im je i ovakav još bio mio i drag. Dakako, malo je to hasnilo da ne bi bio logorski život, ne samo na grčke časnike, nego i na svu drugu momčad izvalio svoju tešku, daleku, nesavladivu dosadu. Nije tu hasnila ni kocka, ni druge igre, ni pijanka - ama ništa.

II.

Već je dosta mjeseci prošlo što je četa stražila na Dunavu. Nije se za sve to vrijeme ništa osobito dogodilo. Ni Avari ni njihovi slavenski saveznici nisu niti jedanput pokušali prijeći Dunav i upasti u carstvo. Zapovjednik čete, legat Ligurije, saznao je doista po svojim špijunima da se Avari silno naoružavaju i nekuda spremaju. I u prvi je čas odmah učinio nužne odredbe u svojoj četi, da budu straže što pomnije i što budnije. No naskoro je dobio sigurne vijesti da se Avari spremaju, ne na jug, nego da polaze prema sjeveru i sjeverozapadu. Saznao je dapače da se negdje daleko na sjeveru podigoše mnogi slavenski puci, imenom Hrvati, protiv avarskoga gospodstva te da pobjedonosno potiskuju Avare na jug i na istok. Te su glasine bile to vjerojatnije što doista nije bilo vidjeti prijeko na drugoj strani Dunava ni ma kakvih naoružanih četa, pa dapače ni pojedinih naoružanih ratnika, što je inače ipak vazda bilo na avarskoj strani. Štoviše, najveći i najdalji hrinkovi, u kojima su Avari glavno čuvali i sahranjivali svoje bajoslovne bogate plijenove, bijahu gotovo bez prave straže. Dobre i oštre oči dalmatinskih vojnika mogle su tek zamjećivati starce, djecu i žene. »Mora da je sva vojska gore na sjeveru u ratu!« - zaključivahu rimski vojnici.

Jedno popodne zaplovilo je više vojnika na splavima i čamcima Dunavom, da među ritovima love ribu i strijeljaju galebe. Pouzdali su se u odsutnost Avara, a srca im izgarahu od želje za kakvom-takvom zabavom. Bezbrizno su daleko pošli u lov. Među njima bijahu također dva, tri grčka časnika. Ovi su daleko manje mislili na galebe i na ribu. Njihova se zabava u razgovoru poglavito vrtjela oko žena, pa su jedni drugima pripovijedali kako su od ovoga ili onoga čuli o ljepoti slavenskih djevojaka i o žarkoj čudi avarskih žena.

Ploveći rijekom ipak su lovci dobro pazili da im se splavi sakrivaju za visokim, osušanim ritovima i za gustom, žutom trstikom, te ih s protivne strane neće opaziti Avari. Ipak su se plašili i bili zabrinuti, nisu li Avari gdje u zasjedi. I kao da im strah nije bio bez razloga i temelja. Za kratko su vrijeme čuli onamo preko trećega ili četvrtoga rita udaranje veslima po vodi. U taj su čas časnici položili ruke na kratke mačeve, a vojnici uzeli sebi lukove i tobolce da ulože strelice. A onaj strani čamac ili splav sve se bliže primicao. I Dalmatinci su opazili da u čamcu, što se polagano približava iz suprotnih ritova, nema oboružanih ljudi, nego su samo mlade djevojke s mrežama za lov na ribe. Sada su časnici Grci izdali zapovijed vojnicima da se približe čamcu s djevojkama. Svaki ih je strah minuo, i u njima se probude svi muškarčki instinkti i sve pohote za ženskim čarom.

I zbilja, približivši se čamcu, ugledali su skup prekrasnih mladih djevojaka odjevenih u dugo bijelo ruho, navezeno raznobojnim prekrasnim nakitom, osobito na širokim rukavima i nad grudima, koje su bile stidljivo prikrivene, a nisu bile slobodne i otvorene kao u Germanka, Tračanka, Sarmatkinja ili Avarkinja. Među vojnicima bilo je nekoliko Slavena, i ovi su iz djevojačkih povika brzo spoznali

da djevojke govore slavenski, pa su ih prilično mogli razumjeti. Grci i ilirski Dalmatinci htjeli su zarobiti djevojke. Bile su tako strojne i milovidne, a prekrasna jasnoplava kosa nadugo im se spuštala niz mlada ravna leđa u debelim pletenicama, dok su im se čvrsta bedra i bijele noge isticale, kad bi baratale mrežama i prigibale se nad vodom. Grčki časnici od same su želje i raskošne pohote obezumili i tjerali vojnike, da što prije zagrabe čamac. No tome se najodlučnije suprotivi stari Kaj, koji je srećom također bio u tome lovu. A uza nj je pristajala i većina vojnika, osobito Slaveni. Kaj je upozorio Grke kakvu bi nesmotrenost učinili. Izazvali bi neprijatelja, da bi sutradan navalio, a taj je neprijatelj i silan i mnogobrojan i gotovo jači od istoga Avara. Carstvo bi bilo opet izvrgnuto silnom pustošenju, krvoproliću i svim najstrašnijim nevoljama.

- Nismo mi, za ime božje, ovamo došli da izazivamo rat, mi smo ovdje na straži, da u prvom zametku prepriječimo rat. To je naša dužnost! - govoraše Kaj. Pošlo mu je za rukom da odvрати Grke od željena zarobljavanja.

Djevojke nisu na svom čamcu niti malo slutile u kakvoj se pogibli nalaze. Rimski je čamac bio sasvim sakrit za visokim grmljem. Djevojke su mirno spuštale mreže u vodu i vukle ih po žurnim talasima, da veselim hihotom svak čas dignu mrežu punu riba. Uz taj posao orila se duga, slavenska pjesma k nebu, da uz šum i mrmor silnih talasa povećava ljepotu časa u tom jasnom uzduhu bez ikakva oblaka i bez svake magle. Sve je bilo prosvijetljeno i pozlačeno sjajnim zrakama toploga sunca. Na vodenim čistinama lelijale se i zibale zlačane zrake sunca i odražavalo se duboko plavetilo jasnoga neba. Uz visoke ritove plazile su po vodi modrikaste tanke sjene, nad kojima polijetahu male ptičice i ogromne dugokrake sirene sa svojim prozirnim krilima, od kojih se lamalo svjetlo i titrale dugine boje. A ogromni galebovi polijetavali su nad vodama, da čisto zavidno prate i gledaju obilni plijen djevojjaka. Iz ritova se pak čuli poklici pataka, gusaka i drugih svakojakih vodenih ptica. Djevojačkom je pjesmom ravnala i predvodila ju strojna, visoka plavokosa djevojka. Duge poput zlata sjajne pletenice nisu joj se spuštale kao u njezinih družica niz leđa, već su bile ovite oko glave pa nalikovahu na krunu prekrasnoj ovoj glavi. Odjevena bijaše i ona u bijelu, široku i platnenu odjeću, koja bijaše oko vrata, nad grudima i po dugim rukavima iskićena isto kao i kod drugih crvenim, modrim, zelenim i crnim vezom i šavom, tako da ne sakrivaše nimalo svu strojnost i svu snagu mladoga, prekrasnoga tijela. Njezina divna i začarna pojava opet je izazvala žudnje i raskošne porive u vojnika. Veteran je Kaj imao stotinu poteškoća, da primiri tu mladu pohotu i još je teže suzdržavao momčad kad je jedan odande iz nekoga lučkoga mjesta u južnoj Dalmaciji izračunao, koliko bi se za djevojjku moglo dobiti, kad bi je prodali u roblje. Jer da Jevreji s istoka, što dolaze u luke, osobito skupo plaćaju lijepe plavokose ropkinje. Poduzetnost momčadi bivaše utoliko jača i veća što su vojnici Slaveni iz djevojačkih poklika i govora razumjeli da prijeko na obarskim i slavenskim stranama nema kod kuće muževa oboružanih ni kod Avara ni kod Slavena. Jedva jedvice pošlo je Kajju za rukom skloniti i nagovoriti lovce, da se udalje od djevojačkog čamca, te ih poveo u desnu stranu Dunava, da nastave ondje svoje ribarenje i lov na ptice.

Ali, što mu je taj put pošlo za rukom, to mu nije bilo više moguće sutradan. Vrativši se lovci prijeko u logor Singidunum, pripovijedali su ostalim drugovima svoje pronašasće. Pričali su žarko o videnim prekrasnim djevojjkama, ali su i kazivali, da su saznali kako nema prijeko muževa kod kuće, te da su svi hrinkovi bez svake zaštite; čuvaju ih starci i djeca.

- Ta - nismo li pravo imali, kad smo vazdan govorili da nema prijeko muškoga svijeta! - prekidali im riječi vojnici, da se hvale i hvastaju svojim izvrsnim vidom.

Pripovijedanje je lovaca sve više i više probuđivalo u ljudima sve nagone bojne pljačke i bojna robljenja. Ta - davno su čuli pripovijedati, koliko je bogata i raskošna plijena u tim avarskim hrinkovima, koliko silna zlata, zarobljena po svim stranama carstva. U srcima sviju usplamtjela je nesavladiva želja za tim raskošnim bogatstvom. Starac Kaj nije se smio više ni javljati sa svojim razlaganjem i predočivanjem pogibli. Sam Ligurije nije više bio sposoban ni u vlasti da primiri ljude, a napokon, i u njemu je plamtjela potreba i želja da kazni strašne razbojнике i pljenitelje. Pogotovo pak nije se Ligurije više opirao, a nije niti nastojao nadvladati pljačkaške porive svoje

čete, kad je došao u logor kršćanski svećenik Onufrije iz Sirmiuma sa svojim drugom Anselmom iz Singidunuma. On je na vijest o nezaštićenim hrinkovima stao pripovijedati kako je u njima sahranjeno i spremljeno sve ono zlato i srebrno bogato posuđe i svete moći i sveti kipovi iz crkve Sv. Dimitrije, koju su Avari prije neko dvadeset ili trideset godina oplijenili i lišili njezina upravo carskog blaga!

Sjedobradi je monah dizao obje ruke u zrak i zaklinjao i molio četu da ide preko Dunava i oslobodi taj božji imetak iz poganskih ruku. Sada se naravno nije smio ni mogao više ni oprezni i umni Ligurije i dalje opirati želji i volji svojih ljudi. Napokon, znao je već veliku moć i silu crkvenih ljudi. Jedini Kaj nije još sasvim popustio, još je pokušavao zapriječiti taj pohod. Govoraše i Liguriju i nižim zapovjednicima, i samoj momčadi, da se kane pogibeljna posla i pothvata. No svi ga odbijahu i kletvom i porugom. Dapače kohorta, u kojoj je služio, a bila je sastavljena od latinskih i dalmatinskih ljudi, isprebijala je i istukla starca na mrtvo ime.

Najžešći su bili grčki časnici iz Carskoga Grada. Saznavši da nema avarskih i slavenskih muževa kod kuće, njihovo se bojno junaštvo silno rasplamsalo. I Ligurije je morao popustiti. Konačno je i u njemu prevladala vojnička priroda i želja za istrgnutim mačem i napetim lukom. Mučila ga odavna silna dosada logora, to jednostavno stražarenje. Napokon je osjećao od prvog časa želju da se osveti i kazni strašne neprijatelje.

Tako se zbude da su već prvih noći sakupljali sve splavi i sve čamce i ono nekoliko većih trijera i galijske u pristanište pod Singidunumom. Skore jedne noći, još prije svitanja dana, zaplovila je četa na drugu stranu Dunava.

Tu je još sve mirovalo, duboka noćna tama prikrivala je i brijeg rijeke i svu daleku ravan, što se iza njega u nedogled širila. Ležao je nad svime dubok san. Nigdje ni traga ni glasa ljudima. Tek gdje gdje bi se pasli sitni konji i poskakivala mlada ždrebad. Iz dalekih ritova čulo bi se mukanje bivola i njihovo valjanje teškim tjelesima po močvarama i blatu. Gdje gdje se nalazilo na nekim livadama volova i krava, pa su po tom vojnicima znali da su u blizini nastanjeni Slaveni.

Jedva je počelo svitati, kad su prvi rimski vojnici bili pred dugim hrinkom. Dosta veliki zemljani nasipi i opkopi, iz kojih su virili debeli, čvrsti balvani, sačinjavahu tu utvrdu. Ulazi do njih bijahu u zemlju iskopane jame, po kojima se podzemno dolazilo u utvrdu. Pokraj tih jama našli su na podu povaljene starce i male dječake, koji su svi ležali u duboku i tvrdu snu. Dalmatinska ih straža nemilice potuče. Silni jauk nemoćnih staraca odjekne i strašno se raširi užasnim krikom čitavom ravninom. I kad su se na to vojnici spremili da uđu u hrink, opaze da se iz daljine pojavljuju guste ljudske hrpe i gomile, od kojih je dolazila silna graja i vika, sve odjekujući od zaprepaštenja, jada i nevolje. A gomile se sve bliže i bliže trkom primicahu. Zapovjednik ostavi kod hrinkovih ulaza tek nekoliko stražara, a sa cijelom ostalom silom krene protiv pojavljenih gomila. U tim su gomilama bile gotovo same avarske žene. U tili su časak bile opkoljene rimskom četom. Vojnici su počeli mačevima i kopljima udarati gomilu, sabitu u klupko. No odmah se dosjete grčki časnici da će biti bolje uloviti roblje, pa su prema tome i izdali naloge. Prestalo je klanje i krvarenje, pa se uzeli lanci i konopci, da se opkoljene i prestrašene žene sa djecom povežu i u lance sapnu. Mlađe su žene i djevojke dakako vojnici posebno svrstali. Bilo je među njima, ako ne krasnih, ali ono ipak čilih i osobitih crnomanjastih pojava, a jedri im i snažni ženski čari tek su se jedva prikrivali kratkim rubljem i još kraćim krznom. Vojnici su ih vukli tek nešto postrance u obližnje grmlje, da zadovolje muškaračkim pohotama. Ilirski Dalmati nisu se ni sakrivali među grmlje; počinjali su silovanje odmah u najbližoj blizini.

Dosadašnji je uspjeh zaveo četu da se otputila dalje u unutrašnjost. Još istog su dana došli do dalekih tustih pašnjaka, gdje su opet naišli na avarske logore i šatore. Po nedoglednim ravninama pasle su se čitave hrpe i gomile konja i kobila sa ždrebad. Na veliko se čudo vojnika svaki čas vidjelo kako žene muzu kobile i nose u teškim posudama mlijeko u šatore. Vojnici su i ove žene hvatali i vezali. Jednako su lovili i sapinjali konje i ždrebad.

Prekjučerašnji ribari i lovci iz rimske čete čudili su se da nisu dosad našli i sreli onakvih žena, kakve su vidjeli u čamcu na Dunavu. Grčki su časnici bili zapravo ojađeni. Ta - ono su bile prekrasne, vitke i visoke plavojke, a ovo, što su dosad sreli, bile su većinom zdepaste, niske, crnokose i žutokose ženske plosnatih, kratkih tupih nosova, dobre tek za proste momke i napola divlje ilirske Dalmate. Slavenski im vojnici u četi protumačiše da su to avarske žene, a ono na Dunavu da bijahu Slavenke.

Napokon se želja grčkih časnika ispunila. Četa je naišla na slavensko selo. Tu nisu bili tek šatori i čerge kao po avarskim nastanjivanjima i logorima. Stajale su pojedine dosta nadaleko rastrkane duge kuće, sadjeljane i sabite iz teške hrastovine, a visoki im krovovi bijahu pokrivi sitom i slamom. Našli su ovdje samo žene, starce i djecu. Rimska je četa saznala međutim od svog svećenika da su to Arijanci, zavedeni još od Gota na to krivovjerstvo. Zbog toga žešće i ogorčenije navali četa na selo, zapali ga na nekoliko mjesta, pa polovi sve ženske i svu djecu, a starce pobije. Među polovljenim ženama prepoznali su prekjučerašnji lovci onu krasotu djevojku iz čamca, koja je predvodila pjesmu. Gotovo trijumfalno dovedu je kao najkrasniju pred legata Ligurija. Grčki su časnici taj mah htjeli da bude njima prepuštena. Gotovo su gorjeli od pohote i žudnje za tom stasitom krasotom. No Ligurije ih je odbio i odredio da je se nitko ne smije da takne. Upita je za ime. Ona ga nije razumjela, pa je zato pozvao vojnika Slavena, da je on pita. Djevojka ni vojniku ne odgovori ništa. Krasne joj se modre oči zaprepašteno zagledaju onamo, gdje su nešto podalje vukli vojnici njezine družice, napolak već od grubih ruku razgaljene. I kad je vojnik Slaven ponovno zapita za ime, ona se trgne i naglo pograbi kratki vojnikov mač, da ga svom snagom zarine sebi u njedra. I Ligurije i vojnik Slaven i svi obližnji priskoče do nje, koja je već nauznak padala. Kad joj izvadiše duboko zarinuti mač iz prekrasnih bijelih njedara, provalio je gusti mlaz krvi, i kako je bila pogodena ravno u srce, za kratak je čas izdahnula.

- E - tako naše djevojke Slavenke čuvaju svoju djevičansku čast! - reče slavenski vojnik prema Liguriju, koji tronut i žalostan učini pobožno nad mrtvim tijelom kršćanski znak križa.

Vraćajući se četa opet bliže Dunavu, još je naišla na jedan manji avarski hrink. Sve je ondje poplijenila i odvela sa sobom. Kod velikog hrinka, što su ga kod svog dolaska najprvo našli, opet su se sustavili i počeli plijeniti. Tu je bilo toliko plijena i bogata blaga u zlatu i srebru, da su bili gotovo u neprilici, kada će i kuda to silno bogatstvo otpremiti i spremati. I dok su jedni to silno blago grabili i vukli na svoje brodove i čamce, drugi su se dali u potragu za ženama i djecom, pa je sve više i više bivalo vezano i sapinjano mladog i starog roblja. Nisu vojnici zaboravili ni na konje i marvu, od kojih je daleka ravnica gotovo vrvjela.

Napokon je Liguriju pošlo za rukom da je sakupio ljude te ih s bogatim plijenom doveo na lađama, galijama i čamcima preko Dunavu u logor kod Singidunuma. Prije odlaska pazili su da na mjestu grabeža i plijena ne ostane nitko živ, pa su sve sa sobom povelu što je bilo još sposobno za roblje, a najstarije i najnemoćnije redom su posmicali, da budu sigurni kako neće Avari i Slaveni kod svoga povratka moći saznati, tko je učinio tu provalu.

U Singidunumu su ih dočekali glasnici da je na dolasku već nova straža, pa će možda sutra ili najkasnije prekosutra stići u logor, da preuzme službu. Sada je bila radost još veća. A bilo je blizu uskrsno doba. Svi su gotovo izgarali od želje da ih na Veliku subotu pozdrave mnogobrojna srebrozvučna zvona u Saloni s tolikih crkvenih tornjeva, gdje su već od preko stotinu godina visila zvona iz najglasovitije ljevaonice u Noli, i koja su srećom kod posljednjih barbarskih navala ostala poštedena, jer barbari nisu znali njihovu vrijednost.

Pridošla se nova straža nije mogla dosta nadiviti bogatome plijenu, što ga je vukla sa sobom odlazeća četa, koja je unatoč galami i viki popa Onufrija tek najmanji dio vratila crkvi Sv. Dimitrija. Prije odlaska učinila je četa još sjajan posao. Slučajno su došli iz istočnih donjih strana neki Židovi i Grci iz levantskih otoka, koji su se bavili trgovinom roblja. U dva su gotovo dana bile rasprodane sve ugrabljene Avarke sa svom mladarijom i djecom. Slavenske su žene i djevojke pridržali vojnici za sebe. Tako je bogatim plijenom i krasnim ženama opskrbljena četa krenula put zapada i požurila

svoje putovanje, da stigne što prije u svoju sjajnu i bajno krasnu Salonu. Svi su bili neizmjereno zadovoljni svojim uspjehom. Veliki bogati plijen učinio ih je bogatašima, pa je mnogi od njih pravio planove i osnove, kako će sagraditi sebi sjajni dom u Saloni ili u Aspalatosu. Neki su već i mjesta odabrali za gradnju, pa su spominjali prostore oko bazilike ili kod Porta Caesarea u Saloni, a drugi opet prostore u blizini Severove palače u Aspalatosu. Jedini su Ligurije i Kaj šutjeli i bili gotovo zabrinuti.

III.

Novonadošla straža upravo je zavidno i jalno pomišljala na bogati plijen pređašnje stražarske čete. Vojnici nisu gotovo mogli na išta drugo misliti, nego kako bi i oni došli do istoga uspjeha. Ali opet se nisu mogli odvažiti da pređu Dunav. Nagovarali su ih doista nekakvi ljudi, što su se sa svojim stadima ovaca i koza, a ponajviše sa čoporima svinja nalazili po brdima i šumama kod Singidunuma i Sirmiuma. Vazdan su se po okolici skitali i govorili vojnicima da bi prešli Dunav, i gotovo su im jamčili da će se u jednom dosta blizom hrinku naći sva sila blaga i bogatstva. Vojnici im nisu mogli pravo vjerovati, jer su od stalno nastanjena svijeta saznali da su to nekakva tračka ili tribalska plemena, koja nisu nigdje stalno nastanjena, već se jednako sele iz planine u planinu, iz jedne ravnice u drugu, prema tome kakvu gdje nađu pašu; ali uz to su čas u službi carstva, čas u službi Avara ili drugih barbara. Vojnici su stoga i onda kolebali kada su ti ljudi nudali svoju pomoć za stanovit dio plijena. Sam zapovjednik čete, taj put tribun Onogost, proslavljeni ilirski Dalmata, nije im nikako mogao vjerovati. Nipošto nije htio da ih sluša. Upravo ih se plašio. Znao je da su od onih nomadskih plemena što se ganjaju i skiću od obala Ponta Euxina do obale jadranskoga i jonskoga mora, i koji nisu znali, ili nisu htjeli kazati, kojemu većem narodu pripadaju, a govorili su jezikom tračkim i ilirskim i jezikom grčkim - dapače sarmatskim i skitskim govorima. Izgledali su kao pravi šumski ljudi, obrazi su im bili crnomanjasti, a kosa bujna, crna i duga. Onogostu nisu smjeli ni blizu doći.

Tako su prolazili mjeseci, a da nije rimska straža mogla izvršiti svoje želje. Međutim su vidjeli i raspoznali na drugom brijegu Dunava da su ovoga puta Avari muževi kod kuće. Nisu više bile same žene s djecom i starcima. To je još više suzdržalo Onogosta da popusti želji svoje čete. Tako je došlo vrijeme nakon minule godine da se straža vraćala kući, te na veliku žalost vojnika nije prije toga provalila na obarsku stranu, pak se vraćala prazna bez plijena. Kako ova, tako i slijedeća straža nije došla u zgodu da provali prijeko. Ali je naravno tradicija o velikom plijenu straže od prije dvije godine sveudilj jednakom upornošću i jednakom snagom dražila duhove i srca vojnika na straži. Ali dakako - Avari se vazdan vide na suprotnom brijegu Dunava.

Zbilja su se Avari odavno vratili na Dunav u svoje logore i hrinkove. Kod svoga povratka bijahu upravo preneraženi kad su naišli na provaljene i razrovane hrinkove, a nisu nigdje mogli naći svojih žena, djevojaka i djece. Trula tjelesa staraca, napolak već okosnice, bijahu jedino što im je od roda ostalo! Ni Avari ni Slaveni nikako se nisu mogli tome dovinuti ni saznati otkale im je zadan taj strašni udarac. S velikom su brigom i strahom pomišljali da su možda navalili njihovi strašni neprijatelji s istoka, Pečenezi ili kakvi novi Goti, Vandali ili Sarmati. Već su dapače stali misliti da su možda kuda probili Bjelohrvati iz Velike Hrvatske, s kojima su bili baš ratovali, pak je onaj njihov strašni Samo i ovo čudo mogao izvesti! Nikako se nisu mogli domisliti da bi to bili mogli učiniti rimski vojnici.

Međutim su se tribalski skitnice nomadi nekako prokrali prijeko na drugu stranu Dunava. Rimska ih je straža propustila, jer su obećali da će sve točno izvidjeti među Avarima, pak po tome saznati kada će biti najzgodnije da se navalj. Tribalski su pak nomadi već kod svog polaska bili odlučili da će stupiti u avarsku službu, jer ih Dalmatinci odbijaju.

Tako i učine. Došli su k Avarima kao prijatelji. Obri ih prilično sumnjičavo primiše. Znali su iz svojih predašnjih prekodunavskih navala i provala u carstvo, da su ti Tribali u službi navalnika, bili to Goti, Slaveni ili Obri.

No svoje držanje promijeniše Avari kad su po tim Tribalima saznali napokon tko je ono prije tri godine provalio na njihovu stranu, i oteo im i odvukao toliki plijen i njihove žene, kćeri i djecu! Uzalud su dosada slali i postavljali na sve strane izvidnice i straže, zabadava su najveći trud ulagali da saznadu za krivce. Stoga im je tim milije bilo da su sada sve saznali. U svome zanosu bogato su nadarili Tribale, pa su se čudili kako im to nije ni izdaleka bilo na um palo, pa nisu ni časak posumnjali na rimsku stražu. Tribali su im međutim pružili sigurnih dokaza, da nisu više mogli sumnjati. Strašna mržnja i potreba osvete ispuni im razjedeni srca. »Salona se mora sa zemljom spraviti!« vikahu bijesni i ojađeni Avari od jednoga hrinka do drugoga.

Tribali su tom prilikom saznali da su se Avari morali povući sa sjeverozapada, jer su se ondjašnji Slaveni oslobodili njihova gospodstva i osnovali veliku, silnu državu pod imenom Velike Bijele Hrvatske, a pod kraljem Samom. Ta je vijest malko pokolebala njihovu odluku, da budu u službi Avara. No videći silno blago u avarskim hrinkovima i bogato već nadareni, prosudili su da bi u svakom slučaju po njih dobro bilo da se tu zametne kakva borba između rimske straže i Avara. Tom bi prilikom mogli doći do toga blaga u hrinkovima. I tako nastaviše svoje dogovore s Avarima. Bude dakle ustanovljeno da se Tribali što prije vrate preko Dunava na rimsku stranu, gdje su imali nagovoriti i zavesti rimsku stražu, da pređe preko Dunava na obarsku i slavensku stranu. Imali su rimskoj straži kazati da su Avari i Slaveni opet otišli nekud daleko, pa da su kod kuće samo starci, žene i djeca, baš onako kako je bilo prije tri godine. Avari će se pak sakrivati i neće ih vidjeti.

Tako i bude. Kad su vojnici rimske straže saznali da Avara opet nema kod kuće, te da su žene same s djecom i starcima, nije bilo više moguće da se umiri i utaloži uzbrkana grabežljivost i pohotnost vojnika. Neki su se doista protivili još, osobito neki stariji centurioni i tribuni nisu htjeli uzeti na sebe toliku odgovornost, ali kada su Tribali počeli pričati o silnome blagu u hrinkovima, brzo je nadvladala volja većine. Svi su upravo izgarali od želje da se domognu silna bogatstva iz avarskih hrinkova, pa će i oni moći da grade sebi vile u Saloni i u Aspalatosu. A mlađi su pomišljali također na lijepe slavenske djevojke.

Kada se dakle približavalo uskršno vrijeme, da ih izmijeni druga straža, nisu nikako više mogli dalje krzmati. Udese opet onako kao što se udesilo ono prije tri godine. Bijaše među njima nekolicina koji su onda kod one provale sudjelovali, pa su po tome točno znali što treba i kako treba da se sve poduzme. I sada su noću priredili lađe, splavi, galije i trijere. Za veću su svoju sigurnost, uzeli sa sobom još jaku tribalsku četvu, koju su u prvi čas htjeli naoružati svojim oružjem, jer Tribali, osim svojih pastirskih čula i kratkih noževa nisu imali nikakva oružja; no onda se ipak predomisle i odustanu od te namisli, jer nisu htjeli da barbarima dadu svoga rimskoga oružja. Tribali su opet bili s tim zadovoljni. Nisu bar dolazili među Avare u izgledu i vidu neprijatelja. Međutim je rimska straža bila, osim svega, uvjerenjena da neće ni trebati oružja, jer borbe i boja neće biti, kad nema Avara kod kuće, a i Tribalima bi samo smetalo oružje, jer im je bila namijenjena jedino uhodarska služba i služba goniča.

Predoše Dunav i stigoše na drugu stranu, kad još nije ni začelo svitanje dana. Duboka ih je tmina prikivala. Ipak se neko vrijeme zadržase na nadbrežju Dunava, pa najprvo poslaše Tribale, da se ogledaju oko avarskih hrinkova i logora. Ovi su odmah pošli i prema dogovoru s Avarima najavili ovima dolazak dalmatske straže. Ujedno su točno ustanovili i utanačili s Obrima kuda imadu voditi rimsku stražu, i gdje će posakrivene avarske čete dočekati rimske vojnike u zasjedi. Sve je bilo sasvim točno ugovoreno, a Tribali su morali nekolicinu svojih ljudi ostaviti Avarima kao taoce, koji će jamčiti da će sve biti učinjeno prema dogovoru. Dotle je rimska straža čekala na Dunavu i dan je već bio visok, kad su se Tribali vratili od Avara. Rimska je straža zahtijevala da ih odmah povedu dalje. Tribali, iako umorni, pokorno su se odazvali nalogu. Najprije su odveli rimsku stražu protiv strane najbližega velikog slavenskog sela. Tu nisu Rimljani istinabog našli nikakva blaga ni

bogatstva, ali su uistinu zatekli same žene i starce, koje su taj čas povezali i spremili za roblje. Ali to nije bilo vojnicima dosta. Zahtijevali su da ih Tribali vode najkraćim putem do Avara i do njihovih hrinkova. Psovali su ih i izricali im sumnje da su ih Tribali prevarili. Sada ih Tribali zakutnim putovima po šumama i visokim ritovima u gotovo neprohodnim močvarama povedoše u pravcu najbližega hrinka onim putem, kako su se s Avarima dogovorili. Već se iz daljine prepoznavahu visoki zemljani opkopi, kojima je hrink bio opkoljen. Rimska straža zapadne u taj čas u veliko veselje i požuri gotovo trkom svoje korake, zaboravivši na svaku opreznost, sasvim sigurna da nema Avara kod kuće, jer nigdje nije srela ni vidjela avarskih muževa. Gdjegdje bi tek na dalekim pašnjacima vidjeli i opazili kako avarske žene muzu kobile i nose mlijeko u kožnatim posudama prema svojim šatorima.

U toj posvemašnjoj sigurnosti kod jednog zakreta uz gustu duboku šumu skoče ujedared iz guštare oboružani ljudi uz silnu i strašnu viku. A bilo ih je u tili časak barem deset puta toliko, koliko Rimljana. Tribali su taj čas prestupili na stranu ovih protivnika i pokazali im gdje se nalazi zapovjednik. Rimski su se vojnici junački suprotstavili, osobito ilirska i slavenska momčad. Ali protiv tolike premoći nisu ništa mogli. Za kratko je vrijeme gotovo preko polovice Rimljana ležalo već mrtvo. Uzalud su se vojnici grčkoga i romanskog jezika predavali i polagali oružje. Avari su ih u svome osvetnom bijesu nemilosrdno sjekli i klali. Nije potrajalo dugo, te od hiljadu ljudi nije ostalo možda ni pedeset. U svome su strašnom bijesu htjeli Avari još i ove poubijati, ali njihov se predvoditelj, po časti *tudum*, dosjetio da će biti bolje ako ih puste na životu i stave na muke, da od njih onda točno saznaju odakle dolaze i kuda vode putovi, otkuda su došli.

Tako su Avari saznali da je četa iz Salone, iz one Salone otkuda je bila i četa što je prije tri godine bila izvela onu užasnu provalu. Sznali su također da naskoro dolazi izmjena straže, te je ova propala četa imala na dan Velike Subote pred Uskrsom stići u Salonu.

Tudum je bogato nadario Tribale i poslao odmah svoje brzohitne glasnike do glavnog hrinka u blizini velikog jezera, gdje je stolovao kagan, da mu točno sve izvijeste i pitaju za njegove daljnje zapovijedi. Već je treći dan stigao kaganov nalog da se spremi, ne časeći ni časa, velika vojska za bezodvlačnu navalu na Dalmaciju, posebno na grad Salonu. Ujedno je kagan izdao nalog da se jedna četa ima odjenuti u odijelo palih rimskih vojnika, naoružati njihovim oružjem i ostalim znakovima, uopće učiniti sve po čemu će izgledati kao rimska straža. Pod predvodstvom ove preodjevene čete ima ostala avarska vojska odmah krenuti protiv Dalmacije.

Nalog se kagana taj mah počeo provoditi i izvršavati. I kad je kagan, imenom Bajan, za kratko prispio u podunavski logor, našao je spremnu golemu vojsku. Avari ionako uvijek pod oružjem i vazdan u ratnom stavu, brzo su sabrali i sastavili ogromnu vojsku. Bilo im je to utoliko lakše što su imali već gotovih četa iz nedavnog rata s Bjelohrvatima, a osim toga, bijaše tu još na okupu vojska iz nedavnih avarskih navala u Traciji i Meziji. Podvrgnuti su im Slaveni pokraj Dunava morali također staviti na raspolaganje svu svoju oboružanu momčad.

Tu je ogromnu vojsku poveo sam kagan protiv Dalmacije. Na životu preostali vojnici rimske straže poslije prelaza Dunava i Save morali su pokazivati putove koji su najravnije vodili prema Salonu. Putem su sreli novu određenu rimsku stražu, koju je avarska vojska u tili časak uništila. Sada je još odlučnije i sigurnije kretala na zapadne strane i svoj žurni pohod nije nimalo sustavljala. Istom u blizini Salone prekinula je vojska svoj brzi i hitni korak. Od tjeranih sa sobom dalmatinskih vojnika bivše rimske straže, i od svojih tribalskih uhoda, saznali su Avari da se vojska približuje Salonu, o kojoj su im jedni i drugi kazivali, kako je to velik, bogat i sjajan grad, gotovo isto što i Carski Grad na trima morima. To je još jače uspalilo žudnju Avara da osvoje to mjesto, da se domognu bogata plijena i da zadovolje svojoj osveti te kazne grad radi zlodjela njegove straže. No ipak su se savladali u svojim svirepim porivima i beskrajnoj grabežljivosti. Uzeli su polaganije naprijed stupati. Uz to su po svojim izvidnicama ustanovili da je prije navale na samu Salonu potrebno da se osvoji tvrđava Klis, što je bila više Salone i služila kao njen čuvar.

Kagan smjesti svu vojsku po gustim šumama, što su pokrivala planine i bregove i svu okolinu. Izabere najprije četvu od najizvrsnijih bojovnika, pa je preodjene u rimsko vojničko odijelo i opremi rimskim oružjem i rimskim znakovima. Tako preodjevenu četvu pošalje protiv Klisa i tek kriomice polagano puštaše za njom ostalu vojsku.

U tvrđavi smještena malobrojna straža veterana i invalida prepoznala je izdaleka rimske znakove i rimsko odijelo pridošle čete, te je bila uvjerenjena da se to vraća dalmatinska straža s Dunava, znajući da baš toga dana imade i stići. Osim toga su Avari zarobljene dalmatinske vojnike stavili u prvi red, naloživši im da započnu govoriti sa stražom kod kapije. No straža nije na to ni čekala. Prepoznala je rimska veksila i rimske vojničke kabanice, dapače su ljudi dobrog vida mogli prepoznati i vojnike u prvom redu i naći u ovom ili onom svoga znanca, za kojega se znalo da je pošao sa zadnjom stražom. Sa slavljem i radošću otvorila se teška vrata tvrđave slavim znakovima rimskoga carstva. Avari su najurili u tvrđavu, posjekli straže i poklali sve što su mogli dohvatiti, i odmah poslali po ostalu vojsku. Porušili su tvrđavu, a onda ravno protiv Salone!

Krasan, velik grad na svojoj divnoj visoravni nad morem sav je plamtio i odsijevao u žarkome sjaju sunčanih trakova. S kubeta i tornjeva, zvonika, visokih zidova mnogih crkvi i nedobrojnih palača gotovo se bliještilo i caklilo od sjaja zlata, srebra, mramora i prekrasnih raznobojnih mozaika. Visoko u zrak dizali su se sa božjih hramova jednostavni latinski i dvostruki bizantinski križevi, pozlaćeni i dragim, raznobojnim kamenjem obloženi i okićeni, da u zračnim jasnim visinama odsijevaju i odbacuju na sve strane sjaj sunca i dragost tamnomodroga neba. I u tom sjaju i mekome proljetnom zraku zamnijaše duboki, blagozvučni, metalni tutanj mnogih i premnogih zvona, koja su navijaštala svijetu uskrsnuće Sina božjega, da se skladno slože s glasnom himnom i pobožno pjevanim koralom sakupljene i oko crkvi i u crkvama natiskane nabožne svjetine; svečano odjevene u svoje raznobojne dalmatike, po kojima se klizalo svjetlo, da iznese što jače i što više žarke boje i nakite toga narodnog odijela.

- Aleluja - aleluja! - orilo se zrakom na sve strane velikoga grada, a iz sviju crkvi izlažahu duge procesije, iz kojih se dizala k nebu i molitva i zahvalnost i nada k božjoj svemoći, božjoj svemilosti i nepresušnoj samilosti!

Iz crkve, gradske i biskupske bazilike, izašla je posljednja, najsvečanija procesija, koju je vodio sam nadbiskup s presvetim otajstvom. Nad njim se dizao bogati i prekrasni baldahin, nošen od najprvih dostojanstvenika u gradu. U taj čas dojure dva, tri sasvim izderana i zakrvavljena vojnika iz kliške posade. I kao što je već nekoliko procesija u projurenim ulicama, tako je i ova procesija iz metropolitanske crkve stala i saslušala nesretne glasnike. I dok su glasnici javljali pad Klisa i bliženje barbara, već se onamo sa sjevera i istoka razabirao mukli, strašni šum i tutanj pridolazećih neprijatelja, njihov štopot, njihova divljačka vika, oštri kas konja i letimično valjanje teških kolija. Nadbiskup i svi drugi crkveni dostojanstvenici skupa s nižim klerom i pobožnim vjernicima prije svega su pohitjeli da na sigurna mjesta posakriju svete moći, kojih je toliko mnogo bilo u salonskim crkvama. Zatim se građanstvo odmah baci na brzo utvrđivanje i popravljavanje gradskih okolnih zidova. Gradski su starješine odmah pristupili da podijele oružje među stanovnike, pa su se i stari i mladi vrstali u obrambenu četvu.

Pribiralo se i zgrtalo ogromno kamenje te se nosilo k četverouglastim kulama na gradskim zidovima, da se odanle uzmogne bacati na neprijatelja. Iste su se žene i djevojke dale u obrambenu službu i nosile gorljivo i požrtvovno ma i najteže kamenje. Isto se tako svratila sva pozornost na osiguranje kapija u opkolnom zidu, te su se posebice kamenjem i velikim balvanima učvrstila ne samo sjeverna i istočna vrata, porta Andetria, nego dapače i južna vrata, porta Caesarea, a veliku su obrambenu jamu na sjevernoj strani brzo napunili vodom visoko do samoga ruba. I svagdje su se uz zidove namještali ogromni kotlovi, u kojima se odmah uzela kuhati smola, kojom će se neprijatelj polijevati, kad bude uskipjela.

Uto se Avari sve više i više primicali. Gotovo se već približavahu i gradskim zidinama. Iz gradskih se visina razabirala već nedogledna, tamna gomila, što se sa sjevera i istoka valjala prema gradu.

Brda i doline upravo su bile natrpane i natisnute dugim crnim redovima, iz kojih su blistali kovni vršci oružja, da je izgledalo kano bljeskanje munje u crnom oblaku. Već su se razabirali konjanici na niskim dugodlakim konjima. Uz galamu, viku i psovku sad se još jasnije raspoznao štropot teških kolija i zveket oružja. Nadode i čas kad su se te nepregledne gomile toliko približile da su građani mogli vidjeti divlji izgled barbara, njihova u neizrađene kože zaogrnuta tjelesa, njihova žutotamna lica bez brade, a crnih, glatkih vlasi, ili opet obrijanih glava s dugim strukom crne, glatke kose s tjemena. Dapače su ljudi dobra vida mogli raspoznati da uz ove crne spodobe ima mnogo plavih ljudi visoka rasta, a odjevenih u platno. Ovi su u velikoj većini pješačili. I sve je bliže dolazila strašna gomila. Građani su Salone s tim gorljivije radili oko obrambenih poslova i s tim se odlučnije prihvatili vojne dužnosti. Sve je hrlilo u bojovne redove. Posvuda se vježbalo oružjem, iste su žene i djevojke tražile lukove i tobole sa strelicama, a mnoge su i mnoge podrezivale svoju krasnu kosu, da je dadu za pletenje potrebnih užeta. U svačijim se pak ustima ponavljala molitva, uklesana nad vratima u bazilici: *Deus noster propitius esto reipublicae romanae*, tj.: Bože naš, budi milostiv rimskoj državi!

IV.

Obri opkoliše grad. Osvojeni i od njih nanovo utvrđeni Klis pružio im je vanredne koristi. Mogli su to jače i upornije navaljivati na Salonu. Salonjani su se upravo junački branili i uspješno odbijali neprijatelja. I kod porta Andetria na istočnoj strani i kod porta Caesarea kod južnog zida dvaput su već pobjedonosno odbili strašne avarske navale, te su ležale čitave visoke hrpe neprijateljskih lešina. Ali dakako, što je to bilo prema ogromnoj sili neprijatelja! Taj je odmah sve pripremio da strojevima navali na zidine. Nepregledni je red gvozdениh tučaka za bacanje kamena okružio sve strane gradskih zidina. Uz to su Avari još imali takozvane kornjače, pokrite suhim kožama. Kako bi bili sigurni da ih neće Salonjani opaliti smolom, presvukli su još te kornjače svježim volovskim kožama, pa su se tako primakli sasvim blizu gradskome zidu i počeli bacati tuču kamenja. Salonjani su se svojim strijelcima uporno branili. Gotovo je nebo potamnijelo od izbačenih strelica. Ali, dakako, nitko se nije usudio da pogleda s gradskih zidina kako neprijatelj sa strojevima napreduje, a rogovi i srpovi onih strojeva već su rovali po zidovima, da su se bedemi potresli u temeljima. Napokon su bili zidovi kod sjevernih vrata probušeni, a iz duboke jame pred zidom bili su Avari ispraznili vodu, u nju napuštenu, te se neprijatelj na provaljene zidove narivao u grad, kao silna bujica najstrašnije poplave. Bijesni su barbari sve pod mač survali, što im je u susret došlo i na što su naišli. Starci, žene, djeca, vojnici i svećenici - sve bude posmicano i poklano, sve pogazeno od konjskih kopita. U pravom smislu riječi niz ulice gornjega grada prema luci i morskom pristaništu tekle su struje krvi upravo kao gorski potoci. Tek je najmanjem dijelu gradskoga pučanstva pošlo za rukom da izbjegne avarskome maču i nožu i skloni se dolje k moru u Aspalatosu. Srećom je tu bio također i vlasnik lijepe palače na morskoj obali patricij Sever. On se stavio na čelo jadnih izbjeglica. Brzo je dao sakupiti sve lađe u pristaništu, pak na tim lađama i čamcima pobjegao s jadnim narodom na obližnje otoke na moru. Avari ih pak nisu slijedili niti gonili za njima, jer nisu bili vješti mornarenju ni veslanju. A što je njima bilo glavno, zatekli su u samome gradu toliko bogata plijena da su imali vazdan silna posla da ga nagrabe i prisvoje. A uza to su im plamtjele i gorjele duše od osвете i potrebe da izvrše svoju zakletvu, što su je bili učinili prije prijelaza preko Dunava, a kojom su se zavjerali da ne smije ostati u Saloni ni kamen na kamenu. Tako se strovališe najprije na baziliku, zatim na sve druge crkve, da ih ruše i razgrađuju. Navalili su na teater i amfiteater. Tu su našli bijesni Avari staroga veterana Kaja teško ranjenog i povaljenog uz mrtvog mu negdašnjeg zapovjednika Ligurija. Starac je jedva još govorio i u posljednjim se riječima tužio i jadikovao što ga nisu drugovi slušali, kad ih je odvrćao bio od provale preko Dunava. Jadikovke mu zakrči oštri avarski nož i staračko se mrtvo tijelo svali na lešinu svoga zapovjednika.

Poslije javnih građevina bacije se barbari na privatne palače i vile, da ih oplijene, a onda poruše. Svlačili su mrtvace, da se dočepaju bogatih i raskošnih odjeća i zlatnoga nakita, pa su po cestama i ulicama ležala mrtva tjelesa u svoj svojoj golotinji, isprebacana jedno preko drugoga. Često se vidjelo mlado, jedro djevičansko truplo pod teškim mrtvim udovima staračkih lešina. Kada su bile sve crkve, sve javne zgrade, sve kuće i svi domovi porušeni i razvaljeni, još nije bilo barbarima dosta. Segnuli su i za sarkofazima na kršćanskim grobljima i na starome poganskom groblju, pa ih otvarali da bace iz njih davne pokojnike i prisvoje nakite i urese. A kada osiguraše sebi taj plijen, late se nasmoljenih baklji, pa iste zapale i onda tim zapaljenim bakljama podlože ognjeve na sve strane grada, koji je začas gorio i plamtio kao ogromna - ogromna lomača, na kojoj svoju mučeničku smrt pretrpljuje čitav jedan veliki kršćanski grad!

Tako je bio savršen sa zemljom najveći i najbogatiji grad Dalmacije, koji se punim pravom nazivao dalmatinskim Carigradom. Gotovo ga je nestalo, a ponosna, ogromna carska Dioklecijanova palača na moru sada je osamljena stajala za sebe, da ona jedina još svjedoči i govori o veličini rimskoga svijeta, pa je izgubila susjedstvo velikih hramova, podignutih u slavu Boga iz Palestine. Sad je jedini hram Jupitera Pobjednika nad carskim grobom dizao svoje divne, zidane razmjere k vječnome plavom nebu!

I kada su Obri sa Slavenima osvojili Salonu, nisu više pomišljali na povratak u svoje podunavske ravnice, i da napuste ove krajeve. Upravo su Slaveni odmah odlučili da se tu stalno nastane, jer su znali da ima u zemlji gotovo najviše njihovih slavenskih sunarodnjaka. I Obri su sa Slavenima prodirali sve dalje i dalje od Salone. Za kratko im je vrijeme pao u ruke i drugi grad na moru. Krasni i slavni Epidaurus bio je toga puta žrtva. A tako je redom sva unutrašnjost zemlje spala pod strašnu vlast kagana. »Najodličnija provincija« carstva, kako je nazivahu i Istok i Zapad, opet je bila izgubljena i otrgnuta od carstva, pa kao što je prije mnogo godina u njoj osnovao svoje kraljevstvo veliki gotski kralj, tako su se sada u njoj udomili i nastanili kao gospodari Avari pod svojim kaganom Bajanom.

Samo je na otocima ostala nedirnuta bizantinska vlast Istočnorimskoga Carstva. Ali su naskoro i ovamo prijeko dolazili od strane kopna novi došljaci. Istina, nisu dolazili kao divlji osvajači, već kao mirni naseljenici u želji za zelenom grudom. Ipak je taj pridolazak bizantinskim vlastima i domaćem stanovništvu bio veoma nezgodan i neprijatan. Imali su već dosta neprilike i pokore s izbjeglicama iz Salone i Aspalatosa, koji su ipak bili njihove krvi i njihova jezika. Ovi su pak sadašnji došljaci govorili tuđim jezikom i bili tuđe krvi. Nisu doduše bili Avari, ali su bili Slaveni, koji su također ugrožavali carstvo i carske rimske pokrajine. Ta - znalo se i danomice čulo što trpe Liburnija i Histrija od tih slavenskih mnogobrojnih gomila. Stoga je carski bizantinski protospator i strateg ozbiljno morao pomišljati što da se učini protiv te mirne, tihe sveudiljne provale barbara. Nije se usudio udariti na pridošlice jer je znao da su u vezi s pobjedonosnim gospodarima na kopnu. Odlučio stoga da zamoli pomoć i odredbu iz Bizanta. Spremio je u tu svrhu veliki galiju s posebnim mnogobrojnim izaslanstvom pred bazileja-autokrata. Ovomu su se poslanstvu pridružili neki ugledniji ljudi od salonskih izbjeglica. Napose se pridružio ugledni i omiljeni senator Sever, koji nije nikako mogao napustiti nadu i želju da se opet domogne svoje drage domovine, svoje udobne i velike palače prijeko na obali kopna, a u susjedstvu Dioklecijanova carskog doma. A njegove su nade bile tim življe i jače što je Bizant, taj novi Rim, i njegovo Rimsko Carstvo opet zasvijetlilo slavom i moći. Na carskom je prijestolju sjedio genijalni i slavni vojskovođa Heraklije koji je svojom pobjedonosnom vajnom protiv Perzijanaca i njihova cara Kosruja raširio opet moć carstva na dalekom Istoku. Pri tome je vojevao i vodio rat tako umnim, genijalnim i sjajnim načinom, da je svijet tu njegovu vojnu uspoređivao s vojnama Aleksandra Velikoga i s ratovima božanskoga Cezara. A posebno ga je veličao kršćanski svijet, što je oteo Perzijancima ugrabljeni Sveti Križ, na kojemu je Spasitelj svijeta izdahnuo svoju božansku dušu. Heraklije je taj križ opet smjestio u Jerusalemu, noseći ga na svojim carskim leđima istim putem kojim ga je negda nosio Golgotski mučenik. Heraklijeva slava je odjekivala i svijetlila cijelim kršćanskim svijetom, pa su i Sever i svi

članovi izaslanstva s pravim strahopoštovanjem, potpunom skrušenošću i žarkim zanosom iščekivali čas kada će stupiti pred lice bazileja-autokrata!

Vrijeme je bilo povoljno, pogodna takva da se nije mogla bolja zaželjeti. Prema tome je velika trijera lako i ugodno plovila po modrim talasima mora, a bila je još neke posebne sreće, pa sve duge dane nije ni otkuda sreća ni vidjela kakvu piratsku lađu s jonskih otoka i afričke obale. Za dosta kratko vrijeme stigla je trijera u Carski grad.

Sever naučen na ljepotu svoje negdašnje Salone i aspalatskoga zavičaja, poznavalac sjaja i veličanstva Vječnoga grada, poklonik čara i krasote, što se stere uz obale Epidaura, bio je ipak sasvim začaran, gotovo poražen kad je ugledao Carski grad na sedam brežuljaka i na tri mora. Sjaj i veličina, što mu se oku pružaše, nadilazila je i svaku predodžbu i svaku maštu! Ogromna carska palača sa svoja tri gorostasna dijela, pa veliki i sjajni hram sv. Mudrosti sa svojih devet kupola i devet ulaza i s visokim trostrukim grčkim križem iz zlata, utaknutim u srednju najvišu kupolu, zatim ogromni hipodrom, a onda nedogledno duga ulica trijumfa s veličajnim spomenikom cara Justinijana na konju sa svjetskim globusom u ruci; cara, koji je iz Konstantinova veličajnog grada stvorio i načinio još mnogo veličanstveniji i raskošniji grad s nedobrojnim crkvama pod pozlaćenim kupolama, s mnogim javnim kupalištima, s porticima u dugim redovima visokih mramornih stupova. Po svem se tom raskošnom sjaju razlijevalo jutarnje sunce, pa su i zlato i srebro i mramor s ogromnih hramova, s dalekih i širokih samostanskih domova, s raskošnih palača bliještili, caklili se i plamtjeli. Po vanjskim zidovima uzidane mozaik-slike sa svojim živim i raznobojnim crtežima pokazivale su svetu Majku Božju, Isusa Otkupitelja, svete apostole, anđele i arkandele u svoj njihovoj nepristupnoj slavi, u svoj njihovoj nebeskoj mirnoći i veličini. I po tom raskošnom veličanstvenom gradu na sedam brežuljaka i na obalama triju mora vrvio je i tiskao se svijet i narod, što je dolazio gotovo iz svijeta strana kugle zemaljske. Tu se vidjelo crnaca iz afričkih žarkih dubina, semita iz arapskih daljina u dugim, bijelim haljinama, Tatara iz azijskih visočina, Perzijanaca iz medijskih planina. Sretao se plavokos, strojan Slaven iz donskih nizina i podunavskih ravnina, dapače i rusoglav German, a bilo je tu i crnokosih i žutoputih Turanaca iz istih gornjih strana, štoviše - pleli se u toj bujnoj ljudskoj množini i ljudi iz daleka-daleka Istoka s dugim pletenicama, crne glatke kose, a odjeveni u čudno, svileni odijelo. Sav se taj strani svijet motao i miješao s domaćim grčkim žiteljstvom, koje se raspoznavalo po svojim crvenim kapama bez oboda i po raznobojnim širokim dalmatikama, najčešće ljubičaste boje, a iskićenim svakojakim vezovima, što predstavljahu fantastične životinje i biline. Trgovalo se po brojnim forumima i po mnogim i premnogim barkama po moru od azijske obale do evropske, a sve su barke bile krcato pune raznom robom i živežnim namirnicama.

Dalmatinsko izaslanstvo mogaše se među tom silnom svjetinom i njezinom gužvom samo polagano pomicati i naprijed protući prema Velikoj carskoj Palači. Osim toga se zadržavalo još i time što su mu pojedini članovi svaki čas popostajali, da se dive i gledaju ovu ili onu krasotu, bilo kakvu zgradu, crkvu ili kakav spomenik. Prolazili su širokim ulicama, koje su svršavale u prostrane trgove ili su na kraju imale ogromne crkve i još ogromnije manastire, gdje su se opet morali diviti visokim okruglim kupolama, što su bliještale od srebra i zlata, a njihovi su se pozlaćeni križevi, okićeni dragim kamenjem, caklili i gotovo krijesili u talasima jutarnjega sunca. Došli su do divnog portika Augusteona, kojega strojni stupovi bijahu kao okvir ogromnom miljokazu na četiri luka, otkale su se računale daljine na drumovima cijeloga carstva. Od miljokaza dalje redali su se kipovi i spomenici u nedoglednoj duljini, nad kojima je ipak vladao i nadvisivao ih veliki kip cara Justinijana. Iz daleka se razabirao čvrsti gradski dvojaki zid sa svojim četverouglastim kulama i tornjevima, za kojima se pokazivahu dijelovi gradskih nastambi izvan zida, gdje se sjajila i svijetlila bujna zelen drveća iz vrtova. Zatim su došli od Arkadijeve kupelji i do kipa Teodoze, onda do Augustova tetrapila i do Konstantinove Purpureje. I nad svim se ovim sjajnostima i krasotama isticala velebna i gorostasna crkva sv. Mudrosti sa svojih devet kupola. Opet im je gotovo zabliještilo oči ogromni trostruki zlatni križ, što se visoko u zrak dizao sa srednje, najveće i najsjajnije kupole. Sada su Dalmatinci došli u njezinu neposrednu blizinu. Upravo su se morali zagledati u veličanstveno sjajno

predvorje, sa zlatnom ogradom i s devet velikih ulaza, a sve je bilo svakud obloženo i iskićeno svijetlim teškim zlatom, dragim kamenjem i mozaikom predivnih boja i crteža. Nešto podalje od ove bajoslovno krasne crkve bio je hipodrom, to najvažnije stjecište bizantskoga života. Dugi njegov prostor okružavahu nedogledni mramorni stupovi pa veliki moćni kipovi, savršeni u svojoj umjetničkoj izdjeljanosti. A sve ovo nadvisivaše i nad svim se dizaše laki i strojni Teodozijeve obelisk, nad kojim kao i nad cijelim prostorom vladaše divni, još iz helenskih dana preostali delfijski zmijski tronog i četiri iz pozlaćene mjedi salivena konja, što su ih šest stotina godina kasnije odveli Mlečani u svoju čarobnicu Veneciju, da okite njima svoj bajni hram Sv. Marka, gdje još i danas stoje.

Od hipodroma su odmah došli Dalmatinci do carske palače, koja je u sva svoja tri dijela svojim sjajem, svojom prostornošću, svojom harmonijom i ljepotom gotovo začaravala i svladavala svačije oko i svačiju dušu. Tu su se redale duge povorke tankih i bijelih i zelenih i crvenih mramornih stupova; tu su se k visinama i daljinama sterala ogromna, a ipak lagana stubišta s glatkim i predivnim mramornim stubama, tu su se k moru i k brdu na sve strane pokazivale široke terase, ondje se opet nešto dalje bljeskali široki, četverouglasti i okrugli bazeni s vodoskocima i divnim bunarima, iz kojih je neprekidno tekla bistra voda. A sve je to zidovlje bilo urešeno i nakićeno i zlatom i srebrom i dragim kamenjem, da se uza to i po stranama i po stijenama i po podovima i po svodovima bljeskaju u živim bojama raznobojni mozaici, koji su se sastavljali u divne slike ogromnih razmjera i dimenzija. A predstavljali su i Majku Bogorodicu i Isusa Krista i njegovih dvanaest apostola sa svim sjajem nebeskoga prijestolja i oko njega skupljenih kršćanskih mučenika i posvetnika. Uz ove su se svetačke slike nizale opet slike koje predočavahu i Konstantina i Justinijana i Teodoru, sve, sve one koji su za carski grad činili i stvarali besmrtna djela!

Ova u mramoru, zlatu i boji oživjela priča iz istočnih strana, ova velepjesan samoga Dionizija u svojoj nedoglednoj ogromnosti i čisto bajoslovnom sjaju gotovo je kao trublja jerihonska u svijet gromorno i glasno trubila veličinu, sjaj i moć rimskoga bazileja-autokrata. Taj vanjski sjaj carskoga dvora potkrepljivaše sve ostalo, što je ljudsko oko zagledalo. Svi ti divni, nedogledni prostori sa svojim dalekim galerijama i hodnicima, sa svojima nedobrojnim velikim dvoranama, rasvjetljivanim iz ogromnih dugih prozora s prostranih stijena ili još češće s okruglih prozora, udjeljanih u kupolama nad dvoranama, bili su puni i prepuni ljudi, koji su se po tome divnom prostoru vrzli i kretali, ili pak po stranama uz stijene i stupove stajali kao živi kipovi. Sve je vrvjelo od bogato odjevene carske garde, opskrbljene zlatnim i pozlaćenim oružjem i pod kacigama od zlata i srebra. Uz tu su gardu prolazili dvorski veledostojnici u svojim raskošnim, raznobojnim dalmatikama, ponosno koracajući u obući urešenoj zlatnim kopčama i vezovima nakićenima biserom i raznobojnim draguljima. Uz njih su se tiskali i žurili mnogi i premnogi dvorski uškopljenici sa svojim mekanim, okruglim i debelim tjelesima i ćosastim, ovješanim i zamrtvjelim obrazima, da unatoč svojim bogatim odjećama i raskošnu nakitu pokažu svu svoju bijedu. Ali uz taj se raskošni sjaj opažali u blizini dvora i u samome dvoru svaki čas nesretnici s odsjećenim nosom i odsjećenih ušiju ili s izbodenim isurenim očima ili odsjećenih nogu ili ruku, a novopridošli ljudi odmah su saznali da su to žrtve carskoga gnjeva i carske nemilosti, pa je tako i taj užas pridonosio velikome strahopoštovanju prema tome bazileju-autokratu, koji je tako bogat, tako sjajan, tako moćan, ali i tako strašan.

Sever je imao među dvorskim veledostojnicima prijatelja logoteta Zenobiju. Dosta je dugo trajalo i dosta je daleko morao sa svojom pratnjom proći i prolaziti, dok je saznao gdje je Zenobija i gdje se može naći. Saznavši to, odmah je pošao k njemu. Zenobija je tog časa prepoznao uglednoga i bogatoga prijatelja iz Dalmacije. Pripravno mu je i učtivo obećao, kako će ishoditi da izaslanstvo bude što prije pušteno pred bazileja-autokrata. I zbilja je odmah poveo ljude sa sobom. Brzo je saznao da car prima danas u takozvanome zlatnom trikliniju, ogromnoj i raskošnoj dvorani, rasvijetljenoj sa šesnaest prozora, što su bili udjeljani usred kupole nad dvoranom, od koje je kupole iz sredine još visio ogroman svjetionik, takozvani polikandelon s bezbrojem izbočenih krakova iz suhoga zlata. Dvoranu je opasivala krasna galerija sa osam tramova. Na čelu triklinija

stajaše carsko prijestolje iz suhoga zlata. Do prijestolja su vodile mramorne stube, a samo prijestolje natkrivaše zlatni ciborij, divno, upravo umjetnički izrađen.

Dvorana je bila već gotovo puna kad su Dalmatinci uljezli, a na prijestolju je već sjedio bazilej-autokrat. Po njemu je padala sjena, što se spuštala s mramora i zlatna ciborija, koji je natkrivao prijestolje. Za carem su stajali eunusi, da dugim lepezama vijaju po zraku nad carevom glavom i čiste zrak i tjeraju muhe. Najbliže do prijestolja i njegovih stuba stajaše bizantinski patrijarh, a za njim nešto podalje svi prvi dostojanstvenici. Bili su tu prokonzuli, patriciji, senatori, stratezi, vojskovođe, episkopi i metropoliti, visoki časnici i uglednici u svojim purpurnim i ljubičastim dalmatikama i sa svojim zlatnim oružjem ili sa zlatnim biskupskim pastirskim štapovima. Po cijeloj su dvorani bile porazmještene carske garde.

U dvorani bijaše sva sila naroda, glasnici i dolaznici gotovo sa sviju strana svijeta. Na veliko je svoje zaprepaštenje opazio Sever među njima također slavenskih odaslanika, što ih je odmah prepoznao po njihovim bijelim platnenim odijelima i surinama i kožusima iz janječeg krzna bogato iskićenim bojama i našivima. Baš je u čas dolaska Dalmatinaca car slušao govor, što mu ga je govorio plavobradi Slaven, a koji je govor odmah za njim prevodio na grčki neki stariji uškopljenik.

Severa se careva pojava izvanredno ugodno dojmila. Poznavao je on njegova neposrednog predšasnika, strašnoga Fokasa, toga tigarskog krvožednika, pa je sada s tim ugodnije bio dirnut što je ugledao ovoga simpatičnog i dostojanstvenog cara. A najvećma ga je osvojilo, njega pravog Latinjanina i Rimljanina, što je car bio odjeven u odoru rimskoga imperatora, onako isto kako su stari spomenici prikazivali Augusta Oktavijana. Pod purpurnim carskim plaštem nije na njemu bila dugoskuta, teška i široka dalmatika sa zlatnim vezivima, niti su mu se bedra i koljena skrivala u istočnim dugim i širokim hlačama, kao što je to Sever vidio u prijašnjih careva. Car je Heraklije nosio pod razgrnutim i tek preko leđa spuštenim carskim purpurnim rimski tanki zlatni oklop, a bedra su se i koljena pokazivala gola i slobodna; i tek se listovi pokrivali zlatnim povezima visokih kaliga, kojima su bile obuvene noge. Isto tako nije ni carsku glavu pokrivala teška pokrita kruna, već mu je carski dijamem, takozvani sarikij, bio u obliku zlatnoga imperatorskog lovor-vijenca.

Car se s pravim zadovoljstvom ogledavao po dalekoj, prostranoj dvorani, u kojoj je vidio tolika brojna izaslanstva i poklonstva iz najdaljih strana carstva, sa strana Azije, Afrike, Evrope i Skitije. Njegov se pogled zadržao na licu patrijarha, koji je najbliže do njega stajao. Njegove oči i crte umnoga lica upravo izricahu neku zahvalnost gledajući staračke patrijarhove obraze i dugu njegovu sasvim bijelu bradu. I kao da je blaženim zadovoljnim pogledima u očima pozivao starca, neka gleda ta mnoga izaslanstva, što su došla po carsku milost. Zacijelo se sjećao pri tome onih strašnih časova kada je prije više godina htio u nevolji i opasnosti avarsko-slavensko-perzijskoj ostaviti carski Bizant i prenijeti carsku rimsku stolicu u Afriku, u Kartagu. A u tom ga je zapriječio patrijarh, koji je pred oltarom sv. Mudrosti od njega uzeo prisegu da neće ostaviti Carskoga grada, ma što bilo, ma što došlo.

U dvorani su se pak dalje redali poklonici i odaslanici, da stupe pred carski prijestol redom, što je određivao dvorski velikodostojnik, čiji ovješeni debeli obrazi i široka teška bedra pod ogromnim okruglim trbuhom pokazivahu da je i on uškopljenik. Poklonici i odaslanici doticahu se kod nastupa pred prijestolje čelom poda i mramora, a ruke skrušeno slagahu unakrst na grudima.

Sever je sa svojom družbom dosta dugo čekao dok je na njih došao red. Car je pažljivo saslušao govor predvoditelja i milostivo odredio da izaslanstvo pođe u njegove posebne odaje, gdje će s njima održati posebnu konferenciju, a ujedno je naložio da sada odmah bude predvedeno izaslanstvo, što je došlo sa strana sjeverno od Podunavlja.

V.

Prije no što je Sever dospio da pod vodstvom logoteta Zenobija izađe sa svojim drugovima iz zlatnoga triklinija, dogodio se u dvorani baš pred prijestoljem čudan slučaj. Car je bio upravo otpustio izaslanstvo Jevreja iz Adrianopolisa, koji su se u tome šarolikom i raskošno odjevenom mnoštvu isticali svojim crnim, dugim kaftanima, od kojih je svaki bio još označen širokom žutom vrpcom, znakom propisanim za Židove. Tek što su se Židovi, klanjajući se do poda, odvukli nešto dalje od prijestolja, stupi pred cara u široki, bijeli burnus odjeveni crnputni Arapin. Nije se bacio na koljena niti poniknuo čelom do pola. Ostao je stojeći, i tek rekao caru da dolazi od božjega proroka i nuda mu savezništvo protiv Perzijanaca i njihova cara Kosruja, koji neće da prizna da je samo jedan Bog, a Muhamed njegov prorok. Niti car, niti patrijarh, niti veliki logotet, ni prokonzuli, ni senatori, nitko nije toga drznika razumio, ni njegovu ponudu, iako je govorio grčkim jezikom. Nisu još dotle doprle vijesti, što se to dolje u beskrajnim pustarama pjeskovite Arabije i žarke Afrike dogodilo. A kamoli da bi bili mogli naslutiti da će za kratko vrijeme sva carska Afrika pasti pod vlast onoga, koji je poslao toga čovjeka, i da će u dalekoj daljini svanuti čas, kada će i taj carski grad pasti pod vlast toga proroka, a njegovi kalifi nastupiti nasljedstvo bizantskih bazileja, i da će na hramu sv. Mudrosti mjesto trostrukoga križa zasjati polumjesec toga proroka!

Zenobija je svoga prijatelja poveo s njegovom družbom prema unutrašnjim prostorijama carske palače, prema takozvanome posvećenom odjeljenju, koje je bilo opredijeljeno izročito za bazileja-autokrata i za njegovu Augustu suprugu te njihovu carsku obitelj. Morali su proći još mnoge duge i sjajne galerije, dvorane i triklinije, sve raskošno okićene i zlatom i srebrom i mozaikom. I ovdje su se redali visoki tanki stupovi s oglavnama, sličnim prekrasnim cvjetovima, dizale se uvis glatke i mozaikom obložene stijene, rasvjetljivane s dugih prozora, ugrađenih u visoke svodove kupola, koji su bili obloženi tamnomodrim mozaikom, sličnim nebu i njegovu plavetilu, pa je iz njega isto kao na noćnom nebu caklilo od zlatnih zvjezdica. Iz tih su se visina spuštali na pozlaćenim tankim lancima mnogokraki zlatni svjetionici, lusteri i kandelabri. Sever je s pravom nasladom promatrao sve te krasote i s bolom se u srcu sjećao svoje palače u Aspalatosu, taj čas zacijelo već razrušene od barbarske ruke.

Napokon dođoše Dalmatinci pred odaju gdje će se naći s imperatorom. Nisu dugo čekali. Naskoro je došao car u pratnji velikoga logoteta i protostatora i još nekih vojničkih i crkvenih dostojanstvenika. Pratila ga je također hrpa uškopljenika, koji su za njim nosili ne samo lepeze, nego toga puta čitave svežnjeve ispisane pergamene i uokrug zavijene ispisane knjige. Car je sjeo uz mramorni stolić i naložio eunusima da rasprostru donesene pergamene i knjige. Nato je pozvao Severa i izaslanike da pristupe bliže. Imperator nije više bio odjeven kao na prijestolju. Imao je na sebi laku dalmatiku, obrublenu carskim purpustom, a na glavi sasvim tanki i lagani carski sarikij. Ušao je odmah u razgovor o samoj stvari, radi koje su Dalmatinci došli. Već prve njegove riječi pokazivahu da je posve upućen u stanje stvari.

Izgubilo je carstvo jednu od najljepših i najvrednijih provincija, plemenitu našu Dalmaciju i bogatu donju Panoniju! - bolno reče car-samovladalac. Na umnom i energičnom licu zatrepta bolna crta oko otvorenih usta. - I nije tek taj gubitak, mi moramo pomišljati na daljnju opasnost. Dobivam sasvim pouzdana izvješća da se Avari spremaju sa svojim saveznicima Slavenima opet protiv Carskog grada. Baš je nedavno prispio glasnik i donio pouzdane vijesti da se i u Traciji i u Meziji opažaju avarske i slavenske čete, a tamo više Hersoneza opet se vidaju u velikom broju i kao u nekom skupljanju male slavenske lađe. Opet nas čeka zlo kao ono prije nekoliko godina na početku našega vladanja. Perzijce smo doista sasvim potukli, no oni ipak neprestance podjaruju dalje Avare i Slavene. Zlo je, zlo! Vašoj želji, da vam pošaljemo čete u Dalmaciju, ne možemo dakle nikako udovoljiti na najveću našu carsku žalost - dovrši Heraklije, pa se prigne k stoliću i prihvati se raširenih spisa.

I Sever i svi ostali Dalmatinci gotovo glasno uzdahnuše. U svojoj skrajnjoj zabrinutosti nisu ni čekali carske dozvole, da odgovore, već su u svojoj uzrujanosti počeli zaklinjati cara da ih ne liši svake nade i utjehe, i neka za boga dragoga šalje vojsku, to više što su Avari uz osvojenu i držanu Dalmaciju još pogibeljniji za Carski grad.

- Ne - ne! O šiljanju vojske ne može biti govora. Ne možemo se lišiti ovdje ni najmanje čete. Trebamo vojsku ovdje u neposrednoj blizini Carskog grada. Opasnost od Perzijaca jednako tu reži na nas, a što je najvažnije, kako rekosmo, već se i Avari i Slaveni spremaju na navalu. Protiv Perzijaca možemo se donekle osigurati, jer im se u Aziji i Africi pojavio novi, silni protivnik. Malo prije, upravo prije no što smo ovamo pošli, saznali smo sasvim pouzdano da se dižu protiv njih Arapi na čelu s nekim novim, vjerskim prorokom. Nastojat ćemo da se mržnja i protivnost između Arapa i Perzijaca podrži. Na taj način mislimo da ćemo se osigurati protiv toga neprijatelja, ali protiv Avara - da - protiv Avara! Ne - ne! Zbilja ne možemo ništa.

Tu se veliki logotet usudi da prišapne nešto caru u uho. Imperator se naglo trgne i pronicavim se pogledom obazre na logoteta, i zadivljeno se u njega zagleda. Carevo je umno lice gotovo zasjalo od veselja. Velikome vojskovođi i državniku kao da je sinula neka nova misao, neko spoznanje, neko objavljenje.

- Jest - jest! Ta i danas bijaše pred našim carskim prijestoljem slavensko odaslanstvo, koje stoji u vezi s time, što si rekao. Jest - jest! I bazilej uzme premještati i tražiti nešto među razastrtim pergamenama i knjigama. Dugo je car gledao u te spise i čitao ih napo glasa. Našao je među njima i nacрте koji su predočivali oblike i granice pojedinih zemalja.

- Da - da. Tako jest. Ako je pomoći, ako je spasa, onda ga je samo ovako naći! - reče car nakon duge šutnje više kao sam za sebe, još uvijek zaduben u pergamene, poduprijevši glavu lijevom rukom naslonjenom na stol, dok je desnicom uzbuđeno poigravao sa srebrnim štapićem, koji mu je služio kod čitanja spisa. Nato se obrati k Severu i njegovim pratiocima.

- Zacijelo ste i vi čuli o novoj državi, ondje na sjeveru, o Velikoj Bijeloj Hrvatskoj i o njezinome kralju Samu. Taj je mnoge i prostrane krajeve među Germanijom i Skitijom oslobodio od avarskoga gospodstva i osnovao rečenu kraljevinu, - govoraše car prema Dalmatincima. - Čuli smo, tvoje posvećeno svecarsko samovladarstvo! - javi se Sever. - Dapače se govorilo da je kod posljednjega avarsko-slavenskoga opsjedanja Carski grad bio time spasen što su Slaveni pustili Avare, kad su saznali za Samove borbe na sjeveru.

- No - neće biti da je baš tako bilo. Božja Providnost, koja vazdan čuva carstvo, obranila je i onog puta Carski grad - odvrati Heraklije. - No slušajte! Ovi pobjednici avarske sile, koji su ih istjerali iz tako prostranih i mnogih krajeva, davaju najveće jamstvo da bi mogli i dalje savladavati Avare. Treba da ih Carstvo dobije u svoju službu, pa da nastave rat i progon protiv Avara. To dakako ne smiju saznati Avari, da Carstvo stoji u kakvu savezu s Hrvatima. Zato vam najstrože nalažemo da ni pred kim ne govorite o tome, što ćete od nas čuti. Svakako budite umireni i vratite se vašim kućama s punom sigurnosti da će Carstvo odmah poduzeti korake, kako će naša draga i odlična Dalmacija doći u krilo svemoćnoga Carstva. Poslat ćemo u najkraće vrijeme odaslanstvo Samu, da osiguramo Carstvu njegovu službu i pomoć i da ga pozovemo na daljnje vojevanje protiv Avara. Ali - zapovijedamo vam i nalažemo da to čuvate kao najveću tajnu! -

Car je milostivo otpustio Dalmatince, ali i odmah nastavio sa svojim doglavnicima vijećanje o obećanom odaslanstvu.

Heraklije nije bio samo velik i slavan vojskovođa, nego je bio i velik i uman državnik. Ako ga je njegova genijalna i smiona vojna protiv Perzije po uvjerenju cijeloga svijeta postavljala uz bok Hanibalu, Cezaru i Aleksandru, to je opet njegova državnička dalekovidnost i mudrost učinila i pridonijela da je već nekoliko puta spasio Carstvo od propasti svojim državničkim radom. Kao pravi državnik on je sigurnim i oštrim pogledom pogodio, i zaključio da se protiv silne avarske premoći pokraj njihova saveza s Perzijcima ne može obraniti i očuvati jedino vojskom. Zato je tražio njihove

protivnike u njihovim stranama, i stvorio veliki savez Kozara, Pečenega, Mađara i Turaka u donskim krajevima protiv Avara. I nije mu to dosta bilo. Kako je kod posljednjeg avarskoga opsjedanja znao pred zidinama Carskoga grada razvrgnuti avarsko-slavenski savez, tako je nastavio dalje raditi na toj avarsko-slavenskoj neslozi, pa mu je uspjelo dignuti sve donjo-podunavske mezijske Slavene protiv Avara i potaknuti mnogogodišnju slavensku bunu protiv njih. Kad je pak doznao da se onamo na sjeveru i zapadu digao hrvatski narod pod svojim vodom Samom protiv Avara i osnovao veliko kraljevstvo pod imenom Velike Hrvatske, Megale Hrobatia, ujedinivši sva slavenska plemena od vltavskih, povislanskih, gornjodunavskih, karpatskih pak dolje do alpskih i karintanskih strana, onda je Heraklije odmah spoznao da bi tu mogao biti i spas za njegovo Carstvo, da bude oslobođeno od bahatoga, strašnoga i lakomog Avara, koji unatoč podvostručenom zlatnom haraču ipak neprestano hara i uništuje Traciju, Meziju i donju Panoniju, a sveudiljna je opasnost za sam Carski grad s vječno namjeravanim opsjedanjima. Odavna se bavio mišlju da stupi u dogovor s tima Hrvatima i pošalje svoje poslanike do moćnoga Sama, koji nije samo potisnuo Avare daleko na istok i jug, nego je baš u posljednje vrijeme dokazao germanskim Francima i Bavarcima, da s njim nema šale. Potukao ih je ametom u trodnevnoj bitki kod Vogatisburga.

Dolazak dalmatinskoga poslanstva nije dakle prouzročio Heraklijeve odluke. Odavna je car na to mislio, ali dalmatinsko poslanstvo bilo je odlučno, što je po njemu slijed carevih misli došao u drugi pravac. On je neprestance mislio da u savezu sa Samom dolazi najvećma i jedino u pitanje Panonija pa da se od tih strana nastavi rat s Avarima. Povodom dolaska dalmatinskoga poslanstva on je došao na misao da se udari na Avare s dalmatinske strane. A svakako je dolazak toga poslanstva pospješio da se odlučno pristupilo tomu pitanju. Heraklije se dao još isti dan na najtočnije i najozbiljnije prosuđivanje stvari. Brzo je uvidio da o potpunom ispunjenju Severove želje, da Dalmacija bude vraćena carskoj vlasti, ne može biti ni govora. Njemu je glavno bilo da avarska sila bude skršena u takvoj blizini Carstva i Carskoga grada, u koju je ta strašna vlast došla podjarmljenjem Dalmacije i donje Panonije. Radilo mu se uglavnom o tome da Carski grad i Carstvo bude u svojoj matici oslobođeno od ove vječne, grozne avarske opasnosti. Dakako, dok je došlo do odaslanja poslanika k Samu, ipak je potrajalo dosta vremena. Već je prolazila jesen, kada je car napokon dospio da složi poslanstvo. Stala se već i zima javljati, pa su hladni vjetrovi s istoka i sjevera snijegom pobijelili visočine u blizini Carskoga grada. Dapače su donosili vjetrovi snježne vijavice i visoke guste zapuhe. Došlo je gotovo do pitanja može li se u takvoj pogodi i putovati prema sjeveru. Ali se energični i odlučni Heraklije nije dao smesti u svojim odlukama i nakanama, određeni su se poslanici morali odvažiti na put. Na čelo poslanstva stavio je logoteta Demetrija, čovjeka pametnog i caru slijepo odanog, kojega je car već nekoliko puta u takvim diplomatskim poslovima upotrebljavao i svaki put bio zadovoljan njegovim poslovanjem. To se dakako moralo sve urediti u najvećoj tajni, da za to ne sazna kagan avarski Bajan, jer je bazilej-autokrat dobro znao da bi se u Carskome gradu vazdan našlo ljudi koji bi u pohlepi za zlatom prodali tu vijest Avarima. Tako je u najvećoj tajni carsko izaslanstvo iz Carskoga grada otputovalo jednoga zimskog dana. Car je odredio da se ne putuje skupa niti u jedan mah, već u nekoliko manjih skupina, da bude manje napadno. I zbilja je Herakliju pošlo za rukom da otpravi svoje poslanike iz Bizanta a da se nije o tome u javnosti ništa saznalo. Dapače ni visoki dostojanstvenici nisu ništa o tome znali. Sam je car točno i minuciozno odredio kuda i kojim putem ima koja skupina da pođe i gdje da se sastane čitavo izaslanstvo. Isto je tako sam odlučio i odabrao darove za silnoga Sama. Bojeći se avarskih razbojničkih čopora i četa, pomišljao je car neko vrijeme da radi veće sigurnosti pošalje izaslanstvo morskim pravcem na Pontus Huxinus, gdje bi se onda u blizini dunavskoga ušća iskrcali na kopno i put dalje prosljedili prema sjeveru. Ondje nije bilo više avarskoga vladanja ni avarske sile, a sjedjeli su barbarski narodi, koje je car Heraklije sjedinio u savez protiv Avara. Osim toga, ondje dalje k zapadu nastavala su slavenska plemena, što ih je Carski grad znao poticati i dizati na bunu protiv Avara. Dakako da bi se put po tome bio dobrano oduljio, a i Crno je more u to doba godine sasvim nesigurno, gotovo je nemoguće da se po njemu plovi. Stoga je car napustio tu misao i odredio da izaslanstvo u omanjim skupinama prođe Traciju i Meziju, i da uznastoji te bi što prije

stiglo u Daciju, gdje je već bila potpuna sigurnost od Avara. No ipak i ovako odabrani pravac bijaše i dugotrajan i težak. Mada su uglavnom sve skupine izabrale građene carske drumove, ipak nisu drumovi bili u dobrom stanju, a s visokih su planina pirili vjetrovi, tako da su svakud nastajali visoki nameti snijega i zatrpavali putove. Mnogo i mnogo se puta dogodilo da nisu ni konji pa ni mazge htjele ni mogle naprijed, pa da se moralo dane čekati, dok je bilo moguće nastaviti putovanje. Mnogo je također truda i muke stajalo što su mnoga mjesta bila razrušena, pa se nije naslo noćišta pod krovom i moralo se noćivati pod otvorenim nebom, a s bližnjih brda i šuma odjekivalo urlanje i lavež vukova, da su konji i mazge bile u neprestanom nemiru. Kad se pak promijenilo vrijeme i zaduhali južni i zapadni vjetrovi, onda su sa brdina i planina čitavi potoci rastopljena snijega jurili prema nizinama i natapali ceste i putove, ako su tekli ravninama i dolinama. Tako je prošlo više tjedana dok su se napokon sve tri skupine izaslanstva sjedinile u blizini dačke Sarmigezetuze. Ovdje su Bizanćani morali pravac svoga putovanja skrenuti dosta na zapad, pak su se potom približili avarskim područjima. Predvoditelj izaslanstva logotet Demetrije bio je stoga dosta, uznemiren i zabrinut, ali si nije mogao pomoći, morao je sveudilj više i više na zapad, dapače je nadošao čas kada je bizantska dosta velika povorka morala prijeći na stranu, kud je počinjala avarska moć.

VI.

Na veliko se zadovoljstvo Demetrija nije u prve dane nigdje nailazilo na Avare. No što se više skretalo i dolazilo u unutrašnjost zemlje prema zapadu, sve bi češće nailazili na tragove strašnoga avarskoga gospodstva, i sve bi češće sretali pojedine avarske divljačke čopore, od kojih su se morali otkupljivati teškim haračem i mnogim darovima. A što dalje, to gore. Upravo se strašno doimalo kada su vidjeli i gledali slavenske žene upregnute pod taljige, kako vuku teške balvane i gorostasna stabla iz dalekih, jedva prohodnih šuma; pri tome ih je avarsko muško ili žensko čeljade na konju tjeralo teškim, dugim bičem ili oštrim kopljem. Dapače, kad je poslanstvo stiglo u ravnine, gdje više nije bilo snijega, a toplijim se suncem javljao proljetni zadah, redovito su vidali pred plugove upregnutu ljudsku čeljad, tjeranu od avarske ruke teškim bičem ili oštrom sulicom. Pa i to nije bio vrhunac avarskoga bjesnila. Često su nailazili na čitave redove stabala i po njima obješena ljudska trupla, kojih su spuštene mrtvačke glave svojom plavom, dugom kosom svjedočile da su to slavenski mučenici. Naišli su štaviše i na rasječena sitna tjelešca dojenčadi. Uz njih su povješane ženske grudi jasno govorile da su to djeca ugrabljena s materinskih njedara u času kad su ih majke dojile.

Uz te strašne prizore i poglede, te uz vječnu napetost i uzrujanost od straha pred bandama i čoporima razbojničkih Avara, grčko je poslanstvo jedva jedvice ostajalo pri svojoj dužnosti, da putuje dalje. Najugledniji su se članovi poslanstva sasvim ozbiljno stali protiviti i zahtijevati od Demetrija da izda zapovijed i nalog za povratak, pa da Cara izvijesti o nemogućnosti daljnjega putovanja. Demetrije naravno nije posluhnuo. Usprotivio se najenergičnije toj malodušnosti.

- Kako možete s takvim savjetima meni dolaziti? Car mi je povjerio ovu zadaću i dužnost, a ja sam njegov vjerni sluga, kako morate i vi da budete! - govoraše Demetrije. - Zar vas nije stid, da samo i časak možete pomisliti na takvo što? Kud bi Carstvo - kud bi naša sveta majka Crkva došla, kad ne bi sigurno bilo da u svakom času može računati na vršenu dužnost svojih službenika. Ne - ne! Samo me smrt može zapriječiti da ne izvršim volju i zapovijed svoga velikoga Cara Gospodara! - Što se tužite na poteškoće putovanja? - Poteškoća svakuda ima. I stid bi me bilo kad ne bismo dospjeli do kralja Sama - ta - to nije beskrajno daleko - gotova je u susjedstvu Carstva. Baš mi sada nešto pada na um, što sam doživio u Carskome gradu, - malo prije našega polaska. Slušajte, pa da se onda još više stidite vaše malodušnosti. Izašao sam bio iz Velike Palače nakon dogovaranja s carem. Prođem već hipodrom i približim se crkvi sv. Mudrosti, kad opazim tri čudnovato odjevena čovjeka, sasvim neobična izgleda. Odjeća im je bila od žute i zelene svile. No najčudnovatije me se dojmilo što su

bili s dugim perčinom na obrijanim glavama, pokriti tek čudnovatim nekakvim malim kapama. Od radoznalosti i zanimanja približim se i upitam ih odakle su. Nisu me razumjeli, ali su imali uza se nekog malog krivonosog židova, koji im je preveo moje pitanje. I tako sam saznao da dolaze iz daleka - iz daleka, tamo na najistočnijoj strani svijeta, gdje prestaje kopno i samo se bez kraja i konca širi ocean. To je tako daleka zemlja, ta njihova domovina, da je kod njih visok već dan, kad je kod nas još duboka noć. Zovu je sami carstvo sredine. Nisu kršćani, ali su rekli da ima i kod njih ljudi toga zakona, a znali su pripovijedati o rimskome caru Marku Aureliju, koji je prvi udesio da su mogli svoju trgovinu proširiti u zapadne strane i u samo Rimsko Carstvo. I oni su došli u Carski grad, da trže svilom. Mjesece i mjesece su trebali da su dotle došli, pregazili su najstrašnije močvare i najsilnije, najšire rijeke, prolazili su tjedne i tjedne beskrajnim pustarama i jednako su putovali među gotovo divljačkim, razbojničkim narodima. Sve su podnijeli, sve su nadvladali i stigli na svoj cilj. Naše su poteškoće gotovo šala i igrarija prema poteškoćama i daljinama što su ih oni prevalili. Oni nisu sustali - a vi - oh - vi dolazite pred mene s takvim zahtjevima! - reče Demetrije, pa se ponovno od njih okrene. Dakako, za kratak je časak prekinuo svoju šutnju, da ljubaznim načinom umiri svoje suputnike. No teško bi mu bilo nadvladati njihovo krzmanje, njihovu volju za povratkom. Na njegovu su sreću sreli čudnovatu povorku, što je išla prema istome nastanjenom mjestu, kamo su išli Grci. Bili su to starci duge bijele kose i duge bijele brade u dugim bijelim surinama s nekakvim glazbalima u rukama. Bijahu slijepi - a vodili su ih dječaci. Za njima su slijedile čitave povorke domaćih ljudi: Došavši u selo, smjestili su se pod staru lipu usred mjesta. U tili se časak sakupila oko njih sila svijeta, a oni su stali udarati na žice svojih glazbala neku i tužnu i opet snažnu melodiju, a onda zapjevaju dugu, dugu pjesmu. Sakupljeni ih je svijet gotovo pobožno slušao.

Demetrije bijaše suviše radoznao a da se ne bi zanimao za tu stvar. Slavenski tumači, što su bili uz poslanstvo, morali su mu kazati što to pjevanje znači. Oni mu protumačiše da su to narodni pjevači, koji idu po slavenskim krajevima da pjevaju i pričaju narodu slavna djela narodnih junaka. To je još više uzbudilo u Demetrija zanimanje, pa je i on pristupio pod lipu i pozvao svoje drugove da budu uza nj. Tumačima je pak naložio da mu odmah prevode pjevane stihove.

Slijepci su pak pjevali dugom recitativnom pjesmom o velikim junaštvima što su ih izvodili Slaveni u ratu protiv Avara pod vodstvom kralja Sama, junaka iz dalekih najsjevernijih strana. Pri tome najviše spominjali sedmera velika i silna hrvatska plemena i njihove neprispodobive junake, koji su svojom hrabrošću i svojom žestinom, svojom nevjerojatnom smionošću natkrilili i nadvisili sve najpoznatije junake.

Umni je Demetrije upozorio svoje klonule i smalaksale drugove na sve što mu je tumač kazivao, i dokazivao im kakvu li će neprolaznu zaslugu steći pred bazilejom-autokratom, ako se ti junaci predobiju za stvar Carstva. Tako je posve odvratio svoje Grke od napuštanja daljnjega putovanja. Ujedno je sebi zapisivao imena opjevanih junaka i posebice se stao za njih zanimati. A na svako bi pitanje dobivao odgovore, iz kojih se je uvjeravao da će željama i namjerama svoga bazileja-autokrata najbolje zadovoljiti bude li došao u vezu s vođama tih sedam plemena.

Napokon stigoše Bizanćani do krajeva gdje je prestala avarska vlast. Prestupiše granice i dođoše u krajeve gdje se počela prostirati slavenska država Velika Hrvatska. Demetrije je znao iz podataka, što ih je primio od bazileja-autokrata, da je to država koju je osnovao Samo, do kojega ga Car imperator šalje. Bilo mu je poznato da se ta država u kratko vrijeme proširila po krajevima Labe, Vltave i Visle, da je sezala na zapadu i jugu do nebotičnih Alpa, a na istoku da je obuhvaćala daleke karpatske vrhove i visine. Pobjedonosno je junački Samo rastjerao bijesne Avare čak na jugoistok k panonskim rijekama. Znao je Demetrije također da je Samo na zapadu slavno i moćno potisnuo germanske Franke, koje je posebice mrzio, jer su ga Germani lišili njegove slavenske Ljutičke domovine u nizozemskim nizinama na sjevernom moru. Bio je prisiljen da se odanle odseli. Nije htio ni mogao podnositi teški germanski jaram. Došavši ovamo na istok i videći muku ovdašnjega slavenskoga svijeta, a upoznavši među tim Slavenima plemena pod imenom Hrvati, koji su se jedini

opirali avarskoj bjesnoći, odlučio je da s tim hrvatskim plemenima podigne bunu i ustanak protiv Avara i da sebi osnuje novu moćnu državu i domovinu. A nalazio je tih Hrvata kako na bregovima Vltave, tako i na bregovima Visle, kako pod bojenhajmskim gorjem, tako i oko gora Visoke Tatre i Karpata. Odmah je udesio svoja putovanja k tim plemenima. Da bude u svojim pohodima sigurniji, uzeo je posao i izgled trgovca, koji u trgovačkim poslovima prolazi onim slavenskim prostranim svijetom. U svojoj odluci bude još više učvršćen, kad je saznao da su ti Hrvati, osobito oni iz povislanskih karpatskih strana, izvanredni, izvršni vojnici i bojovnici, koji su nekoć stajali u najužim vezama s Gotima i od njih naučili ratovanje i vojničku službu. I doista se nije Samo u svojim nadama prevario. Sva su hrvatska plemena pristala uz njega. Nakon prvih pobjedonosnih uspjeha pridružiše im se i ostala slavenska plemena. Nastao je teški, dugotrajni, krvavi rat u mnogim bojovima i bitkama, u kojima je Samo sa svojim Hrvatima uvijek i redovito pobjeđivao. Nakon više godina uspjelo mu je da je Obre konačno pobijedio, rastjerao i potisnuo ih k jugoistoku, a u gornjim stranama osnovao državu pod imenom Velike Hrvatske, sjedinivši dotada podijeljena i rascjepkana slavenska plemena. To dakako nije bilo po čudi njemačkim pucima na zapadu. Osobito su se tome protivili Franci. Njihov je kralj Dagobert samo čekao zgodu i priliku da navali na Sama. Upotrijebio je zato slučaj, koji se dogodio s nekim franačkim trgovcima, što su putovali po Samovim zemljama, pa bili ondje porobljeni i oplijenjeni od neke slavenske družine. Dagobert je odmah poslao posebnog poslanika, imenom Sihara, k Samu, da zatraži zadovoljštinu i povratak porobljene robe, a posebice još poklonstvo sa strane Samove. Kralj Samo nije htio pustiti preda se franačko poslanstvo. No kukavi se Nijemac dosjeti varci, pa sebe i svoju pratnju preodjenu u ruho i odijelo kako ga nose lužički Srbi. Tako je preodjeven došao pred Sama. Svojom je germanskom bahatošću iznio Dagobertove zahtjeve i još je tražio da krivci budu odmah pred njim kažnjeni. Samo ga je mirno saslušao i obećao da će sazvati sud dobrih ljudi, koji će stvar izvidjeti i po pravici suditi. No Sihar se nije time zadovoljio. Tražio je dalje da krivci budu bez takva suda kažnjeni, a ujedno je zahtijevao da Samo iskaže počast Dagobertu po posebnom poslanstvu, koje se ima u ime Samovo i njegova naroda pokloniti Dagobertu. Samo mu još sveudilj miran odvrati da je spreman udovoljiti svakoj Dagobertovoj želji, ali samo onda, »kada bude naš prijatelj i naš saveznik!« Sihar bijesno vikne: »Ta - nije moguće da kršćanske sluge božje prijateljuju s psima poganima!« - Dobro! Ako ste vi sluge božje, a mi psi božji, onda nam je slobodno da vas ugrizemo, jer vazda radite protiv volje božje! - odvrati Samo, pa se dostojanstveno digne sa svoga kraljevskog prijestolja i rukom dade znak svojoj straži da pograbi Sihara, naloživši joj da ga baci iz kraljevskog dvora, a pred Svetovitovim hramom da mu dželat podijeli sramotnu kaznu šibanja.

Tako se Dagobertu ispunila želja da se može zaratiti sa Samom. Pozvao je u savez i Langobarde i Alemane, pa sa tri ogromne vojske navalio na Sama. Slavni je junak pripravan dočekao strašnu navalu i sa svojim slavenskim četama u groznoj, trodnevnoj bitki kod Vogatisburga ametom potukao Nijemce, otjerao ih nadaleko od svojih granica i lišio ih njihovih domova, da onuda naseli slavenske ljude. A slava, moć i ime Samovo sad se još više i dalje proširilo.

Demetrije je već znao za tu Samovu pobjedu, pa je to više izgarao od želje da zadovolji nakanama svoga augustusa imperatora, i da predobije kralja Sama za saveznika protiv Avara, toliko pogibeljnim Carskome gradu. Čisto mu je teško bilo dočekati čas, kad će stupiti pred toga junaka, pa mu je zato putovanje bilo predugotrajno. Trpio je sto muka što ne može požuriti po tim nemogućim putovima i prohodima svoje napredovanje.

Napokon je dočekao čas, kad mu rekoše da se približuje Samovoj prijestolnici. I zbilja, na bregovima šumne Vltave ugleda kraljevski dvor. Uvis su stršale ogromne, bazaltne hridine, a na najvišem se širokom vrhuncu podizao prostran, dalek, gotovo nepregledan dvor, sazidan iz kamenitih temelja, a građen iz debelih hrastovih i jasenovih balvana i trupova. Visoki krovovi dugih, dosta niskih stijena sastojahu se iz dugih, čvrsto složenih dasaka, ovdje - ondje pocrnjelih od sunca i nevremena, ali u velikim plohama obojenim crvenom, modrom, srebrnastom bojom. Iz tih su krovova gdjegdje iskakivali vitki tornjici, a iz crnih i smeđih hrastovih stijena provirivale tik pod strehom svakojake glave i tjelesa čudnih iz lipova drva izrezanih likova, koji su predstavljali bogove

i vile i podzemne zloduhe. S krovova, još više s dugih tamnih stijena bljeskali su se i sjajili u svijetlom danu svakojaki nakitni uzorci, sastavljeni iz žuta jantara i iz tamnocrvena, modra i zelena prozirna kamenja. Taj je nakit najviše bio izrađen oko sitnih prozora okrugla oblika u stijenama, kojima su okna bila prevučena svijetlim prevlakama iz ribljih mrena i sasvim na tanko prerezanih ribljih kostiju.

Tik uz taj dugi, ogromni dvor dizalo se u neposrednoj blizini mnogo više zgrada, jednako građenih iz kamena, hrastovine i jasenovine. Tu su stijene bile još bogatije i raskošnije okićene svakojakim uresima iz jantara, dragog kamenja i sjajnih kovina. Po izgledu se odmah raspoznalo da je to hram. I doista bijaše to hram boga Svetovita, čiji se posvećeni kip ovdje nalazio, i koji je bio sasvim onako iz drva, jantara, zlata i srebra sadjeljan kao kip Svetovita u bajno krasnoj varoši Vineti na sjevernom moru, na otoku Bulinu, koju je varoš Samo u svojoj mladosti često i često bio pohodio.

Bizancani, naučeni na svoje mramorne, zlatom i draguljima okićene crkve i palače, u čudu su gledali ove drvene i crne, sasvim drugačije zgrade. No ipak nisu mogli da s prezirom gledaju na njih, dapače su se morali diviti velikoj, posebnoj, neobičnoj krasoti i posebnome sjaju. Njihov prezir prema barbarima i poganima kao da se nije smio javiti. Još više pak zatomio se on kad su uljezli u vladarski dvor i došli pred samoga kralja.

Ušli su u dugu, ne previsoku dvoranu, okruženu tankim drvenim stupovima, iskićenim svakojakim lijepo i ukusno izvedenim rezbarijama, koje su bile obojene u mnogim, različnim, ali skladnim bojama. Nalikovalo je to mnogo na uzorke što su se vidjeli po rušicama i surinama ženskih odjeća. I ovi su stupovi bili obloženi jantarom, raznobojnim svijetlim kamenjem, a naglavci su im bili obloženi sjajnim kovinama, među kojima se isticao crvenkasti bakar. Na stupovima su počivali teški i dugi trijemovi, koji su unakrst prekrivali dvoranu. S prostranih su stijena iza stupova bili narijetko dosta dugi no uski prozori, koji su bili otvoreni, pa se kroz njih u gustim pramovima sipalo vanjsko svjetlo, da u njem trepere pramovi fine prašine, od koje se lomilo svjetlo u duginim bojama. Iako je napolju strujalo toplo proljetno vrijeme i sve zalijevalo sunce, u dvorani je ipak bilo smješteno nekoliko ogromnih ognjišta, ali na njima nije sukljao plamen niti se iz njih dizao dim, nego su bile samo nabačene čitave hrpe žarke žeravice, koju su robovi neprestance donosili i po ognjištima razmetavali, odnoseći nastali pepeo.

Čelo dvorane zauzimaše ogromno prijestolje sadjeljano iz nekakva fina drva, jantara, srebra i zlata, a natkrivaše ga purpustom obloženi pokrov, usađen u tanke metalne stupiće.

Kada je grčko poslanstvo stiglo, bijaše dvorana puna i prepuna ljudi svakog staleža i svake dobi. Bilo je tu i staraca i mladića i žena, sve odjeveno u bijelo platno ili bijelu vunu, a ta bjelina bila je nakićena raznobojnim i skladnim vezovima i našivcima. Preko tih haljina nosili su teške kožuhe, krznom opšivene zobunce i duge debele surine.

VII.

Na prijestolju je sjedio krupan i snažan muž, odjeven isto kao i svi drugi u dvorani. Približavao se već starosti, što su svjedočile duge, bijele vlasi i gusti sasvim sijedi brkovi. Demetrije je odmah pogodio da je to kralj Samo, makar ga je u neku dvoumicu tjeralo što nije vidio pred njim ono nisko, ropsko klanjanje, kakvo je poznavao sa carskoga dvora i kojim se sve, pa i on, moralo približavati bazileju-autokratu. Usuprot, ovdje se sve sasvim slobodno, gotovo društveno držalo u najbližoj blizini prijestolja. Ali, dakako, Demetrije se odmah dosjeti, i to mu se učini sasvim prirodno i opravdano! Gdje da takav barbarin prima i dočekuje isto klanjanje kao bizantinski bazilej-autokrat, kao rimski augustus imperator!

U dvorani se zamjećivalo da danas mora da bude neko posebno svečano raspoloženje, nekakva rjeđa svečanost. Demetrije nije to uzeo u obzir. On se turao sa svojim poslanstvom sve više naprijed i naprijed. U svojoj je grčkoj bahatosti i u svome preziru prema barbarima htio već stupiti

do na pred sam prijestol i pred kralja. Ali ga tu sustavi mlado momče. Dade mu znak da ne prilazi dalje i pokaže mu mjesto među dva stupa, da ondje čeka. Demetrije je glasno kazao odakle dolazi i da ga šalje najprvi vladar svijeta. No mladić se nije dao smesti, nego je još odlučnije zahtijevao da ga Demetrije slijedi. Tumač, koji je pratio poslanstvo, saznao je da će kralj prije svega primiti dva vladara kneza, koji su izdaleka došli, da mu se poklone. To je umirilo Demetrija.

I dok se Demetrije na određenom mjestu sa svojim poslanstvom namjestio, došli su do prijestolja oružani ljudi, da prave mjesta i potisnu ljude iz najbliže blizine prijestolja. Za njima su išli mnogi ošišani robovi, odjeveni u svoja avarska i franačka odijela noseći klupe i stolove, da ih namjeste oko samog prijestolja na nešto nižoj ploštini. Kad je to bilo gotovo, uljelo je na gornja vrata dvorane za prijestoljem četrnaest raskošno odjevenih žena praćenih od mladića, mladih djevojaka i male djece. Bilo ih je preko dvadesetero. Demetrijev tumač je odmah saznao da je to kraljevska obitelj, kraljevih dvanaest žena i dvije snahe sa dvadeset i dvoje njegove djece i dvoje unučadi. Sve je zauzelo namještene stolice i klupe, a iz skupine u dvorani priključilo se nekoliko odraslih muškaraca. Bilo je među njima muških glava koji su svojim dugim plavokosim bradama i dugim, ovješanim brkovima svjedočili da su već dosta daleko od prve mladosti, a uz njih je bilo i sitne djece, povezane u uskim rubeninama i nošene od mladih ropkinja - jedni pak i drugi Samova djeca.

Kralj je oštrim pogledom zaokružio po svojoj obitelji. Ali velike umne, svjetlosive oči sijevale su pri tome od radosti i zadovoljstva. Časkom je dapače preletjelo po tim oštrim, zamišljenim i ispaćenim crtama nešto kao nježan smiješak.

Na ulaz, što je onamo s protivne strane prijestolja naširoko bio otvoren, ušao je uto oružan čovjek, koji je mahao bijelom maramom na pozdrav i ravno se uputio do prijestolja. Za njim je uzastopce išla brojnija četa, koja je među natiskanim prisutnicima pravila mjesta, da bude slobodan i proširen prolaz od ulaza do prijestolja. Za toga je među Samovim ženama nastalo gibanje, pa su pridošavšim robovima davale kratke naloge, iza kojih su robovi odmah donosili vrčeve pune medice i pladnjeve s kriškama bijela hljeba i zdjelice sa solju. K samome pak ulazu krenula je hrpa bijelo odjevenih ljudi s tamburicama u rukama i sa zelenim omoričnim vijencima na glavama. Tu je hrpu pratilo široko kolo prekrasnih mladih djevojaka u bijelim, dugoskutim rubačama iskićenim i izvezenim raznobojnim, skladnim i pravilnim uzorcima. Bogati su im pasovi sapinjali široko platno oko tankih i strojnih djevojačkih strukova.

Kralj se ispravi na svome prijestolju, uz koji su se otraga postavili stari, sjedoglavi i dugobradi žreci u dugim, širokim, sivim odjećama sa svakojakim pločama u rukama, na kojima su bile urezane svakojake mistične crte i rune. Toga istog časa udariše kod ulaza svirači u tambure i zamnije glasna i jasna pjesma mladih djevojaka. Na ulazu se pokazaše i uljezoše u dvoranu dva muža, ogrnuta u duge purpurne plašteve. Glave su im bile pokrite visokim šubarama iz najfinije kunovine, oko kojih su se šubara vijali sjajni, zlatni obruči, znakovi vladarske časti. U jednoj su ruci držali žezla, a u drugoj duge i teške mačeve. Za njima odmah idahu mnogobrojne pratnje oružanih ljudi i mnogi žreci u dugim, širokim haljinama. Demetrije je s najvećim zanimanjem promatrao čitav prizor, a njegov mu je tumač odmah mogao priopćiti da su to srpski knez Dervan iz Lužičkih strana i slovenski knez Valjuh, dolje s juga, iz daleke zemlje Karintanije, tamo iz alpskog pogorja, koji se silno već odlikovao u svojim borbama s germanskim Bavarcima.

Oba su kneza dostojanstveno stupali do prijestolja, a kralj je Samo pošao niz stepenice pred njih i s njima se bratski izgrlio uz zvuk glazbe i pjev mladih djevojaka. Poveo ih je do prijestolja, gdje je zauzeo svoje mjesto, da im odavde ponudi vrč s medicom, pladanj s hljebom i zdjelicu sa solju, te ih smjesti na stolice, postavljene nešto niže od njegove.

I knez Dervan i knez Valjuh izvršili su svoje poklonstvo pred moćnim kraljem Velike Hrvatske, da mu se ponovno zavjere svojom savezničkom vjernošću i ponovo se stave pod njegovu moćno okrilje i pokroviteljstvo. Kralj Samo kao ljutički Slaven sasvim je dobro razumio lužičkoga Dervana, ali i Valjuha je dosta razumio, iako je govorio nešto drugim i dosta različnim narječjem. Nastao je među njima razgovor, u kojem su se uglavnom bavili pitanjem kako da se što bolje osiguraju protiv

silovitih Nijemaca. Dervan je pripovijedao da i u njegovu području stanuju plemena, koja se nazivaju Hrvati, a isto je i Valjuh kazivao, da i pod njegovom vladavinom ima plemena istoga imena, ali da su istovetna i po jeziku i po običajima i vjeri s ostalim slavenskim svijetom. Samo se je tome radovao i posebice istaknuo, kako je u ratovima protiv Avara i Franaka ponajviše sa svojim hrvatskih plemenima iz vltavskih, povislanskih i zakarpatskih krajeva postizavao pobjede i mogao osnovati kraljevstvo, koje su i prijatelji i neprijatelji nazvali Velikom Hrvatskom, a koju oni sami nazivaju Bijelom Hrvatskom, jer je riječ »bijel« izraz svega, što je prvo, dobro, snažno i lijepo.

Demetrije je dugo morao čekati, dok je mogao stupiti pred Sama. Već se gotovo ljutio i bio donekle povrijeđen, da on kao poslanik prvoga i najodličnijega vladara na vascijelom svijetu mora čekati tako dugo. Ali mu nije bila muka ovo čekanje, jer sve, što je vidio, toliko ga je zanimalo i bilo za njega toliko novo, da mu je vrijeme brzo prolazilo, a tumač mu je morao sveudilj sve tumačiti. Napokon rekne ipak strogo i odlučno svome tumaču, da se pobrine kako bi bizantsko poslanstvo što prije stupilo pred kralja Sama. Tumač je odmah pohrlio onamo, gdje je vidio mladića koji im je bio odredio mjesto. Za kratak su čas Demetrije i njegovi drugovi došli pred kralja Velike Hrvatske. Samo je s velikim dostojanstvom, ali i izvanredno ljubazno primio carske poslanike. Ponudio ih je medicom i hljebom. Kako je nekoć po svima slavenskim stranama prolazio i prošao, tako je bio i na obalama »tamnoga mora« među pomorskim i baltičkim Slavenima, gdje se uvelike bavio trgovinom jantara, pa je dolazio u priliku da mnogo saobraća i posluje s grčkim trgovcima, od kojih je prilično dobro naučio grčki jezik. Stoga je sada mogao govoriti s Demetrijem bez tumača, što je sujetnog Grka posebice obradovalo. Samo je ipak Demetrijeve riječi dao prevoditi tumaču, naravno ne radi sebe, nego radi svoje pratnje i prisutnih boljara.

Demetrije mu je pripovijedao kako su Obri osvojili Dalmaciju. Samo je već znao za to, i priznao da mu to zadaje velikih briga, jer je time avarska moć opet silno podignuta, makar i daleko od njega. Kazao je Demetriju da mu je osobito milo što rimski car također misli na obranu protiv Avara te nuda savezništvo i traži pomoć. Osvojenjem Dalmacije nisu mu više Avari tako daleko, kao što su mu bili dok ih je satjerao daleko onamo niže od Dunava. Valjuh je potvrdio ove riječi i spomenuo, kako je pogibeljno to njihovo prodiranje preko Drave i Save čak na Jadransko more, jer bi se Avari mogli još složiti s Bavarima i Langobardima, tim vječnim slavenskim neprijateljima. - To i jest, da ne možemo ni misliti da bismo nastavili rat s Obrima! - primjeti na ta Samo - naša je glavna dužnost ovdje da smo na vječnoj straži protiv lakomnog Nijemca. Knez Dervan i knez Valjuh mogu o tome dosta pričati i kako su u danomičnoj pogibli od nezasiťnog Franka i lakomnog Alemana. A ja sâm - ta gotovo nije mi se još osušio krvavi mač od germanske krvi, moram neprestano paziti na zapadne granice. Ne mogu dakle ni pomisliti da opet zapodjenem rat s Avarima - govoraše Samo grčkim poslanicima. Demetrije je već očajavao. Ta - veliki njegov i slavni bazilej-autokrat gotovo je odredio da mu Samo pritekne u pomoć i da ponovno navali na Avare. Uzbudeni je Bizantinac upravo stao zaklinjati moćnoga kralja da navali na Obre. Spomenuo mu je kako su putujući ovamo na vlastite oči vidjeli kakve li strašne muke trpe baš slavenski ljudi, dakle ljudi njegove krvi, čisto zvjerske i paklenske muke! Kod toga se sjetio Demetrije onih slavenskih pjevača i njihovih pjesama, u kojima su slavili junaštva neke sedmero braće i njihovih junačkih plemena.

- I kad imadeš, moćni kralju, takve junake uza se, kako da trpiš dalje ona strašna mučenja ljudi tvoje krvi i tvoga jezika! - zaključio Demetrije, da ponovno spomene sedam plemena.

- Eto - sad si nešto kazao! - klikne Samo, pa se uzbuđeno digne s duboke stolice prijestolja, da pokroči dva, tri koraka naprijed. Onda se časkom sustavi i duboko zamisli.

- Da - da! Tako bi bilo moguće da tu divljačku skitsku gamad ukrotimo - govoraše kralj kao sam za sebe, da si pri tom rukom pogladi duge, ovješene bijele brkove. Tada se obrati najbližim starješinama i žrecima. Uzme se s njima potihom ali veoma živo razgovarati.

- Slušaj! - obrati se Demetriju. - Tamo u krajevima rijeke Visle pa do visova Tatre i karpatskih gora prebiva tih sedam plemena. Veliki su to junaci među njima - a osobito sedmero braće, koji vladaju nad tim plemenima. Znam ih dobro cijeliti! Meni su mnogo pomogli, da sam ovdje skršio avarsku

silu. Izvršni su vojnici. Naučili su to još od svojih negdašnjih prijatelja i saveznika Gota. Za Gote pak znadeš kakvi su junaci i vojnici i kako su čitava carstva i kraljevstva posvojili, da na njima osnuju svoja kraljevstva. Ta naša bjelohrvatska sedmera plemena upravo su kao Goti, pa ih mnogi susjedni narodi i nazivaju Gotima. Da - da! K njima ti idi i kaži im da te ja, njihov vrhovni vladar i vođa, šaljem k njima i zovem ih da poslušnu i prihvate poruku tvog moćnog rimskog cara i kralja!

I Samo, ne čekajući poslanikova odgovora pozove k sebi jednoga od žreca i naloži mu da na lipovoj glatkoj i tankoj korici ureže i nacрта njegovu poruku knezovima sedmerih plemena, kojom ih pozdravlja i preporučuje im Demetrija i njegove želje.

Još isti su dan Demetrije i njegovi drugovi otputovali, mada ih je Samo pozvao da ostanu na slavi i svetkovanju, što ga priređuje u čast srpskog kneza Dervana i slovenskog kneza Valjuha. No Demetrije je gotovo izgario od želje da što prije udovolji zahtjevu svoga cara i osigura ratnu pomoć i savez Bjelohrvata. Od Vltave krenuše prema sjeveroistoku. Bijaše to težak i pogibeljan put. Tumači su mu jedva jedvice ostajali u službi, i morao ih je neprekidno mititi bogatim darovima osim ugovorene naplate. Guste šume, daleke močvare, visoka, gotovo neprohodna brda, pa daleke, nedogledne ravnice, moralo je bizantsko poslanstvo prolaziti, a da dane i dane nije naišlo ni na kakva mjesta i obitavališta. Sve prazno, sve pusto bez ljudi. Mnoge široke i brze, deruće i lijene rijeke, brze i šumne potoke bilo im je proći i pregaziti ili preploviti, a teško su dobivali splavi i lađa, pa su dva, tri puta morali sami sjeći i rušiti u šumi drveta, da si sagrade prijevoze i da pređu vodu. Nekoliko su puta naišli na plemena, koja su se nazivala Hrvati, no to još uvijek ne bijahu oni Hrvati kojima ih je Samo poslao. Sreli su Duljepce, Srbe, Čehe, Moravljane i Lehe, i bog bi znao kako su se još nazivala ta plemena. Demetrije nije gotovo mogao ni upamtiti sva ta plemenska imena, no svagdje je našao da se sva ona računaju k Velikoj ili Bijeloj Hrvatskoj, te priznavaju Samovu vrhovnu moć i nazivaju ga svojim ocem, svojim spasiteljem i dobrotvorom!

Već je davno zavlдалo proljeće svojim blagim i mirisnim dahom, kada je poslanstvo stiglo u krajeve gdje su imali nadoći u područje sedmero braće. Prema jugu pokazivale su im se velike planine, za koje je Demetrije odmah pogodio i znao da su to Karpati i Tatre, a prema sjeveru širile se daleke, nepregledne ravnice, po kojima je tekla, spuštajući se s karpatskih visina, široka i mutna rijeka Visla. Čim su Grci čuli ime ove rijeke, bili su sigurni da se približuju postojbini sedmero braće i njihovih plemena. I zbilja nisu morali više dugo putovati, te dođu pred oveće mjesto, gdje je stolovao knez. Po svome izgledu bilo je mjesto veoma nalično Samovoj prijestolnici, koje također nije sačinjavalo nikakav grad ili varoš, kako su to Grci bili naučeni iz svoje domovine. Nije bilo dugih kuća i ulica kao u Grčkoj, Italiji ili Galiji, već je kneževski dvor stajao sam za sebe, okružen tek zgradama koje su k njemu spadale. Iz daleka su se pokazivale kamene, zemljane i drvene utvrde u širokome, dosta visokom pâsu, iza kojeg su provirivali visoki, drvom pokriti crni krovovi ogromnih i dugih zgrada. Od čobana, što su pasli u blizini bezbrojna stada rogata blaga i mnogobrojna krda ovaca i koza, saznali su Grci da se to mjesto ili, bolje, taj dvor nazivlje Bijeli Grad, te da u njemu stoluje knez Klukas, najstariji od sedmero braće, čija se vladavina prostiraše onamo od karpatskih visina do daleko u ravnine i dolove kraj rijeke Odre, i još više diljem nizina, kuda teče široka i valovita Visla.

Grčke su poslanike sjećale ove građevine i utvrde veoma mnogo na utvrde i zgrade što su ih nekoć silni Goti bili ostavili za sobom u Dalmaciji i gornjoj Italiji, koji su u stara vremena u tim krajevima gospodovali i odavle krenuli na jug. Gotovo im se pričinjalo da se približuju onome silnome gotskom svijetu, od kojega je njihovo Rimsko Carstvo toliko bilo prepatilo, i od kojih je patnja carstvo obranio i spasio veliki njihov bazilej-autokrat Justinijan, kojega se spomenik ponosno diže usred Carskog grada. Zato su se gotovo s nekim strahopoštovanjem, malone strahom, približavali nedogledno dugoj, oniskoj zgradi, pokritoj visokim crnim krovom. Zgrada je bila sagrađena iz debelih hrastovih klada i balvana. Isto onako kao i kod Sama stijene i zidovi bili su okićeni mnogim uresima, izrezanim iz lipovine i jasenovine, a i po tim uresima i po glatkim kladama i prosjecima

zidova bljeskalo se i svijetlilo od uložena jantara, metalnih tankih i širokih ploča, kojih se bakar žario crvenim žarom, a platina se bijeljela i srebrnim bljeskom odbijala.

Za tu su ogromnu zgradu saznali da je to dvor i kneževa kuća. Malo podalje ugledaju mnogo više zdanje, također sagrađeno iz drva, kamena i zemlje. I ta zgrada bijaše okićena kovinama, jantarom i svakojakim izrezanim likovima, koji su najviše prikazivali cvijeće, golube i grlice. Grci su odmah pogodili da je to hram. Tumači su na pitanja saznali, da je to hram božice Lade, zaštitnice ljubavi i plodnosti. A onda dođoše pred nekakav umjetno podignuti humak, obrastao i okružen lipama, a na vrhu mu je stajao ogroman, širok, četverouglast žrtvenik, s kojega je lizao plamen i dizao se tanak, proziran dim. Rečeno im je da je to brdo posvećeno bogu Perunu, koji ne voli građenih hramova pa ih često uništuje svojim nebeskim strijelama, jer je bog gromovnik i gospodar neba.

I pred kneževskim dvorom i pred hramom, a i na posvećenom humku bilo je mnogo naroda. Glasne pobožne pjesme i molitve sakupljenog svijeta kazivahu da se održava nekakvo vjersko slavlje. I zbilja se vidjelo kako u bjelini odjeveni žreci i svećenici, okićeni vijencima, prolazahu među svjetinom, da svaki čas podignu ruke k nebesima, glasno pri tom pjevajući. Uz njih i za njima idahu duge povorke poslužitelja, koji su mahali zapaljenim lučima, njihali ovješanim zdjelicama sa žarkom žeravicom, po kojoj bi sipali miomirise, da se zrakom pronio mirisav dim. Drugi su opet bacali pred sebe čitave pregršti žita i škropili oko sebe krvlju zaklanih golubova i grlica, žrtvovanih božjoj milosti.

Poslanstvo nije trebalo dugo čekati da dođe pred kneza. Pred samim dvorom, pod velikom ogromnom starom lipom stajao je knez Klukas, okružen braćom Lubelom, Kosencem, Muhlom i Hrvatom i sestrama Tugom i Bugom. Sva su se braća sastala k proslavi boga Peruna i zahvalnome slavlju sjajne pobjede nad Pečenezima, što ju je prije kratkog vremena izvojevao njihov rođak Ostrojilo Višević, knez iz gornjih povislanskih krajeva, koji je, kao i sedmera braća, priznavao velikog hrvatskog kralja Sama za vrhovnog vladara i svoga vođu. Uz ovo se slavlje imalo još održati i veliko podušje na čast i spomen palih u boju junaka.

Kneževa se braća nisu ni po čemu razlikovala u svojoj vanjštini od drugih ljudi, što su ih okruživali. Svi su bili zaogrnuti sličnim, bijelim surinama, pod kojima se prokazivali kožnati vojnički oklopi, usko prilježni uz tijelo. I oružje je u sviju bilo jednako i isto. Samo u visokim, četverouglasto složenim šubarama bila je razlika. U kneževske braće bijahu šubare iz kunovine i obrubljene zlatnim obručima, a u drugih muževa bijahu iz ovčjeg, lisičjeg ili vučjeg krzna. No i u knezova i u ostalih bijahu u šubare utaknuta jednaka orlova ili sokolova pera. Po dobi knezovi nisu više bili u prvoj mladosti, pa je i najmlađi brat Hrvat sigurno imao već preko trideset godina. Kneginje su bile mnogo mlađe, no već su sjajile potpuno razvitom ženskom krasotom, u njezinom najjačem rascvatu. I one su imale na sebi oko divnih grudi i tanka strojna struka uske, kožnate oklope, koji su bili iskićeni zlatom, srebrom i divnim vezivom, te su više izgledali kao zobunci. Uz bok su im visili na bogato izvezenim širokim pasovima kratki, široki mačevi, a na plavokosim su glavama nosile također zlatom obrubljene male šubarice iz kunovine, oko kojih su bile uokrug opletene debele pletenice plave, bujne nešto kovrčaste kose. Krasni, svježi i rumeni obrazi svijetlili su dobrotom, milinom ali i dostojanstvom kneževske samosvijesti. I Demetrije i sva njegova družba morade gotovo da ponikne pred tim veličanstvom, pa je malone isto strahopoštovanje svaki od njih osjetio kao ono kada bi stupio pred uzvišeno lice supruge auguste u Carigradu.

Knez Klukas nije odmah zamijetio dolazak novih neobičnih gostiju, koji su svoju veliku pratnju ostavili nešto podalje od dvora. On je baš u čas njihova dolaska pozdravljao neke ljude iz dalekih strana i s njima se živahno počeo razgovarati. Tumač je saznao da su to poslanici iz istočnih strana. Ali čim je knez spazio Grke, odmah je prekinuo razgovor i odredio da Grci dođu pred njega.

VIII.

Kad je Demetrije pristupio sa svojim pratiocima pred kneževsku braću, i tumač preveo poslanikove riječi, kojima je Demetrije izrazio carski pozdrav i želje bazileja-autokrata, predavši mu ujedno Samovu poruku, najstariji brat Klukas u sporazumu s ostalom braćom pozove poslanstvo u dvor, a i prisutnim starješinama rekne da pođu s njima. Unišli su u najbližu prednju odaju, ogroman, širok i dug prostor, u sredini kojega se dizalo veliko ognjište, a na ovom se žarko žarila žeravica. Do ognjišta bijahu smješteni dugi stolovi od teške hrastovine, okruženi teškim stolicama i klupama. Po stolovima se nizali ogromni vrčevi puni medice i drugih pića. Na pladnjevima je bilo bijela hljeba, meda i soli.

Prije no što je Klukas započeo razgovor, ponudi gostima hljeba i soli, i pozdravi ih vrčem medice u ruci. A na drugom se kraju dvorane javila u to skladna, mlada djevojačka pjesma, praćena cilikom tankih struna s glazbala, što ih nazivahu gusle i tambure.

Grci su bili upravo ushićeni ljubaznim dočekom i primitkom. Tumač je upravo teško nalazio riječi i izraza da točno prevede Demetrijev govor, kojim je zahvaljivao za usrdnost knezova. Na poziv kneza Lubela, ili kako je Demetrije sebi na svoje preinačio - Lobelosa, da poslanik sasvim točno izvjesti i saopći poruku cara Heraklija, prepreden je i umni Grk počeo izdaleka pripovijedati o velikim carevim pobjedama nad Perzijcima. Zatim je prešao da govori o slavnim pobjedama Bjelohrvata nad Obrima i konačno je došao da ponudi u ime svoga uzvišenog augusta imperatora savez protiv Avara, koji su carstvu netom ugrabili najljepšu pokrajinu Dalmaciju. Car bi bio sklon da prepusti tu krasnu zemlju pobjediteljima nad Avarima, ako bi mu time osigurali carstvo od daljnjih avarskih napadaja na Carski grad.

Kad je Demetrije spomenuo Dalmaciju, kneginja Tuga i Buga čisto su se uzrujano ispravile, a knez Hrvat upravo je skočio sa svoga sjedala, da živahno pokroči prema poslanstvu. Demetrije se već uplašio da je počinio kakvu diplomatsku pogrešku. No knez je Hrvat pitao poslanika, koju to zemlju pod imenom Dalmacije misli. Demetrije mu taj čas točno odgovori i navede dapače granice cijele pokrajine.

- Dalmacija! Dalmacija! - klikne kneginja Buga. - To je po tom ona ista zemlja, koju je naš stari ujak Teodorih predobio i ondje imao svoje kraljevstvo. Stara nam je majka toliko o tome pripovijedala, baš o junaštvima svoga brata i njegovih sinova, što su ih izvojevali u Dalmaciji i osnovali ondje gotsko kraljevstvo. Spominjala je mnogo i svoga bratučeda Ostrojilu. Da - da! Po tankoj smo krvi njihov rod - govoraše krasna djevojka prema tumaču, a njezine riječi potvrđivahu sva braća. Sada je Demetrije bio gotovo na konju i još je živahnije i toplije zagovarao rat protiv Avara u Dalmaciji. Bile su mu riječi uvjerljive i imale su u sebi svu snagu nagovaranja. U sve sedmero braće probudili se i uskrslu svi instinkti, koji čeznu za osvajanjem novih krajeva i raširenjem vlasti. Stoljetni se porivi javiše, u dušama se njihovim ganula daleka čežnja iz pradavnih dana, da se steknu krajevi manje izvrgnuti dugoj, teškoj sjevernoj zimi. Vatreni, najmlađi knez Hrvat upravo je zanosno prihvaćao misli i prijedloge carskoga poslanika. Dapače uze tvrditi kako njih sedmero braće i njihova plemena imaju djedovsko pravo na tu zemlju, koja je još donedavna bila njihova zemlja po tankoj krvi najbližeg roda.

No neki su od starješina ustali da se usprotive Demetrijevu prijedlogu i riječima kneza Hrvata. Pokazali su kako bi teško bilo i kolika bi šteta bila da ostave ravne, plodne, bujne šumovite povislanske, poodranske i potkarpatske krajeve, gdje im raž, pšenica, zob i proso toliko obilno rodi, gdje imadu za svoje obilne stoke vazdan dovoljne i blagoslovne paše, gdje im šuma daje građe i ogrjeva, koliko samo mogu da zažele. A ta im šuma sa svojim nedobrojnim pčelinjacima daje osim toga meda i voska, po tome i medice, kako i koliko možda nigdje nikoja više druga šuma na svijetu!

Knez se Hrvat usprotivi tim riječima najodrešitijim načinom. Ali starješina Boleslav ipak nije popuštao.

- A treba misliti i na to da mi i ovdje kod kuće trebamo obrane. Nismo se mi zadnjom pobjedom, koju danas slavimo, riješili zauvijek Pečenega i sve one ostale skitske gamadi, onih Madžara, Turaka, Sikulaca, kako li se sve zovu. Opet će oni navaliti i provaliti. Ta - govori se već, evo baš sam danas čuo, da su te divljačke horde nedavno opet provalile u strane naših istočnih susjeda Meha i počinile nebrojena zla i nevolje.

- Pa baš to i govori za predloženi pohod na jug! - klikne mladi junak iz najgornjih povislanskih krajeva Krešimir Višević. - Tu nam vječno dodijavaju ti strašni Pečenezi. - I Goti su im se nekoć morali ugnuti, pa ćemo i mi tako. Što nam koristi to bujno polje, kad ga malne svake godine popali i pogazi pečeneški divljak sa svojim drugom Madžarom. Uostalom, ne puštamo mi zemlju pustu. Ne idemo svi. Ide nas samo dio, a drugi ostaju, pa ćemo tako i ovdje i ondje imati našu vladavinu, imati naših zemalja! -

Nato ustane opet jedan starješina. Priznao je da je skitska nevolja takva da opravdava želju za novim domovima, dalekim od tih divljačkih čopora, od Pečenega, Kozara i Sikulaca, sviju tih turanskih i skitskih razbojnika. Ali se opet ne smije ostavljati tako vrijedan kraj, kao što je ovaj. I baš radi tih skitničkih razbojnika dužnost je, da se čuva što jača snaga protiv njih i ne pušta plodna zemlja stvorena za poljodjelca, da bude igralište skitničkog razbojničkog pastira, koji niti ne zna što je plug, ralo i motika.

Drugi je opet starješina sasvim s druge strane uzeo braniti Boleslavov otpor. Spomenuo je kako ovdje imaju pristup do mora, punog jantara i ribe.

- Istina, daleko je to more. Mi ga zovemo »tamnim morem«, no onomašnji ljudi zovu ga »bijelim morem«, a i s pravom ga tako zovu radi njegova blagoslova, što ga donosi ljudima. Ali more uopće, svako more, dobrotvor je čovjeku. Imaš po njemu najbolju mogućnost da unovčiš svoj poljodjelski trud, a ovo gore more na sjeveru još ti daje jantara, ribe, riblje kosti - ta svega, što svijet najviše traži i ište. Pa onda, k tome moru dolaziš ravnim putovima i rijekama, nema tu neprohodnih gora do njega - svrši starac Mislav.

Knez Hrvat klikne nato - Veliš, Mislave, more! Ta nas i zovu baš na more. Tvoje more, koje toliko uzdižeš, daleko je. Makar kako putovao, trebaš i trideset dana, dok do njega dođeš. A putovi, makar ravni, ipak su teški. Ili te guši blato, ili preduboki pijesak, pregusti prah, a ni Visla ni Odra ne trpe svaki put splava i lađa. Kad je najzgodnije vrijeme, trebaš, kako rekoh, najmanje trideset dana da do njega dođeš. Što govoriš dakle toliko o tome moru? A ona zemlja dolje sva je upravo na moru. Od najsjevernije njezine granice pak do najjužnije oplakuje ju more. Znamem to iz pričanja moje stare majke. I samo to more je omogućilo našim saveznicima Gotima da su svoje kraljevstvo osnovali i u toj Dalmaciji i u Italiji, za koju si valjda čuo da je prva zemlja na svijetu.

Demetrije je odmah po tumaču saznao o čem se knez Hrvat prepire sa starcem, pa je gotovo trijumfalno stao i on isticati položaj Dalmacije na moru.

- Jest - jest! - umiješa se Buga. - Ta onako je, kako veli moj brat knez Hrvat. Pripovijedala nam je naša stara majka toliko o tome moru! More - more! I slušaj, Mislave - nećemo ondje trebati trideset dana teška putovanja do njega, bit će nam jednako na dohvat - bit ćemo na samome moru.

Među prisutnima nastade živahna rasprava. Dvije sestre Tuga i Buga i brat knez Hrvat, a osobito mladi knez Višević, vatreno su i odlučno zagovarali da se prihvati careva ponuda te da se krene protiv stoljetnoga neprijatelja i tlačitelja Avara, pa će se zauzeti zemlja, koja je nekad pripadala rođacima knezova i prijateljima njihovih pukova. No neki su se starješine i dalje protivili tome pohodu. Sami knezovi Lubel, Kosenec i Muhlo nisu baš izričito i odlučno pristajali uz Bugu i Tugu. Najstariji pak knez Klukas nije se izjasnio ni za ovamo ni za onamo. Demetrije je gotovo uzalud isticao sve krasote južnih krajeva. Već je bio u brizi da će mu otkloniti ponudu. Uzeo je sada

ponavljati ono što mu je Samo kazao, dapače i on je počeo isticati gotsko srodstvo kneževske obitelji. Posve ih je poistovjetio s Gotima.

No bog zna kako bi to bilo svršilo da se nije tog časa nešto novo dogodilo. Izvana se začula nekakva velika galama, povici i odjekivanje nekih mnogobrojnih glasova. U dvoranu uđe kneževski dvorski župan, koji javi da je došla odnekale iz daleka mnogobrojna družba ljudi, koji žele da dođu pred knezove i izreknu i podnesu nekakvu molbu.

- A tko su i što hoće? - upita Klukas.

- Govor im je slavenski, nešto različit od našega, ali se opet razumije sasvim lako, jer govore slično kao i naši susjedi Slaveni na istočnim stranama, a i nošnja im je ista kao i ljudima oko Dnjepra i Buga i onih tamo istočnih krajeva. Vele da su Hrvati, nazivaju se dakle kao i mi - odvrati starac vojnik. - Hrvati? Jest - jest - ima Hrvata i onamo prema istoku, baš u blizini istočnih Srba i Duljebaca, - odvrati Klukas.

- Ali oni vele da su od juga, kažu da su iz krajeva što su među dvjema velikim rijekama - čekaj - čekaj - kako ono rekoše? Mislim Sava i Drava - reče župan.

- Dobro je. Pusti ih u kuću i dovedi ovamo - reče Klukas.

Začas je došla pred knezove mnogobrojna skupina ljudi, odjevenih i naoružanih slično domaćemu svijetu. Na poklon i pozdrav odvratio je Klukas s braćom time da im je po običaju ponudio hljeba, soli i medice. Govor je došljaka bio doista različit od domaćeg govora, no zato su se ipak sasvim dobro sporazumijevali, i gotovo ni časak nije razgovor stao, niti je trebalo kakva tumačenja, kamoli pak tumača.

Došljaci su kazali da dolaze s daleka juga te da im je trebalo dane i mnoge dane, dok su ovamo stigli. Domovi su im u kraju što se među rijekama Savom i Dravom. Nazivali su se Hrvatima. Kazivahu da su saznali o pobjedama Bjelohrvata nad Avarima i o velikim junaštvima i slavnim borbama sedmero braće i njihovih sedam plemena u tom ratu. Pa kako oni, koji su također Hrvati, trpe upravo nečovječne muke od avarskog zuluma, a trpe još više otkad su Avari potisnuti na jug, došli su ovamo da kod istoimenog svijeta zamole zaštitu i obranu, obećavajući da će se vjerno boriti uz svoje branitelje.

Starac, koji je predvodio ljude, poče sada pričati sve avarske strahote i grozne muke što ih svijet pati od Avara.

Izazvao je pravu buru bijesa i ljutitosti od sakupljenog svijeta. Sami knezovi nisu mogli pridržati svog dostojanstvenog mira, pa su se i oni pridružili sveopćoj buci i galami. Bilo je među sakupljenima muževa koji su u svojoj jarosti potegnuli mačeve iz korica i mahali njima po zraku. A prisutna je ženska čeljad zapala u plač i gorko cviljenje, kad su došljaci počeli pripovijedati kako Avari u svome bjesnilu trgaju djecu s majčinih grudi i bacaju ih psima, da ih razderu. Kneginje Tuga i Buga jednako su morale da krasne obraze brišu od gustih suza, što su im se sklizale niz pobjljedjela lica iz prekrasnih, plavosivih velikih očiju. Knez pak Hrvat upravo je uzrujano i ljutito mahao mačem kao i drugi starješine. Sada su se još više probudili u njima bojni i ratni nagoni, koji su se u tim dušama uzgojili diljem prošlih, tolikih godina Samova ratovanja. Do nedoglednih se visina uzdigla u tim srcima ona vjekovna mržnja protiv skitskoga protivnika i zulumčara.

- U rat - u rat! - klicaše knez Hrvat, da sva sakupljena množica zanosno prihvati usklik mladoga kneza ponavljajući: U rat - u rat!

- Ta - moramo ih uništiti. Nije bilo dosta što smo ih odavde otjerali. Muče oni naš svijet, ta - naši su to ljudi, ista im je riječ kao i naša. Slaveni su i zovu se Hrvati kao i mi! - glasno govoraše mladi Višević iz povislanskih strana, kojemu su također prisutni davali naslov pan, kao i knezu Hrvat. Došljaci su taj naslov zapamtili i shvatili ga kao neki vojvodski i kneževski naslov. Tek su kod izgovaranja promijenili riječ. Umjesto pan izgovarali su ban.

Lukavi je Demetrije odmah pogodio i spoznao da je sada, ako ikada, nadošao čas da postigne uspjeh i ispuni želju i nalog svoga bazileja-autokrata. Ponovno je pristupio pred knezove i opet

poveo riječ o carevoj ponudi i Samovoj poruci. Tog su ga puta i knez Klukas i knez Kosenec i Lobelos i Muhlo - kako ih je on po iskvarenom svom i greciziranom izgovoru nazivao - većim, življim i zadovoljnijim izrazom u mrkim obrazima slušali i tumačenje njegove riječi pratili upravo s najvećom pažljivošću.

- A silni moj car i samovladalac rimski ne nudi vam savez samo radi svoje koristi. Njegova je čitava ponuda gotovo više na vašu korist. On vam nuđa i daje, kako već spomenuh, najkrasniju svoju pokrajinu, čitavu Dalmaciju, koja ide od Dunava sve do mora, pa se njezina zapadna granica sva drži toga mora. On vam dopušta da se tu nastanite, da uredite zemlju po vašim zakonima i običajima - dapače on će vašega vrhovnoga glavarara počastiti kakvim velikim rimskim dostojanstvom, pa će u cijelome carstvu zapremeti ugledno mjesto. Osim Dalmacije daje vam i donju Panoniju, dapače i Ilirik - bar u jednome dijelu. Sve to može da bude vaše, ako odatle istjerate strašne Avare. A evo iz riječi ovih ljudi, što su došli do vas, vidite da ne dolazite među strani svijet. Naći ćete vaše ljude, vaše pukove, vaš slavenski narod! - govoraše Demetrije, da pozove izaslanstvo s juga, neka i oni kažu kako je krasna i plodna zemlja, o kojoj je riječ.

Ovi se odazvaše njegovoj želji. Stali se gotovo gubiti u zanosnim riječima, govoreći o dragoj domaji, a toliko mučenog od skitskoga zla, od avarske muke!

Sva je gotovo skupština izjavljala želju, stvorila dapače odluku da se ponovno pođe u rat protiv Avara. Tuga i Buga stale su opet isticati svoje srodstvo s Gotima i uzele dokazivati kako imaju i pravo kao rod po tankoj krvi na te zemlje, a onda opet i dužnost da ih osvoje.

Demetrije, premda je znao da je bizantinski bazilej-autokrat Justinijan skršio i uništio moć i vlast gotsku u tim stranama, pak uspostavio posve rimski imperij, ipak je prihvatio tvrdnje kneginja i odobravao njihove riječi. Sva je skupština prihvatila, te bude jednoglasno zaključeno da se idu osvojiti zemlje, što pripadaju knezovima kao rodbinsko im nasljedstvo. Odmah nakon tog zaključka pristupi grčki poslanik knezovima i predloži ugovor, kojim se Dalmacija i najbliža područja u donjoj Panoniji i Iliriku daju u vlast i posjed sedmerih plemena i njihovih knezova, čim odande istjeraju Avare, i to tako da će rimski car imenovati hrvatske knezove svojim velikim stratezima i senatorima carstva. Knezovi su prihvatili taj ugovor, pa su i grčki logoteti i bjelohrvatski žreci odmah pristupili poslu, da se ugovor pismeno utvrdi i potpiše.

I tako je Demetrije mogao još istoga dana poslati skoroteču u Carski grad imperatoru i augustu Herakliju, da mu javi svoj uspjeh i željenu vijest, da će sedmeroplemeni narod hrvatski udariti na Avare u Dalmaciji i započeti s njima rat do istrebljenja. Ujedno je javio svoj skori povratak, kada će predati ugovor s Hrvatima samome bazileju-autokratu u ruke, po kojemu ugovoru uzimlju Hrvati ove zemlje kao nasljednici Gota. Sam Demetrije nije mogao sa svojim drugovima odmah otputovati, jer ga knezovi nisu nikako htjeli pustiti nepogoščena. Zadržali su ga na slavi, što se taj dan obdržavala, na podušju za pale junake - a onda je morao još ostati jer su gostoljubivi Hrvati priredili još posebnu slavu i gozbu njemu u čast, gdje se pekao vol na ražnju, a medica gotovo na potoke tekla. Grk se nije mogao dosta načuditi toj dalekoj i širokoj gostoljubivosti.

IX.

Nastalo je svestrano i silno gibanje po svim zakarpatskim i povislanskim stranama i krajevima. Knezovi su razaslali među sva svoja sedmera plemena glasnike i starješine, da zovu ljude na oružje i na seobu. Dali su se dapače i sami na putovanje i pozivali narod pod svoje bojne znakove. Pa i kneginje Tuga i Buga nisu zaostajale za svojom braćom, te su plemena Tugomirića i Bužana bila jedna od prvih, koja su se odazvala kneževskom pozivu. A Krešimir pan Višević odmah je pohrlio u svoje krajeve, gdje mu se dom dizao upravo nad šumnim valovima široke Visle. Tu je skupio i digao gotovo sav svoj za oružje sposobni svijet i došao s mnogobrojnom četom i velikom množinom iseljenika do kneza Kosenca. Knezovi su poslali izaslanike i k srpskome plemenu, što nastavaše

kraj, nazivan Bojki, i zvali ga da im se priključi u jednom dijelu, jer su čuli i saznali za nekakve razmirice među braćom, u tamošnjoj kneževskoj obitelji pa su mislili da će tako najprije biti razmirica uklonjena, a sama stvar kod kuće najbolje uređena odlaskom zavađenog dijela toga plemena. No odaslanici su se povratili bez uspjeha. Srpski im je knez poručio da sada baš radi tih razmirica neće i ne može na vojnu te da će počekati dotle, dok bude znao kako su Hrvati u naumljenoj stvari prošli i što su postigli.

Za nekoliko je tjedana bilo svih sedam plemena na okupu, spremno za seobu i boj. Svako je pleme imalo na hiljade i hiljade oboružanih ljudi, pa je vojska s Viševićevim četama dosezala preko stotinu hiljada bojovnika. Uz ove oboružane čete nizali su se dugi redovi svakojakih teških, nezgrapnih kolija s upregnutom teglećom marvom, na kojima se vozila mnoga i mnoga hrana, a bile su na njih smještene i žene, djeca i starci. Uz to su bila tjerana nedogledna stada i rogate marve i ovaca i koza, i čitava krda krmaka sa sitnom prasadi. Na sate je i sate trajalo dok je konac povorke stigao onamo, gdje je bio početak, a sunce je za to vrijeme prevalilo velike polukugle na nebu. Vodiči su neprestano nadzirali kretanje povjerenih im skupina, a dnevni je život svojim protjekom na raznim stranama u svome dnevnom poslu odmicao i svakud se ispunjao i vršio. A žene se nisu držale samo oko tih kolija i oko djece svoje; bilo ih je mnogo naoružanih sasvim na bojovničku. Kneginje Tuga i Buga bile su opremljene gotovo sasvim isto kao i braća. Stavile su se na čelo svojim pukovima. A u sakupljenoj množini bijaše toliko oduševljenja i tolika želja za što skorijim bojem i navalom na davnog protivnika i mučitelja, da su knezovi i svi panovi pojedinih četa imali pravu muku i težak trud da srčane bojovnike suzdrže i umire. Ti su vatreni i srčani nestrpljivi junaci htjeli ravno krenuti na jug, pa što prije zapodjeti boj s omraženim protivnikom. No knezovi su dobro vidjeli da to nikako ne ide i nikako ne smije da bude, mada bi to bio najbliži i najkraći pravac, kojim bi se najprije stiglo do južne Panonije i Dalmacije. Dakako, knezovi su znali da se malo dalje na jug Karpata stere već obarska vlast i država. Tako bi morali već u gornjoj pravoj Panoniji zametnuti krvav boj pak izgibati i padati za zemlju, koju nisu ni namjeravali osvojiti. Stoga su u svome ratnom vijeću zaključili da se krene najprije na zapad, pa da istom na zapadnim stranama Velike Hrvatske krenu na jug, gdje nema više avarske oblasti, nego se steru krajevi, vjerni kralju Samu i hrvatskoj državi.

Tako krenuše sedmera plemena i Viševićeva četa iz svojih zakarpatskih, povislanskih i poodrantskih krajeva prema zapadu, najavljujući unaprijed po posebnim glasnicima i telalima svoj dolazak i uvjeravanje da ne dolaze ni s kakvim neprijateljskim namjerama. Domaći svijet, kuda su prolazili, svagdje ih je prijateljski dočekivao. Prolazeći pak krajevima, nastanjenim od plemena koja se nazivahu Hrvati kao i oni, doživljavali su da su im se priključivale oružane zadruge i čitave plemenske općine, koje su onda polazile s njima dalje. Da je tako bilo, mnogo je pridonio i kralj Samo, koji je pozvao sav narod, da u svemu ide na ruku junacima sedmeroplemenog naroda; i pred cijelim je narodom objavio da će i on sam pozdraviti slavnu vojsku, kada stigne na bregove Vltave.

Ali, dakako, uza sve to taj je put bio i dalek i težak. Dugi su to putovi bili, dok su prevalili svoje povislanske, zakarpatske i odranske krajeve, a onda su naišli na visoke - visoke planine, koje su ih sjećale na visoke gorske vrhove, što obrubljuju s juga njihovu rođenu domaju. Radi tih gotovo neprohodnih gora morali su segnuti ponešto na sjever, gdje su stigli na široku veliku rijeku, koju je domaći svijet nazivao Labom, pak su potom znali da se još uvijek nalaze u granicama svoje države i Sameva kraljevstva. S velikim naporom predoše široku rijeku a onda segnuše opet na jug, gdje se naskoro nadoše pred rijekom Vltavom; tu ih je kralj Samo dočekao i najsrdačnije pozdravio sedmero braće i častio narod. Od Vltave krenuše ravno na jug, gdje su naskoro došli u krajeve kuda široke rijeke i brzi potoci nisu više tekli prema sjeveru kao njihova Visla, Odra, Laba i Vltava, nego skretali k jugu i istoku. Tako su se približili velikoj rijeci Dunavu, za koji su toliko toga čuli i slušali, znajući oko te rijeke na istoku širi glavna avarska vlast. No na tom mjestu nije bilo više ni traga avarskoj moći. Kralj Samo ih je zatjerao odatle daleko na istok, pa su Hrvati bez ikakve zapreke mogli prijeći široku rijeku. Domaće ih je slavensko pučanstvo prema Samovim napucima prijateljski primilo, dapače su im domaći ljudi pomagali rušiti drvo u šumama za građenje splavi i

posuđivali im svoje čamce i lađe za prijevoz i za udešavanje splavnih mostova. Ali prešavši Dunav, došli su naskoro na najteži i najstrahovitiji dio čitavoga svog puta. Našli su se u gorskom predjelu, gdje je od surih i tamnih planina bježalo gotovo i samo nebo. Gledali su vrhove i visine, koje kao da svojim oštrim pandžama grabe i love nebeske daljine i rivaju se u samu nebesku grud. A ti su vrhovi usred ljeta bili pokriti debelim snijegom i ledom, pa su izgledali kao zločesti, opaki bjeloglavi starci. Došljaci su sa strahom u dušama osjetili i slutili da su se približili sjedištima i domovima zlih bogova. Većina je ljudi dolazila iz vislanskih i odranskih nedoglednih ravnina, pa su to više i jače bili uzdrmani, poništeni i tužni s pogleda tih gorskih grdosija. Ali i oni, što su dolazili iz zakarpatskih strana, morali su se od čuda snebivati, kad su zagledali ove dosada neviđene visine i visoke oštre vrhove pa uske i tamne klance s nedoglednim crnim ponorima, koje je svaki čas uz strašnu lomljivu zatrpavao snijeg s tih strmih visina, što je u silnim i ogromnim masama letio i srljao u nizine, da nosi sigurnu smrt i propast svemu što je u svomu padu dohvatio, pa je valjao sa sobom čitava gorostasna stabla, teško kamenje i ubijenu divljač. Već se nekoliko puta dogodilo da su čitave čete bile zasute od takva snijega s nebotičnih i nedoglednih visina. Stoga je s najvećim trudom i mukom tisućama ruku jedva jedvice pošlo za rukom da su čete spasile iz samrtna zagrljaja. Ipak je svaki put bilo po više usmrćenih žrtava! Jednom se dapače dogodilo da je povorka od kojih stotinu kolija s hranom, djecom i ženama propala u takvoj provaliji silna snijega, i nije bilo moguće da se ma što spasi. Ista vitoroga marva iščeznula je bez traga pod tim silnim snijegom, koji je zaprimio oblike gotovog pogorja, što se nalazi u gibanju i strašnome padanju. Jedva jedvice razabiralo se posljednje strašno mukanje kakva bika ili bivola. Od stanovnika iz obližnjih nastavenih krajeva saznali su da se takve provalije snijega nazivlju kod njih lavine, a oni sami nazivali su ih prokletim usovima i gazovima samoga boga Černoboga!

No ujedno su saznali da tu nema više slavenskoga svijeta. Doznali su da su tu Nijemci, Samovi neprijatelji, i da im se zemlja zove Bagibarija. Za Hrvate je bila upravo sreća nedavna bitka kod Vogatisburga. Ametom potučeni Nijemci nisu ništa mogli, niti su se usudili napasti ogromnu vojsku i njenu veliku pratnju. Ipak su sedmera braća poslušala savjet susjednog slovenskoga kneza Valjuha, koji je pred njih poslao posebno izaslanstvo, da im poruči neka na svom napredovanju skrenu više prema istoku, i neka se što više ugibaju zapadnim stranama, makar i bio onuda put i prolaz lakši i manje tegotan, jer prema istoku prestaju najviše planine, pa se dapače pojavljuju daleki, ravni dolovi i ubave ravnice. Iako je ovo skretanje na istok prema izvještajima otposlanih izvidnica donosilo mnogo tegotnije putovanje i veće muke, knezovi su rado poslušali Valjuhov savjet, a narod se bez prigovora pokorio zapovijedi. I vojska i sva ostala pratnja upravo je požrtvovno podnosila sve teške muke i još teže neprilike. Upravo se junački dočekivale i susretale sve grдне i neprekidne pogibli tih nebotičnih planina, zavutih sada usred ljeta visokim, vječnim snijegom u svojim visinama, a dalje niže k podnožju isprekrižanih bujnim, svestranim, derućim potocima, potresanih od tutnjave i gromova. Njima je odjekivala gora te se činilo kao da te tamne, crnogorične šume vječnim i neprestanim jadom i srdžbom viču i galame, šta im se prekida njihov posvemašnji, daleki, nijemi mir. Žene nisu u srčanosti i odvažnosti nimalo zaostajale za muževima. Laćale su se i najtežih poslova, otkopavale prolaze, gradile mostove, polazile s muževima u lov na jelene i divlje koze, a mnoge su nosile na leđima tobolce pune oštrih strelica, a u rukama držale nategnuti luk i teški oklopni štit. Dapače su zanosnim riječima pozivale muževe da kreću što brže na jugoistok te se udalje od omraženih Franaka i Bagibavaraca. Naravno, mladi se pan Višević našalio jednom kod toga, pa sa smijehom ustvrdio da se ženama žuri toliko na jugoistok zato, što im ovdje smetaju prekrasne plavokose Germanke, koje nisu svoje divne, čvrste i tvrde grudi sapinjale pod teško platno i uske zobunce od gusta krzna kao Hrvatice, već su ih slobodno i razgaljeno puštale, da i hladni vjetar i topli sunčani trak po njima po volji titra i mili.

U tim vanredno teškim prolazima ispod nedogledno visokih planinskih vrhova s njihovim vječnim snijegom i ledom, od kojega se u suncu prelijevalo i rujnim i ljubičastim i modrim i zlatnim bljeskom i caklenjem, gotovo su svaki čas navaljivale strašne oluje i bure. Sav bi zrak pri tome bio zaduvan i zavijen od crnih oblaka, gustih sivih magla, iz kojih se spuštao, bacao, letio i vijao u

sitnim i krupnim pahuljicama gusti ledeni snijeg, da se skoro ništa pred sobom nije vidjelo, a uske staze postajale pri tome potpuno neprohodne. Nailazili su na dolove i prolaze, koji su bili od leda sasvim sadjeljani, te se gotovo pričinjalo da taj vječni, debeli led nekud puže, nekud se spušta, valjajući sa sobom ogromno kamenje otrgnutih stijena. Bijesna hladna bura vijala je i lamala posvuda. Svojim je ledenim dahom gotovo umrtvila i ukočila sve naokolo. Čete su morale stati, da se prepuste bez obrane silnoj mucu i pogibli, u kojoj nije samo padao i padao od bijesna vjetra nošeni snijeg, nego se uz to survala svaki čas s planina silna lavina, da u tili časak stvori duboki grob nedobrobnim ljudima.

Bilo je trenutaka kad je u svoj toj silnoj množini ljudi prevladao očaj i strah, te se podizale i javljale tužbe što su ostavili svoje pitome i drage ravnice, u kojima bi tek gdje gdje kakav sitni humak uzdizao svoj čedni vršak. Ljudi su počeli gotovo sumnjati u svoje bogove, strašeći se i bojeći da su dospjeli pod vlast tuđih, neprijateljskih bogova. U toj su nevolji prvi knez Hrvat i kneginje Tuga i Buga dizale ostale duhove. Sjećali su ih da idu u krajeve gdje su nekoć vladali njihovi prijatelji i rođaci kneževske obitelji. Spominjali su im veliko ime velikoga kralja Teodorih, pa junačkoga Ostrojila, a onda im pripovijedali kazivanje svoje stare majke o ljepotama zemlje, kojom vladaše Teodorih. U tom nastojanju, da pridignu duhove, knezove su podupirale žene i djevojke, koje su vazdan pjesmom sokolile izmučene junake i pozivale ih da ne zaborave svoja junačka djela u vojni velikog i slavnog Sama.

Tako su napokon došli u kraj, gdje je pred njima puklo prekrasno veliko jezero. Tu ih je opet dočekalo izaslanstvo kneza Valjuha, od kojega su doznali da se nalaze u oblasti pod Valjuhovom vlašću, i da se pleme, što prebiva u blizini jezera, također naziva Hrvati. To je sasvim pridiglo duhove u četama i povorkama iseljenika. Izmučeni od tolika naporna puta, a razdragani prekrasnim predjelom, punim gustih i bujnih livada, i gledajući pri tom plavo jezero s njegovim modrim valovima i svježim vodama, bili su svi očarani i željni da se naužiju plandovanja, plivanja i sve davno već nedoživljene radosti. Prema tome, knezovi odluče da se ovdje ljudi odmire. Podigoše logore i pustiše mnogobrojna stada i konje na tuste pašnjake. Na okolnim su visovima još prve večeri zapalili ogromne kresove u slavu svojih bogova, a oko tih ognjeva u tili se časak skupila mladež, da povede veselo kolo i zapjeva svoje dugozvuke napjeve. Muževi pak preskakivahu s kopljima i sulicama u rukama visoke plamenove. I plavo ih je prekrasno jezero tako začaralo, tako ih razveselilo da im je u pogledu na njega bilo slatko i prelesno, kao da ih cjeliva i podraguje i nosi svu slatkoću toploga ženskoga cjelova, pa ga i nazvaše od milja cjelovom! Sveopćem se veselju pridružiše i knezovi i kneginje i svi vojvode i panovi i svi župani. Povislanski vojvoda pan Višević dapače se umiješao u najbliže kolo, da igra skupa s narodom, a njegov su primjer slijedili i ostali knezovi. Čitav kraj i okolišni svijet toliko se svima svidio da su čete i iseljenici ostali nekoliko dana više i dulje no što se bilo u prvi čas mislilo i odlučilo. I kad napokon dadoše knezovi odredbu da se naprijed pođe, nije se opet odmah išlo, jer je bio došao u pohode domaći knez Valjuh, kojega su slavno dočekali i pripremili svečanosti i gozbe u znak hvale, što im je bio toliko na ruku. Gozbe su potrajale dva, tri dana, a Valjuh je htio da uzvрати gostima. I tako se ni nakon svršena Valjuhova pogošćenja nije dalje krenulo. Knez ih Valjuh zamolio i pozvao da prisustvuju slavi, koju će skorih dana držati na bliskom polju i kojom će preuzeti vlast nad nekim slavenskim plemenom, što se nedavno oslobodilo ispod bavarskog gospodstva i izabralo Valjuha svojim knezom.

Na urečeni dan podoše sedmero braće, Višević i ostali župani i panovi na tu slavu. Valjuhovi su ih vodiči odveli na neko široko i daleko polje, okruženo visokim gorjem. Usred toga polja bijaše postavljen ogroman, četverouglasti kamen. Kad su kneževska braća prispjela sa svojom mnogobrojnom pratnjom, bio se baš taj čas popeo na taj kamen stariji čovjek u običnoj nošnji s motikom u ruci. Od drugoga je kraja toga polja dolazio uto knez Valjuh u svome kneževskom odijelu s prebačenim kneževskim plaštem preko leđa. Sjedio je na konju bijelcu, opremljenom i iskićenom bogatom ormom. Spazivši poljodjelca na kamenu, stao je knez sa svojom sjajnom i bogato odjevenom pratnjom pak je nešto podalje svukao i skinuo svoje sjajno odijelo i kneževske znakove te se preobukao u isto onakvo seljačko i težačko ruho i surinu, kakvu je na sebi imao seljak

na kamenu. Tada je jednako dao skinuti sa svoga konja bogatu ormu i zauzdao ga tek običnom uzdom. U desnu je ruku uzeo da vodi konja, a uz njega vitoroga vola, dok je ljevicom primio dug, seljački, gotovo pastirski štap. Takav je pokročio i krenuo prema kamenu, na kojemu je sjedio seljak. Ovaj učini kao da je sada istom opazio došljaka, pa upita glasno, da se nadaleko čulo: »Tko odanle dolazi?« Sakupljeni mu svijet odgovori jednodušno: »Ono je knez vojvoda!« Seljak sada nastavi s pitanjem, je li knez pravedan sudac? Je li mu na srcu dobro zemlje? Je li po rodu iz pravoga plemena? Je li poslušan bogovima i prinosi li im žrtve? - Kad mu puk na sve odgovori jasno, onda upita seljak: »S kojim pravom može on da od mene uzme ovo mjesto?« Narod mu odgovori da će knez kupiti od njega to mjesto za šezdeset dinara i za konja i vola, što ih vodi sa sobom, a prepustit će mu i haljine, što na sebi ima. Seljak ustane, lakim se udarcem dotakne kneza i prepusti knezu kamen. Taj se umah posadi na nj, prihvati mač što mu ga je dvorjanik pružio, pa zamahne mačem na sve četiri strane svijeta, da se poslije toga pred čitavim narodom glasno zakune da će biti i pravedan sudac i brižljiv vođa narodu. S glave skine svoj široki seljački klobuk pa zahvati njime svježe vode, da se napije. Nakon toga povede sa sobom sakupljeni svijet najprije pred zapaljeni žrtvenik, na kojemu prinese žrtvu bogovima, a onda na široko polje, gdje su gorjeli ognjevi s ražnjevima nad njima, na kojima su se pekli jaganjci i volovi, i tada knez pozove svjetinu da se gosti i veseli. A narod mu prije započete gozbe položi prisegu vjernosti. Prisutnih hrvatskih knezova i ostalih starješina veoma se ugodno dojmilo sve, što su vidjeli, te su svoje veselje glasno izricali. Upravo su zanosno pripovijedali da je kod njih gotovo isti običaj, te da se i kod njih njihovi župani, vojvode i panovi na isti način ustoličuju. Pri tom ih je obuzimalo čuvstvo sigurnosti i spoznaja da dolaze među svijet i ljude, koji im nisu nipošto daleki i tuđi. Naravno, u prvi im se mah činio jezik, što ga je ovdašnji narod govorio, dosta različit od njihova govora, no ubrzo su se mogli sasvim lako sporazumijevati, osobito s knezom Valjuhom i njegovom okolinom. Ovi su naime na svojim češćim putovanjima kralju Samu imali dosta zgrade da se nauče sjevernome slavenskom govoru.

I Valjuh je teškim srcem pristao na skori rastanak.

X.

Napokon je sedmeroplemeni narod ipak krenuo dalje, jer i knez Hrvat i kneginje Tuga i Buga nisu dali mira. Jednako su zahtijevali da se ne gubi vremena i da se šta prije krene dalje na istok i jug. Po vodičima, koje su im dali Samo i Valjuh, znali su vođe točno kuda su dosad prošli i kako im je po prilici daleko još ići. Po tom su kazivanju vidjeli da su iz svojih povislanskih i zakarpatskih strana najprije došli u krajeve, koji se po nekadašnjim svojim stanovnicima nazivahu Markomanija i Bojenheim, a sada su pod vlašću velikohrvatskoga kralja Sama. Tu su išli pokraj franačkih i bagibarijskih granica te se našli u zemljama nekoć nazivanim Recija i Norikum, kud su skoro stigli u krajeve pod vlašću Valjuha, slovenskog kneza i saveznika Samova, po tome i njihova saveznika. Od vodiča su saznali da se približuju zemlji, koju romanski starosjedioci nazivaju Histrija. Znali su već da je ova zemlja sva puna slavenskih stanovnika, koji se također nazivlju Hrvati i koji su gotovo sasvim potisnuli negdašnje romanske stanovnike, protjerali ih iz njihovih nastambi i množinu zarobili, te se sam rimski papa morao obratiti i na Rimsko Carstvo u Konstantinopolu i na nove germanske vlasti u Italiji i Germaniji, da moli pomoć i spas unesrećenom narodu.

Počevši od jezera, što su ga od milja nazvali cjelovom, bio je put mnogo lakši, prijatniji i brži. Onih groznih i pogibeljnih prolaza pod nebotičnim planinama i ledenim strminama sve je više nestajalo. Sve češće su dolazili do ubavih dolina i uzanih prijatnih ravnina. Napokon se domogoše kraja, koji se pribraja Histriji i nije više spadao u Valjuhovu vlast. Kako su već prije čuli, tako su doista i našli ovdje slavensko stanovništvo, s kojim su se mogli sporazumjeti isto kao i s ljudima u Valjuhovim zemljama. Bio im je govor doista dosta različit od njihova, ali je gotovo sasvim bio sličan govoru

ljudi s istočnih strana njihove daleke domovine na sjeveroistoku, a taj su ljudi iz zakarpatskih strana posve razumjeli.

Od ovih su slavenskih stanovnika saznali došljaci da se nalaze već veoma blizu moru, kao što su opet čuli i slušali da ovi ovdje nastanjeni Slaveni očekuju pobjedonosni povratak svojih četa iz Italije, u koju su prije nekog vremena provalile i silna se plijena domogle. Njihovi su im ljudi najavili svoj povratak, jer se najviši svećenički poglavar u starome carskom Rimu nazvan papa, obratio na sav svijet s pozivom i vapajem za pomoć protiv njih.

Čuvši knezovi da nisu daleko od mora, znali su da se približuju avarskoj vladavini. Stoga su svoje čete pomno pregledali, uredili, spremili za boj, a za sigurnost pratnje uredili sve potrebno. No i kretanje su ubrzali, čime su dakako najviše udovoljili željama svojih pukova, u kojima su ljudi upravo izgarali od žudnje da se što prije primaknu neprijatelju i s njim započnu teški boj, a najviše da uoče već jednom more, to tajanstveno, čarobno, bogato more! Pomišljajući na more, uskrsavale su i budile se u njihovim dušama sve one priče i legende o dalekome, tamnom, burnom moru, o kojemu su još za djetinjstvih dana od putnika iz dalekih strana sa sjevera toliko slušali. O njegovoj nedoglednosti, o njegovim gustim, tamnim maglama, što se neprozirno povlače nad ogromnim kao pećine visokim valovima, a najviše o njegovu silnom blagu, što ga dobrostivo dobacuje ljudima, da ga sabiru i kao dragocjen ures prodaju kupcima, koji dolaze iz najdaljih strana svijeta i skupo ga plaćaju.

»More - more!« - čeznutljivo im ponavljahu usne, da radoznavo zapitaju da li je i ovo more, kojemu se približuju, tako veliko i tako bogato?

I dođoše do visokih planina, ali ne onako neprohodnih kao što su bile one što su ih već prošli. Guste dubrave samih hrastova i bukava pokrivalo su ove visove i sve se više gubili kao igla tanki ravni borovi i omašne nebotične omorike i gorostasne jele. Mjesto njihova četinjasta, oštra zelenila gledali su dugo, mekano lišće s gustoga granja ogromnih stabala, kojima se debele i vijugaste grane povijale u nizinu i pružale pod svojim velikim, zelenim lišćem dragu, gustu sjenu i svjež, duboke hladove. Pa i svoju dragu, slavensku lipu susretali su svagdje po tim šumama, i bilo im je kao da zamjećuju i čuju šapat i govor svojih domaćih vila i bogova iz Perunovih i Svetovitovih božanskih gajeva!

Stignu do visoka vrha, gdje im je čudno bilo kako je čitavo tlo gotovo zaraslo i pokrito zelenilom i visokim cvjetovima biline veprine, koju su kao ratnici i bojovnici dobro poznavali za liječenje rana. Upravo usrećeno gledahu po tom zelenilu i nagađahu u tome dobar znak, koji im je govorio da su ih bogovi njihovi u ratu, što ih čeka, uzeli pod svoju posebnu zaštitu, darujući ih darom toliko potrebnim u ratnim prilikama. Odmah nazvaše to krasno brdo Veprincem, a sve se žene, i mlade i stare, požudno dadoše na posao da beru i spremaju visoke cvjetove i široke listove izrasle i raspuzane tik po tlu.

A uto se iz stotine, iz tisuće grla izvane sretan, slavan, uznesen poklik: »More - more - eno dolje more!«

Neopisiva je radost potresla dušama i srcima čitave ogromne i nedogledne brojne skupine došljaka, i pozdrav moru trajao je mnoge i mnoge sate!

Istina, Višević i mnogi ljudi iz njegovih plemena dosta su začuđeno i ne vjerujući pogledavali na modru, sjajnu pučinu, što se dolje sterala i nježno gibala, da odrazi svu ljepotu i sav čar južnoga toplog neba. Bila je gotovo sa sviju strana okružena visokim brdima, pa se panu Viševiću i njegovim drugovima pričinjala kao kakvo ogromno jezero. Oni su poznavali gore na sjeveru i tamno more i bijelo more, koja su se oba pružala i širila u nedogledne daljine, u pravu beskonačnost i vječnost. A sada gledaju taj ubavi, prijatni, ograničeni i gotovo zatvoreni prostor! Pa i neki ljudi iz plemena, što su dolazila iz zakarpatskih krajeva, nisu bili sigurni da gledaju more, jer su bili u svome životu daleko na istoku i jugu kod mora, koje su nazivali radi tamnozelenih mu valova crnim morem. I ono je more sasvim drukčije izgledalo. No skoro su bili lišeni sviju sumnja! Vratile su se izvidničke čete,

što su ih knezovi naprijed slali. S tim su četama došli također ljudi iz okolišnih nastavanja, a bili su slavenske riječi i nazivali se isto kao i došljaci - Hrvatima. Od njih su saznali da je to Jadransko more u svome najsjevernijem dijelu, koje se iza tih viđenih planina stere na jug i oplakuje čitavu obalu Dalmacije na istočnoj svojoj strani, a na zapadnoj obali Italiju. Kod tih imena zatreptalo je nešto kao od davne, davne čežnje, pa su kneginje Tuga i Buga u taj mah opet zapale u pričanje, što su nekoć slušale od stare svoje gotske majke. Sjetile se da je u tom pripovijedanju starice Gotkinje često i često, gotovo najviše bilo spominjano ovo Adrijansko more, preko kojega su njezini rođaci Totilo, Teodorih, Ostrojilo i drugi vezali Italiju i Dalmaciju.

Sada knezovi i panovi nisu gotovo više mogli suzdržavati svoje ljude, da ne kreću i ne jure dalje. Od domaćih, davno ovdje nastanjenih slavenskih ljudi, dobili su širokih lađa i hitrih čamaca, pa su tako te mnogobrojne i silne gromade ljudi krenule i morem i obalnim putovima dalje na istok. Visoka svjetlomodra planina na istoku upravo ih je privlačila k sebi pa su je od divljenja nazvali Velebit!

Ali mnogo prije no što su bili stigli do te divne planine, morala se vojska i sva iseljenička pratnja sustaviti. Još ih je gotovo pod svojim okriljem držala planina, koju nazvaše Veprincem, kad su knezovi odredili da se sve, što polazi lađama i čamcima po moru, odmah iskrca i sjedini s četama i gromadama, koje su obalom i kopnom prolazile. Bilo je to na ušću uske rječice, koja se silnim šumom spuštala u plitko more i rivala gotovo od sebe i pred sobom morski pijesak, što ga je tu našla. Uska je bila ovdje obala, a upirala se u okomite hridine, strme visoke i kamenite bregove. A gore na najvišem vrhu kočilo se neko utvrđeno mjesto, za koje su vojvode i panovi saznali da ga Rimljani nazivaju Tarsatica, a domaći slavenski svijet nazvao Trsat. U tom su pak utvrđenom mjestu sjedjele brojne avarske čete kao straža. Sedmero braće odluče da se prije daljnjega kretanja osvoji to mjesto, kako ne bi ostalo vojsci iza leđa.

Avari su se strme svoje visine u utvrđenome mjestu odmah opazili približavanje ogromnih naoružanih gromada. Izaslane su im izvidnice odmah javile da se primiče velika vojska, za koju se veli da je gotska. I odmah su na određenom i udešenom za to mjestu zapalili visoku vatru, kojoj se u tili časak odazvala s najbližega drugoga vrha opet isto takva vatra. I tako je redom dalje bivalo, pa su se diljem dugih daljina pojedini visovi dimili gustim dimom, iz koga je sukljala jaka crvena vatra. To je bio znak za sve u čitavom kraju raširene avarske čete i straže, da se primiče bojni neprijatelj, te da sve ima odmah pohrliti prema Trsatu.

Knezovi, panovi i župani hrvatski sa svoje su opet strane sve poduzeli i učinili da naoružane čete budu spremne za boj, i da što prije započnu navalu. Dovedi su pod strmo brdo svoje teške ratne tučke i kornjače za bacanje kamenja i za rušenje i probušivanje utvrđenih zidova. Bijaše to, naravno, ogroman, težak i pogibeljan posao uz te okomite strmine vući se i rivati uvis teške strojeve. U tom ih poslu mogahu Avari priječiti s najnezatnijim četnim jedinicama, a svakako su pri tome dobili vremena da su im se prikupile čete izvana, pozvane kresovima. Tako bude da su Hrvati vidjeli naskoro protiv sebe mnogobrojnu vojsku, koja je prema avarskome uređenju glavnu svoju silu imala u konjaništvu, s kojim se teško i mučno kretalo po tim kamenitim strminama. Stoga su Obri po svom običaju protiv nadošlih napadača poslali najprije svoje slavenske saveznike, što su bili došli s Avarima iz Podunavlja.

Bitka je započela tik kraj mora na uskoj morskoj obali i uz brijeg šumne, uske rijeke, koju je domaći, ovdje otprije nastanjeni slavenski svijet, nazivao Rječinom.

Otposlane slavenske čete iz podunavskih strana u prvi su se čas silnim poletom bacile na došljake, a Avari su ih otraga na svojim konjima nemilice naprijed rivali i tiskali. No uto se dogodi najednom da su slavenske čete odustale od daljnje navale na došljake. Ili su im se Avari zamjerili svojim prežestokim tjeranjem naprijed, ili su se Slaveni predomislili, kad su iz povika i vikanja došljaka razumjeli da ti navalnici nisu Goti, kako im Avari rekoše, nego da su Slaveni koji govore skoro istim jezikom kao i oni. Stoga izmijene frontu pa skupa s nadošlim navalnicima udare na Avare. Nastade žestoka bitka. Avari su na konjima svakako bili moćniji. Pješadiji bijaše teško da se s njima bori i da podnese tešku konjaničku navalu. Ali se knez Hrvat domisli da su i njegove čete u dosta brojnom

opsegu uređene kao konjaničke čete, osobito ljudi iz povislanskih i odranskih krajeva slavili su kao izvanredni konjanici. Pa kao što je to bilo kod njegova plemena, isto tako bijaše i kod Kosenčeva, Lubelova plemena, a naročito u Viševičevim četama. I tako je konjaničkoj sili Avara suprotstavio svoju konjaničku snagu. Sad nastade još strašnija bitka. Poteče mnogo krvi. Težak se boj bio na tome uskom prostoru do strmih hridina i kosih uvala. Napokon su morali Avari uzmaknuti i u divljem bijegu tražiti svoj spas, povlačeći sa sobom i nadošle avarske čete, što su na znak upaljenih kresova bile dohrlile. Pobjednici su pobjedonosnim usklikima pojurili naprijed, silno se radujući pobjedi, a i novome savezu sa Slavenima, koji su se odmah svrstali u njihove redove. Naravno, koliko je pobjeda bila slavna i potpuna, ipak je donijela i veliku žalost. U bitki je pao sin kneza Klukasa, a teško su bila ranjena oba sina kneza Muhla.

Prvi je dakle susret s Avarima svršio pobjedom Hrvata. Nisu trebali ni rušiti zidove Trsata. Uljezli su u nj kao dobitnici i odmah ga zauzeli u stalni posjed, pa su prema tome sačuvali čitavu utvrdu i čitavo mjesto.

Tako je potekla prva krv za novu domovinu. Bila je osvojena prva gruda novoga zavičaja. U znak zahvalnosti milostivim bogovima prinesu knezovi svečane žrtve zahvalnice.

U tu se svrhu podigao na brdu, što se neposredno do mora dizalo u visine, velik žrtvenik bogu Svetovitu, gotovo već u razmjerima i oblicima malog hrama, od kojega je domaće pokršteno pučanstvo naskoro sagradilo crkvu sv. Vidu. Oko nje se veoma brzo izgradilo mjestance, poznato pod imenom Sv. Vida na Rijeci, kasniji grad Rijeka, koja je prema tome prvi grad što je nastao dolaskom Hrvata.

Odsada se sedmero braće sasvim prihvatiše osvajalačke zadaće. Saznavši da već onaj dio Liburnije spada pokrajini Dalmaciji, i to počevši čak od rijeke Raše, uzeli su odmah u posjed čitavu zemlju, što je sezala od Velike Gore i od Veprinca k jugu i istoku. Posjed su osigurali stražama i naseobinama, a nakon toga krenu dalje prema jasnoplavoj planini, koja ih je već kod prvog pogleda na more toliko začarala. Na daljnjem svom prodiranju nisu srećali nikakvih avarskih čopora ili četa. Dolazili su u rijetko nastanjene krajeve, gdje je pučanstvo u najviše slučajeva govorilo slavenskim jezikom, dosta sličnim njihovu govoru. Bez borbe su prošli i preko Velebita. Tako su iz dosta gorovitih predjela stigli u doline i ravnine, gdje su opet naišli na Avare, koji su im se oprli, ali bez uspjeha. Hrvati su ih svojim izvrsnim, na gotski način izvježbanim ratnicima svaki put brzo suzbili i natjerali u bijeg. Stignuvši već dosta daleko na jug, odbili su Avare daleko od krajeva što su bili u blizini rimskoga grada Jadera. Knezovi su se svakud stavljali u stalni posjed zemlje i svagdje ostavljali svoje straže i osnivali naseobine. To im je to lakše polazilo za rukom, jer je domaće pučanstvo s kopnene i zagorske strane bilo slavensko pa je rado pristajalo uz nove gospodare, koji bijahu gotovo istoga jezika. Ali i pučanstvo, koje nije bilo slavensko, nije se protivilo novim gospodarima, jer je, makar keltskoga i ilirskog podrijetla, ipak bilo gotovo već sasvim poslavenjeno.

Iza grada Jadera, koji prema ugovoru s rimskim carem pustiše u miru, i za koji su znali da se ne nalazi pod avarskom vlasti, stigoše do krajine baš nad morem, koja se knezovima izvanredno svidjela. Kneza je Hrvata čitav okoliš sjećao na karpatsku domaju, na Bijeli Grad među Vislom i Odrom. Kneginje Tuga i Buga bijahu također sasvim začarane ljepotom toga kraja. A tako i starija braća. Uski prolazi mora među sitnim otocima i kopnom izazivahu spomen na njihove drage, široke rijeke, a visovi i vrhovi nad obalom posve ih prenošahu k dragim, ostavljenim stranama Bijeloga Grada. Tu su se sustavili i za neko vrijeme prekinuli daljnje napredovanje. Bude odlučeno da se ovdje sagradi kneževski dvor, sličan ostavljenome domu na sjeveru. I kako je na sve strane bilo u izobilju građe i kamenite i drvene, pristupilo se odmah gradnji i podizanju dvora. Mnogo tisuća ruku pomoglo je da su za dosta kratko vrijeme bili podignuti zidovi i pokriveni krovovima. Ali posao nije još bio dovršen, kad stiže vijest da se Avari u blizini razrušene Salone i Aspalatosa silno spremaju, te da je ondje već sakupljena ogromna vojska, što je došla iz Podunavlja, koja kani što prije krenuti protiv Hrvata, ili kako su vjesnici čuli, protiv Gota.

Knezovi Klukas, Lubel i Hrvat odrede tog časa da se dalje kreće, ali započetu građevinu ne ostave nedovršenu. Uredili su sve da se gradnja nastavlja. A kada je i to bilo dovršeno, prirediše kneginje Tuga i Buga te knezovi Muhlo i Kosenec veliku narodnu svečanost, a podignuti grad nazvaše na spomen svoje sjeverne domaje Biograd, i proglašiše ga kneževskom prijestolnicom.

Da ova bude što sigurnija, odrediše knezovi s odobrenjem župana da se u blizini podigne još jedna čvrsta utvrda, koju prozvaše Bribir, i učine ga središtem županije, kojoj staviše na čelo pleme Šubića.

Uredivši sve to, krenuše i ova braća na jug za otišlim već plemenima prema razrušenoj Saloni i Aspalatosu. Kako su vjesnici bili dojavili, tako je i bilo. Po svim ravnim prostorima i poljanama tik do mora pod Salonom sve se crnjelo od mnogobrojnih avarskih konjaničkih čopora. Osim toga, okolišni su visovi i vrhovi bili nastanjeni Avarima, koji su dapače, osim svojih običajnih šatora, podigli ovdje kuće i zidanice, pa je sve svjedočilo da su se stalno tu nastanili i odrekli se svoga nomadskog živovanja. Vojvode i panovi sedmeroplemenog naroda dobro su po tome zaključivali da će tu biti teške i duge borbe i krvavih bojeva.

Sreća je bila, koja je došljake silno hrabrila i jačala, što je čitavo slavensko pučanstvo, isto kao pod Trsatom, tako i tu pristajalo uz njih. Od prvih su časova nastale među došljacima i domaćim Slavenima uske veze. Sedmeroplemeni je narod od prvoga početka počeo malo-pomalo prihvaćati jezik domaćih Slavena i naskoro ga je sasvim prisvojio. Došljaci nisu odmah napuštali svoj dosadašnji govor, ali od želje da što jače predobiju domaće Slavene, govorili su uglavnom jezikom domaćih Slavena, koji su i svojom brojnom premoći u tome mnogo odlučivali. To je išlo tako daleko da su, na primjer, mjesto svoje riječi pan, kojom su nazivali vojvode i knezove, počeli govoriti ban, kako su ovdašnji Slaveni tu riječ, donesenu im sa sjevera od sedmeroplemenog naroda, izgovarali na svoj način i primijenili za sebe.

XI.

Pristajanje domaćih Slavena uz sedmeroplemeni narod bijaše u nastalom ratovanju svakako od velike i odlučne koristi. I baš sretan završetak velikoga boja pod Salonom ispaao je poglavito stoga, što su ovdašnji Slaveni listom bili pristali uz sedmero braće. I nisu im se priključili samo oni, što su već prije pada Salone ovdje bili nastanjeni, nego i oni Slaveni koji su s Avarima zauzeli Salonu. Bitka ipak nije bila odmah odlučena. Avari, ostavljeni od Slavena, s tim su se sada upornije borili. Njihova konjica bijaše gotovo nepobjediva, a sa svijuu unutrašnjih strana dolazila su im neprestano pojačanja. Gotovo iz najjužnijih i najistočnijih strana Dalmacije, koja se je prostirala na jug daleko do Epira, a na istok do Mezije, pridolazile su neprestano i žurno avarske čete i silni čopori. Po sedmero braće bijaše upravo odlučna sreća, što su ono već pod Trsatom uredili bili svoju konjicu iz povislanskih i odranskih krajeva. Tako je hrvatska konjica suzbila strahovite navale avarskih konjanika, koji bi čitave redove pješadije pregazili i svojim mačem pokosili. Ali i te strahovite konjaničke navale nisu mogle odlučiti bitku u korist Avara. Hrvati, združeni s domaćim Slavenima, tako su se junački držali da niti jedanput ni koraka nisu odstupili od jednom zauzetih položaja. Sedmero su braće prava čudesa stvarali u pridizanju duhova i srdaca svojih ljudi, te su se svakud stavljali u prve i najpogibeljnije redove. Iste kneginje Tuga i Buga zašle su u boj, a njihov su primjer slijedile mnoge mlade žene i djevojke. Knez Hrvat uglavnom je ravnao bitkom. On bijaše izvanredan junak i izvrstan vojskovođa, koji je u tančine poznao sve gotske ratne vještine i propise. U svome zanosnom pregnuću jašio je od jedne strane četâ na drugu, svagdje živom riječi sokolio borce, sam srtao na najpogibeljnija mjesta i vijao mač protiv neprijatelja, da siječe i kolje. Nije tek jedan Avar izgubio glavu pod Hrvatovim mačem, pravom zmajskom posjeklicom! I to mu nije bilo dosta. Kad je bitka bila najžešća, pošalje u logor po svoga mladog sina jedinca, četrnaestogodišnjega Porgu, posadi ga na konja i povede u bitku. Bilo je upravo i dražesno i divno pogledati živahnoga dječaka u njegovoj bijeloj opravi, kako se ponosno ali i sasvim sigurno drži na

konju, i bez svakoga straha slijedi oca k četama u najžešćoj borbi pa iz svoga luka odapinje strelicu za strelicom protiv neprijatelja. Sve bude uzneseno gledajući mladoga junaka. Svakud, kamo stigoše otac i sin, budu ćete još više raspaljene, te je Avar na sve strane morao uzmicati.

Bitka je ipak trajala neprekidno tri puna dana. Avari su neprestano dobivali pojačanja iz unutrašnjih strana. Ali napokon nisu više mogli odoljeti moćnoj hrvatskoj navali. U divljem su bijegu ostavili bojište i krenuli bijesni i očajni prema istoku, gonjeni Hrvatima i domaćim Slavenima. No nisu svi pobjegli. Stalno nastanjeni u podignutim domovima, ne podoše za odbjeglih čoporima, nego su se pokorili pobjednicima i priznali njihovo gospodstvo, sretni i zadovoljni što ih ovi puštaju na životu i ne gone ih u roblje.

Knezovi odluče da se daljnje tjeranje Avara prekine, i da se neko vrijeme miruje. Tako bude zaključeno da se za osiguranje ovoga krasnog posvojenoga kraja sagradi učvršćeno mjesto s kneževskim domom. Knez Hrvat odabere mjesto, na kojem je odmah počeo dizati kneževski grad i nazvao ga imenom što su ga tome mjestu dali već prije ovdje nastanjeni Slaveni, Bihać.

Ali Krešimir Višević nije previše dugo podnosio ovo mirovanje i napuštanje boja. Govorio je stoga sedmeroj braći da bi trebalo što prije nastaviti rat i daljnje osvajanje, pokazujući da je granica Dalmacije daleko još dolje na jug, a po ugovoru s bazilejom-autokratom imadu Hrvati pravo na čitavu Dalmaciju. Knezovi se tog trenu saglasiše s njim i odobriše njegovo predlaganje. Svi su bili za to da se što prije zauzme sva Dalmacija i Avari iz nje konačno istjeraju. Samo je knez Hrvat zahtijevao da se u isto vrijeme dosad osvojeni krajevi što sigurnije zaposjednu i uredi po običajima i zakonima sjeverne domovine. U državnom dakle saboru, pod zidinama carske Dioklecijanove palače, bude zaključeno da plemena kneza Hrvata i kneginje Tuge i Buge čuvaju krajeve dosad osvojene, a ostala četiri plemena s Viševićevim četama da pođu dalje na jug, i to pod vodstvom mladoga pana Viševića, ili kako su sada već po izgovoru ovdašnjih Slavena govorili - bana Viševića.

Mladi se junak najvećom gorljivošću dao na posao. Uredio je brzo svoje čete, kao i one ostale četvorice knezova, pak krenuo naprijed, obećavši prije toga kneginji Bugi da će se naskoro vratiti kao pobjednik, a ona mu je sa svoje strane morala obećati da će kod uređivanja dosad osvojenih krajeva ona za sebe i svoje pleme zahtijevati predjele, što leže na istoku prema jugu, tako da će graničiti s krajevima što ih on sada ide osvajati.

Budući da su se Avari uglavnom povukli na sjever i istok, napredovao je ban Višević gotovo bez otpora. Čim je poslije okoliša oko carske palače naišao na prvu rijeku, što se spušta u more i pregazio je, nazvavši je u spominjanju na svoj sjeverni zavičaj - Cetinom, mogaše gotovo bez prekida napredovati unatoč gorovitim prilikama. Naskoro su stigli u krajeve gdje su naišli na drugu rijeku, koju si nazvali Neretvom. Tako su nešto nakon dva mjeseca segnuli daleko na jug i stigli do nakraj Dalmacije, zauzevši grad što ga je domaće pučanstvo nazivalo Skodra. Ban Višević po primjeru kneza Hrvata stavljao sve zauzete krajeve odmah pod vlast sedmeroplemenog naroda, podižući i uređujući stalna učvršćenja i zidane utvrde po čitavom dalekom kraju. Sjećajući se opet svoga sjevernog zavičaja, nazvali su osvojitelji taj kraj, što im se osobito sviđao, Trebinje, a drugi opet takav kraj Hlum. Čitavo su pak osvojeno područje po primjeru i spominjanju na svoj sjever prozvali Crvenom Hrvatskom, za razliku od gornjih osvojenih krajeva, koje nazvaše poput svoje sjeverne domovine Bijelom Hrvatskom. Pa kao što je knez Hrvat osnovao i podigao blizu negdašnje Salone svoj kneževski Bihać, tako je i Višević uredio svoje bansko sjedište u podignutom gradu Hlumu ili Humu, koji su grad domaći Slaveni nazivali i Blagaj.

Nakon takva sjajna uspjeha odluči ban Višević da se vrati u gornje strane. Mnogo je pri tom odlučivala čežnja za kneginjom Bugom, koju je kanio zaprositi, radi čega je uglavnom želio osigurati da njezino područje bude susjedno njegovoj banovini. No baš dan prije odlučenog povratka stiže sigurna vijest da su se Avari opet pojavili. I zbilja su ovi bili poslali dvije velike vojske protiv Hrvata. Jedna je išla protiv Hrvata i kneginja Tuge i Buge, a druga protiv ostalih knezova i Viševića. Prvu je vodio sam mladi kagan, sin i nasljednik strašnoga Bajana. Doveo ju je ravno iz podunavskih i posavskih ravnica. Ta je vojska bila poznata kao najsilniji dio avarske snage. Ona bijaše i pod istim

zidinama Carskoga grada. Opsjedala ga nekoliko puta, ali ga nije zauzela, jer je svaki put vješta bizantinska diplomacija po uputama cara Heraklija znala od Avara razdvojiti njihove slavenske saveznike. Drugu je vojsku vodio kaganov brat poznat kao izvrstan i slavan vojskovođa.

Višević je u sporazumu s knezovima Muhlom, Kosencem i Lubelom odmah odredio da se navali na avarsku vojsku. Njegova izvrsna konjica iz povislanskih krajeva opet mu je izvanredno poslužila. Po njoj je mogao silnom i izvrsnom avarskom konjaništvu staviti nasuprot ravna premca i protivnika. I mada su na poziv kneza Hrvata i knezovi Lubel i Kosenec morali svoje čete odmah poslati k njemu u gornje strane, ban je Višević ipak sjajno pobijedio i rastjerao avarsku vojsku, koja nije mogla ni skrenuti prema gornjim stranama da se sjedini s kaganovom vojskom, nego ju je ban neprekidno tjerao prema istoku. Tu je Višević, kao i dosada sav prevaljeni prostor, odmah uzimao u stalan posjed i osvojene krajeve stavljao pod vlast sedmeroplemenog naroda.

Tako ovjenčan slavom i uspjehom krenuo je ban Višević odmah u gornje strane u blizini rijeke Cetine i novopodignutoga kneževskog sjedišta Bihaća i doveo svoje slavodobitne čete knezu Hrvatu. Taj se posve zadovoljio tako krasnim uspjehom. I on je junački uspješno odbijao dosad Avare, ali kako je to bila glavna i najjača avarska vojska pod vodstvom samoga kagana, ipak nije mogao konačno i odlučno pobijediti. U pojedinim je bojevima nekoliko puta ametom potukao Avare i natjerao ih daleko od mora. Izvrsnom gotskom načinu vojevanja hrvatskih četa nisu Avari mogli odoljeti, ali su kaganu neprestance dolazila u pomoć nova pojačanja, nove čete i novi čopori. I tako je knez Hrvat morao neprestano iznova odbijati silne i krvave navale. Lubelove i Kosenčeve čete došle su, istina, za vremena, tako da je knez Hrvat mogao sada još upornije navaljivati i goniti Avare dalje prema istoku, ali rat ipak nije bio dovršen. Kagan se svagda vraćao s novim četama, pa su bojevi neprestano trajali, bitke se neprekidno ponavljale. Pridolaskom Viševićevih i Klukasovih četa pošlo je napokon knezu Hrvatu za rukom da sasvim istjera Avare iz čitave Dalmacije.

I sedmeroplemeni hrvatski narod stavio se u njezin konačni neprolazni posjed, ostavljajući prema ugovoru s bizantinskim carem gradove na moru u bizantinskoj vlasti, kao odsadašnju Dalmaciju, dok je svoje područje nazvao Hrvatskom.

Naravno, naskoro su se hrvatski knezovi, banovi i župani morali uvjeriti da još nije obavljen sav posao. Avari su sa svojim četama doista napustili dosadašnju Dalmaciju sve do ušća Save, a Avari stalno nastanjeni po zemlji pokorili su se i priznali hrvatsko gospodstvo. No avarski su čopori svaki čas ipak provaljivali u Hrvatsku. Osobito s podunavskih strana i krajeva između Save i Drave, s predjela koji su se računali k Iliriku i donjoj Panoniji, dolazili su svaki čas novi avarski upadi i nasrtaji, koje je sedmeroplemeni narod doduše uspješno odbijao i Avare od svoje zemlje gonio, ali željena mira još uvijek nije bilo. Prošlo je već preko dvije godine od dolaska Hrvata. Tada knezovi sazovu veliki narodni sabor na polje, što se steralo oko negdašnjega rimskog grada Delminiuma, ili kako ga Hrvati po svojem prozvaše Dlmno ili Duvno. Na tom narodnom saboru bude zaključeno da se osvajanje ima nastaviti prema istoku i sjeveru, da se zauzme dio Ilirika i donje Panonije. Knezovi se Lubel i Kosenec staviše sa svojim plemenima na čelo toga pothvata, a odmah im se pridružiše i knezovi Muhlo i Klukas. Knez Hrvat sa sestrama Tugom i Bugom, pa i ban Višević, također su dali svojih četa, no glavne su svoje sile pridržali u svojim osvojenim krajevima, da im posjed bude siguran. Svoj su dosadašnji uspjeh saopćili po posebnom izaslanstvu bazileju-autokratu, javljajući mu ujedno da za sigurnost i svoju i samoga carstva moraju i dalje ratovati u dijelu Ilirika i u donjoj Panoniji, koje će zemlje nakon otrgnuća od Avara uzeti u svoj posjed i pod svoju vlast.

Tako se rat nastavio i prenio iz Dalmacije na istok i sjever. Tu je ratovanje bilo i teže i strašnije. Avari su bili bliže svojim zadunavskim krajevima, pak su tim lakše i brže mogli dopreмати potrebite čete. Radi toga je napredovanje Hrvata bilo otežčano i zadržavano, ali je u njih bilo toliko junaštva i toliko odlučne nepopustljivosti uz silnu ratnu vještinu gotskih predaja, da su iz svih gotovo bitaka i bojeva izlazili kao pobjednici i osvajatelji. Postigoše, dapače, da su se slijedećega proljeća u Iliriku s istočne strane približili Dunavu i došli do ušća Save, gdje su se sastali s hrvatskom stražom osvojene Dalmacije. Knezovi su bili sasvim očarani ljepotom i vrijednosti tih

krajeva. Dvije velike rijeke, pa plodne ravnice i oni ljupki proplanci niskih bregova izazivahu u njima spomen na sjevernu domaju, što još povećavahu nedogledni ritovi s jatima bezbrojnih ptica pa razlite po njima močvare. Grad nad vodama Singidunum ležao je gotovo u razvalinama od posljednjih avarskih navala. Knezovi odlučise da ga ponovno podignu. Osobito se za to zauzeo knez Klukas, pa je zbilja za kratko vrijeme na ruševinama rimskoga Singidunuma podigao novo mjesto i novi grad, koji je opet u sjećanju na svoju sjevernu domovinu prozvao Bijeli Grad, kao što je to bilo već učinjeno i u Dalmaciji. Iz tih posavskih i podunavskih nizina krenu sada Hrvati prema zapadu, gdje su jednako neprestano napredovali i naskoro došli do bregova Drave. Bilo je tu teških i dugih bojeva, ali Lubel, Muhlo i Kosenec nisu napuštali ni časa svoje odluke da sav taj prostor između Save i Drave podvrgnu pod svoju vlast i da stalno zaposjednu te krajeve. U tome bijahu s tim stalniji, a provođenje njihova stalnog zaposjednuća bilo je to lakše, što su te krajeve našli gotovo sasvim nastanjene slavenskim pučanstvom, koje ih je prijateljski i odano primalo. Pred knezove dapače dođoše one iste starješine, koji su bili pred njih došli u njihovoj sjevernoj domovini, da ih zamole za pomoć protiv Avara. Sada su ih ti ljudi gotovo zahvalno i blagoslovno pozdravljali, svoju im službu i pomoć u svemu pružali i svoju mladež davali u vojsku. Tako su se bojne bjelohrvatske čete unatoč mnogim bojevima sveudilj povećavale. Avari su pak morali neprestano uzmicati i bježati u svoje zadunavske strane. Među ovima ovdje već nastanjenim Slavenima naišli su naši došljaci već na nekoliko plemena, koja se nazivahu Hrvati, a bijahu također veoma vješti boju i ratovanju. Kad je pak knez Kosenec došao sa svojim četama u gornje podravske strane i prekoračio Dravu, došavši do rijeke Mure, saznao je da se daleko prema sjeveru proteže zemlja pod imenom Županija Hrvatska s glavnim mjestom, što ga zovu Gradec. No kako je tu prestajala avarska vlast, knez je Kosenec prekinuo svoje napredovanje, pa je opet zakrenuo k jugu i zapadu, podvrgavši svojoj vlasti prekrasan predjel, što se sterao među tri pogorja, i gdje su mu pripovijedali da ima ondje mjesto, odakle su prije kojih stotinu godina utekla tri kneževska brata Čeh, Leh i Meh pred rimskom samovoljom. A utekla su na sjever, gdje su postali knezovima pojedinih sjevernih slavenskih plemena. Kosenec se tome osobito uzradovao, jer je u Velikoj Hrvatskoj znao za leško pleme, kojemu su na čelu stajali njegovi rodaci knezovi, imenom Pijastovci.

Tako je sedmeroplemeni narod očistio od avarske sile sav daleki prostor od bregova Mure i Drave daleko dolje do grada Skodre, kojemu je prostoru zapad zapremalo Jadransko more, osim nekoliko gradova, koji su ostali kao Dalmacija pod bizantskom vlašću, a na istoku se od Dunava spuštao prema stranama Mezije. I nastadoše na tome velikom prostoru mjesta i naselja s imenima starih mjesta iz Velike Bijele Hrvatske, pa kao što gore na sjeveru, tako su i sada na jugu bili Glinjani, Jezerani, Osijek, Žabno, Breznica, Trebinje, Bistrica; Psari, Vranjica, Lomnica, Suhodol, Podoljani, Moravani, Tučepi itd. A što je doseljenike osobito radovalo, naišli su na mnoga mjesta, koja su imala već ista imena s nekim nazivima u njihovoj sjevernoj domovini. Sve je to pridonijelo da se sedmeroplemeni bjelohrvatski narod neobično brzo, gotovo sasvim slio i poistovjetio sa slavenskim pučanstvom što ga je ovdje zatekao. Njihov je sjeverni govor naglo iščezavao i za kratko su vrijeme došljaci poprimili govor i riječ naroda, među kojim su se nastanili i kojim su zagospodovali. Tek uređenje došljaka po plemenima dijelilo ih je donekle od vođe zatečenoga slavenskog svijeta, te su plemena došljaka činila neku vrstu plemstva, a svakako su imala neki prevlasni položaj.

Zaposjednuvši dakle konačno ove krajeve, sedmeroplemeni je narod odmah pristupio državnom uređenju zauzetih krajeva, pa je uredio tako da je prema svome sedmeroplemenom temelju osnovao sedam banovina, i to: prva bijaše banovina Hrvatska, druga Bosanska, treća Slavonska, četvrta Požeška, peta Podravska, koja se nazivala i Cetinsko-Ramska, šesta je bila banovina Albanska, i konačno banovina Srijemska. Banovi tih pokrajina dobili su pravo da u slučaju, kad izumre obitelj vrhovnoga skupnog vladara, mogu birati novoga zajedničkog vladara iz svoje sredine, i iz plemena zato određenih. Sada bude takvim vrhovnim vladarom izabran knez Hrvat, iako je od petero braće bio najmlađi, ali je njemu pripao najvažniji dio osvojene zemlje, a osim toga, sigurno je kod toga odlučivalo njihovo staro djedovsko pravno načelo, po kojemu je uvijek najmlađi brat preuzimao roditeljsku kuću. Bez sumnje, to je od početka imalo tu posljednicu da su banovine među

Murom, Dravom i Savom, pa banovina na Dunavu, postale gotovo sasvim samostalne, jer Klukas, Lubel i Kosenec kao starija braća zauzeše položaj što im je po starosti u obitelji dolazio. I Krešimir Višević kao albanski ban jednako je za sebe uredio neki samostalniji položaj. No ipak se i on vjerno i čvrsto držao Hrvatova vrhovništva. A to osobito od vremena, otkad je zaprosio i dobio ruku kneginje Buge.

To vjerenje i vjenčanje bude pravom narodnom slavom, ne samo u donjim i zapadnim banovinama, nego u cijelome zauzetom području sedmeroplemenog naroda. Višević je dapače poslao posebno izaslanstva k svojoj obitelji i rodu na Visli. Pozivao je svoju braću i rodbinu na svoju slavu, s kojom će čekati do njihova dolaska. I doista je rodbina prihvatila poziv, pa je tako između nove kneževske kuće na jugu i one na Visli zadržana neprekidna sveza, koja je poslije još vijekove trajala.

No to je izaslanstvo k rodu na Visli imalo drugu i mnogo veću posljedicu i znamenitost. Izaslanici putujući gore k Visli dodoše i u krajeve, nazivane Bojki, a nastavane slavenskim pukom srpskim, s kojim su bjelohrvatska plemena odvajkada stajala u najužim vezama i koji su prilikom svoga pohoda i seljenja na jug pozvala, da im se pridruži. No Srbi nisu poziva prihvatili, govoreći da će počekati uspjeh sedmeroplemenog pohoda. Sada su srpska kneževska braća i druge starješine saznali za sjajni uspjeh i divotu osvojenih zemalja i krajeva. Dade im se čisto nažao što svojedobno nisu bili prihvatili poziva sedmero braće, no sjetili su se svoga dogovara što su ga bili dali Kosencu i Klukas, da će i oni poći na jug, kad saznadu kako su Hrvati prošli. Stoga je u narodnom zboru bilo brzo sada zaključeno da i oni pod mladim knezom pođu na jug, i zamole rimskoga cara da i njima opredijeli i dade zemlje za stalno naseljenje. Na to su mnogi utoliko više pomišljali što su od Viševićevih poslanika saznali da rimski car imade čitave pokrajine puste i opustošene i bez stanovništva. Osim toga, u kneževskoj kući nije još uvijek bila izglađena bratska razmirica, pa je mladi brat upravo radosno prihvatio tu priliku i zgodu da se riješi bratskoga inata. Tako su Srbi pošli na jug još prije nego se Viševićovo izaslanstvo vratilo.

Rimski je car ljubazno primio poslanstvo srpskoga kneza te je odmah dao Srbima predjele u blizini Tesalonika, koji su bili gotovo sasvim bez stanovništva i potpuno pusti. Srbi se nisu s tim zadovoljili, pa su odlučili da se vrate u svoju sjevernu, žitorodnu domovinu. I doista podoše natrag. Već su na tom povratku stigli i da Dunava blizu Singidunuma ili Biograda, kako je novodoseljeni hrvatski narod nazvao prijestolnicu svoga srijemskoga bana. Kada su Srbi saznali tko je sada tu, prekinuše svoj put i dodoše do kneza Klukasa. Ovaj se silno uzradovao što vidi svoje ljude sa sjevera. Vanredno ih je ljubazno i gostoljubivo primio, ali ih je ujedno odmah stao odgovarati od nauma da se vrate na sjever, pa da opet poduzmu tegotan, dugotrajan, a i pogibeljan put. Uzme ih nagovarati da se ponovno obrate caru, i zatraže krajeve koji su bili uz zemlje zauzete od Hrvata. Sam je dapače ponudio knezu da će i on poslati svoga čovjeka k caru, što će svakako koristiti, jer ga bazilej-autokrat visoko poštuje, a i odlikovao ga je već naslovom patricija i carskoga stratega. Srbi su se dali nagovoriti te su odustali od naumljena povratka, pak ponovno poslaše odaslanstvo u Carski grad uz Klukosova odaslanika. Tog su puta zbilja uspjeli, pa im je car dodijelio predjele tik uz južne hrvatske županije, a na istok Viševićevoj banovini. Tako, istina, nisu došli na more, ali im je opet bio taj kraj mnogo pogodniji od prvobitne im dodijeljene zemlje. Sam se Višević nije tome osobito radovao. Znao je još sa sjevera da su tu vječne obiteljske razmirice u kneževskoj obitelji, a po tome i vječni nemiri i stalna kolebanja u narodu. Naslućivao je u tome pogibao za svoje hrvatske krajeve, no i supruga mu Buga i njen brat Hrvat umirivahu ga, te se napokon i on snašao u tom novom susjedstvu.

XII.

Dolaskom Hrvata i progonom Avara sa čitavog područja Dalmacije, donje Panonije i Ilirika, nastadoše odmah bolje i prijatnije prilike. Ljudi sedmeroplemenog naroda, koliko i bili vješti oružju i odani ratu, ipak bijahu isto kao i dosad nastanjeni Slaveni uglavnom i najprije poljodjelci. Pravim

su se žarom latili opet pluga i motike, opet su im ratilo i lemeš zaokupili ruke. A sa suprotnih otoka, kamo su se bili utekli rimski stanovnici Salone i Aspalatosa, naskoro se opazilo i zamijetilo ovo marljivo i mirno živovanje i gospodarenje novodoseljenih ljudi. Dakako, rimski su građani morali gledati kako njihova polja, njihove drage vinograde, njihove sočne i zelene livade i pašnjake obrađuje tuđa ruka i tuđa ih volja u svojoj vlasti drži. Ispunjaše ih to i bolom i srdžbom, da se u njihovim dušama još jače ustalasa čežnja za izgubljenim zavičajem. Ali dakako - tko da bi smio i mogao samo i pomisliti na povratak? Vidjeli su Rimljani da je uz te marljive težake i ratare još sva sila naoružana svijeta, koji se danomice vježba u oružju i u igri s hatovima, a koji dapače počinje da se uči, vježba i pripravlja za pomorski posao, te gradi po nađenim i zatečenim primjercima čamce, lađe i splavi, i obzirno se, na stalno povjereva morskim valovima.

Izbjeglice su svakako dobivali uvjerenje da su im nade i želje prazne, te bi se vratili na domaju. Ali tu je bio među njima još uvijek patricij Sever, nazivan po svom ugledu Severus Magnus. Kao ono prije nekoliko godina, kad je bio s dalmatinskim izaslanstvom pošao u Carski grad, Novi Rim, i ondje se zauzeo da se zavojuje protiv Avara, tako je i sada krepko i odlučno stao raditi da bi se rimske izbjeglice vratile na svoju dragu obalu. Za ovo dobrano dosta godina nije Sever gotovo ništa ostario. Bijaše još uvijek krepak, svjež, poduzetan i jak, a čežnja za zavičajem ključala je u njegovu srcu jače negoli u ikoga drugog. On se po svom bijegu iz Salone bio sklonio na otočić zvan Šolta. Kod tog je bijega nagovarao svoje salonitanske drugove i sugrađane da se i oni sklone na taj otok i na obližnji Brač. Nije odobravao onima koji su dalje bježali i svoje domove osnivali u Jaderi ili dapače u Raguziji, kao ni onima koji su se rastrkali po cijeloj dalmatinskoj obali, da podižu nova mjesta i nova naselja. Ne mogaše se naime nikako oteti nadi da će ipak jednom svanuti dan, kad će biti moguće da se opet zaposjedne i podigne draga Salona. Pa kad je saznao da su novi osvojitelji slavno i konačno protjerali Avare, njegova je nada prelazila gotovo u sfere sigurnosti i stala preda nj kao oživljena i ispunjena. Ta - znao je da su novi pobjeditelji saveznici rimskoga cara, a nisu Goti, kao što se među njegovim ljudima mislilo i govorilo, već da su to Hrvati iz dalekih zakarpatskih strana, ljudi iz Samove kraljevine Velike Hrvatske, koji su tek nekoć u davna prošla vremena bili saveznici Gota. Sever je dapače tražio da dođe u dodir s novim gospodarima Dalmacije. Pa kako je bio pravi odlučni i srčani Rimljanin staroga kova, nije se plašio ni bojao ni pred kakvim zaprekama, pa je nekoliko puta s otoka dolazio na kopno. Dakako, morao se za to povjeriti mladim romanskim gusarima, koji su, počevši od Liburnije dolje do negdašnjeg Epidaura, vladali morskom obalom i okolišnim morem, a bili su uglavnom sinovi odličnih salonitanskih izbjeglica. Ti su mu rado učinili uslugu da ga prevezu, a Sever je lukavo pred Hrvatima isticao da je njegova zasluga te ti mladi gusari puštaju u miru hrvatske lađe, na kojima su se Hrvati počeli vježbati na moru. A kod tih su im vježba bili učitelji liburnijski Slaveni, koji su svojim lađama dospijevali sve do Beneventa u Italiji. Tako je Sever postigao neko povjerenje u novih gospodara, pa mu je dapače pošlo za rukom da je došao i pred same knezove. Išao se pokloniti knezu Hrvat u Bihać i u Biograd. Tom je prilikom uvidio da su novi gospodari ljudi dobri i pitomi, pa se uvjerio da se oni neće protiviti povratku Salonjana u Salonu. I odmah je glede toga poveo riječ, pa je zbilja i ishodio od kneza Hrvata obećanje da će im dopustiti povratak. Nato je Sever stao gorljivo raditi kod svojih ljudi, da se vrate u zavičaj i na rođenu grud. Držao je po starome rimskom običaju vijećanja s narodom, kako na Šolti tako i na Braču, dapače se otputio lađom i do Lise i do Korcire, gdje je također bilo mnogo salonitanskih izbjeglica. Naravno da je ljude lako predobio, i to kako odličnike i plemiće, tako i pučane. Sve je upravo zanosno i veselo prihvatilo njegov prijedlog, da se vrate u Salonu. No kad su došli do razorene i izgorjele Salone, uvjerali su se da je tu nemoguće nastaniti se i ponovo podizati razvaljeni grad, pak su se gotovo uz plač i viku vraćali k morskoj obali, da se vrate na otoke. Uzalud ih je Sever suzdržavao i zaklinjao da se ne prenagle i neka još pregledaju sve strane grada. No ljudi se bolno i snuždeno ogledavali samo za barkama, na kojima su došli. A Sever, stojeći pokraj zidova svoje napola razrušene palače nad morem, zagleda se u carski Dioklecijanov dvor. Sunce je upravo razlilo po njemu svoje žarke crvenosvijetle plamenove. Sva divota i veličajnost carskog doma u tom se sjajnom svjetlu veličanstveno, gotovo u božanskim razmjerima raširila, da pokaže svu svoju

savršenost i ogromnost. Sever čisto uzneseno i zadivljeno ovjesi svoje začarane oči na ogromnu građevinu, a srce mu se od čeznuća upravo stisne, da bi se opet našao u blizini i pod sjenama tih drevnih carskih zidina.

- Eto - eto! - klikne najedanput! - Stanite, ljudi kršćani i građani rimski! - stanite, ne odlazite. Evo spasa! Uviđam i ja da je sasvim nemoguće da se u Saloni nastanimo! - uzme govoriti ljudima, što su uz njega uzbuđeni stali. - Ta - uviđam - uviđam! Prokleti Avar sve je poružio - gotovo sa zemljom sravnio, sve leži u prašini i u razvaljenu kamenju. Stoji samo još pokoji glavni zid teatra - u taj se pak ne možemo nastaniti. Ali građani salonitanski i braćo moja u Kristu Spasitelju, time nije isključen povratak. Nije - nije! I sam gospodin Bog šalje mi ovaj čas misao. Eno - gledajte našu ponosnu i gordu Dioklecijanavu carsku palaču. U njoj možemo svi naći mjesta i doma. Naravski - mislim tek za prvo vrijeme, dok podignemo opet našu ponosnu Salonu. Gledajte, tu ima i tornjeva i čitavih neporušenih katova s dugim galerijama, a k tome još mnogih krasnih podzemnih prostorija, gdje se svakud može čovjek odmah nastaniti. Koji imaju sredstava, moći će sebi tu podizati posebne domove, a koji nemaju, naći će na sve strane sigurne i zaštitne prostore. I tako možemo odmah ovamo i odmah ćemo opet moći obdjelavati naša polja i naše vinograde, a nećemo i dalje kao sinja sirotinja zavisiti od milosti otočana, koji nas ionako dosta poprijeko gledaju. Pa kad se tu na našoj dragoj obali, na našim poljima i livadama u našem imetku opet pridignemo, moći ćemo sagraditi opet našu dragu slavnu Salonu, taj nekoć najvredniji biser čitave prostrane Dalmacije, a i ures i ponos cijele rimske republike i imperije!

Severove su riječi naišle na sveopće odobravanje, koje se brzo uzdiglo do prava zanosa. I vratit će se na otoke s čvrstom odlukom da se nastane i zaposjednu carsku palaču. Nisu prošla ni tri dana, i već su se ukrcali u lađe sa ženama, djecom i lakšom imovinom te po Severovu savjetu uredili svoje stanove u palači. Stada i marvu nisu odmah uzeli sa sobom, jer su za to trebali tek da udese posebne prilike. U samoj pak palači smjestila se uglavnom u stalne stanove sirotinja, dok su imućniji ljudi odmah pristupili podizanju vlastitih kuća i domova pokraj i unutar zidina palače. Sever je također pristupio popravljanju i dizanju svoga dvora na moru, a uz to je podigao još posve novu kuću, samo da bude više izgrađenih domova. I nastade novi grad, koji po palači nazvaše Spalatum.

Za kratko su se vrijeme uredili toliko da su mogli preseliti ovamo svoja stada i svu marvu. A kad su i to imali, stajali su se u posjed svojih predašnjih zemalja. Počeli su orati njive, tjerati stada na pašu i pridizati svoje vinograde. Upravo bijahu sretni što su poslušali Severa. No kod toga zaposjedovanja njiva i pašnjaka došlo je naskoro između povraćenih Salonjana i novih hrvatskih doseljenika do sukoba, dapače do oštrog sukoba. Pleme je Šubića dobar dio tih zemalja svojatalo za sebe i nije trpjelo da bude sužen i umanjen posjed, koji su oni zauzeli kod osvajanja za svoj plemenski mir. Plemenski je župan skupio svoje čete i otjerao Salonjane sa zemalja, držanih dosad od ljudi njegovog plemena. Dapače se župan zagrozi da će navaliti i na samu carsku palaču, pak nove njezine stanovnike odanle otjerati. Sever se morade osobno uteći knezu Hrvatu, koji je upravo taj čas izbivao iz Bihaća i nalazio se u Biogradu. Stoga Sever pošalje odmah skoroteču u Carski grad s molbom da augustus imperator izda naredbu, po kojoj dopušta Salonjanima da zauzmu carsku palaču, a ujedno da odredi da novi došljaci sa sjevera imaju Salonjanima prepustiti njihove negdašnje posjede u salonskom hataru. U svojoj je molbi Sever posebice spomenuo da je takva naredba potrebna za čuvanje carske vlasti, te će se po njoj najbolje i najsigurnije pokazati da na tom prostoru sveudilj vlada carsko žezlo. Naravski da je tim dodatkom u molbi Sever postigao sve što je htio. Njegov je poslanik još isti dan primio željenu carsku naredbu iz carske kancelarije i odmah se s njom vratio kući. To je išlo tako žurno da Sever još nije ni bio pred knezom Hrvatom, kad je već dobio u ruke carsko pismo.

Knez Hrvat ljubazno je i milostivo primio uglednog Rimljanina, i Severu nije bilo teško s carskom naredbom u ruci predobiti kneza, da je na sve pristao što je Sever tražio. Od zadovoljstva i zahvalnosti rekao je knezu da će kod svojih prijatelja na carskom dvoru odmah izraditi da njegovo

bazilejsko-autokratstvo Augustus imperator imenuje kneza velikodostojnikom i strategom carstva, kako je već takvim imenovan i knez Klukas u Biogradu na Dunavu.

Sever je svakako uspio. Odsad su Salonjani stupili s Hrvatima u prijateljske odnose. Za malo se vremena događalo da su se Hrvati vjenčavali s Rimljankama, a Rimljani opet uzimali Hrvatice, dapače i Hrvati bi se useljivali u carsku palaču i u novonastali grad, što je Rimljanima bilo i pogodno i korisno, jer su tako dobivali više ruku za zidanje i podizanje obrambenih gradskih bedema, - a uz to bi ti u grad pridošli Hrvati primali i kršćansku vjeru.

Bizantinski je car uz svoju naredbu, da se Salonjani slože s Hrvatima u miru, odmah slao u isto vrijeme u Rim k papi izaslanstvo, po kojemu je ovoga molio da pošalje među Hrvate svoje svećenike, kako bi ih priveli kršćanstvu, uvjeren da će pokršteni prije priznavati vrhovnu carsku vlast. Papa je već prije pošiljao svoje izaslanike u ove strane, da otkupljuju od Hrvata svetačke moći i zarobljene kršćane. Papa Ivan IV, rođeni Dalmatinac, odmah je nakon pobjede Hrvata poslao k njima opata Martina s velikim svotama zlata, da otkupljuje moći i roblje. I taj je opat upravo sjajno riješio svoju zadaću. Donio je u Rim gotovo sve moći dalmatinskih svetaca na veliku radost pape, koji je u čast tih moći podigao posebnu veliku crkvu na Lateranu. Iz opatova pripovijedanja uvjerio se papa, da novi osvajatelji i gospodari Dalmacije nisu onako strašno divlji kao Avari, niti su istovjetni s Gotima, koji su bili arijanstvom zaraženi. To ga je veoma uzradovalo, a i probudilo u njemu nadu da bi se mogli privesti u krilo kršćanske crkve i vjere, to više što ga je opat Martin izvijestio da mu je u nekoliko slučajeva pošlo za rukom predobiti za kršćansku vjeru pojedine velikaše i uglednike. Zato papa nije više oklijevao, a poslanstvo istočnoga rimskog cara još je više utvrdilo njegovu odluku. Poslao je svećenike i prelate, a na čelu im Ivana Ravenskoga, muža izvanredno učena, sa zadaćom da prije svega uspostavi i uredi salonitansku nadbiskupiju, ujedno metropoliju čitave Dalmacije i donje Panonije, a zatim da odmah pristupi radu i nastojanju oko pokrštenja novih osvajatelja prema želji rimskog cara u Bizantu.

Ivan Ravenski odjedri ravno u Aspalatos. Našavši tu u Dioklecijanovoj palači nastanjene i udomaćene Salonjane, odmah ih je pozvao i saopćio im odredbu i želju papinu, da se uspostavi salonska nadbiskupija. Uvidio je i on da ne može biti ni govora o novome podignuću Salone, pa je sasvim odobravao Severov rad da se Salonjani nastane u palači, čime je mnogo pridonio da je iz dosadašnjeg provizorija nastao pravi definitivum. Salonjani su naime zajedno sa svojim svećenstvom izabrali Ivana Ravenskoga za salonitanskog nadbiskupa i metropolitu. Čovjek ih je upravo osvojio svojim načinom pravoga pastira. On se odazvao sveopćoj želji, primio na sebe novu dužnost te odmah ishodio papinsku posvetu i odobrenje, da bude nastavljatelj i nasljednik prijašnjih salonitanskih nadbiskupa i dalmatinskih metropolita, pa da na njega prelaze sva prava i sve dužnosti salonitanskih nadbiskupa. Sada bude sveopća radost još veća. Sever bijaše tako ushićen i tako zadovoljan da je svoju krasnu palaču poklonio crkvi, da bude nadbiskupska palača za stolovanje. A kako se nadbiskup Ivan uvjerio da ne može biti ni govora, da bi se razrušena metropolitska crkva u Saloni mogla iznova podići, odlučio je da se krasno sačuvani Jupiterov hram u carskoj palači pretvori u kršćansku crkvu. Pa onako energičan i sav odan svome biskupskom zvanju pristupio je odmah uz sveopće odobravanje preuđevanju, izbacivši prije svega sve likove poganskih bogova na veliko veselje pučanstva, koje je u tim likovima gledalo slike i prilike vragova iz pakla, te ih je s pravom nasladom lamalo i bacalo u živo vapno, da im što prije nestane svaki trag. I tako su mnoge velike umjetnine, donesene od cara Dioklecijana sa sviju strana prostranog carstva, netragom propale, da načine mjesta Golgotškome križu i tužnim obličjima ispaćenih starokršćanskih mučenika. Za kratko je vrijeme divni hram bio pretvoren u polutamnu, tmurnu kršćansku crkvu, no koja ipak sa svim svojim tamnim sjenama nije mogla ni najmanje prigušiti veličanstva i arhitektonske ljepote poganskoga hrama, posvećenog Pobjeditelju Jupiteru, od Golgotškog Raspetoga zauvijek pobijeđenom. Crkva bude od nadbiskupa prikazana imenu sv. Bogorodice Marije, pa je s tim imenom u crkvu doplovila i zamnijela sva ona divotna i draga starokršćanska legenda, što je uresila i zaodjela spomen na prečistu Djevicu. Svijet je bio upravo blažen i sretan da to mjesto dolazi pod tako dragi patronat. No gorljivome se nadbiskupu nije još

činilo da je potpuno izvršio svoju dužnost, znao je da opat Martin nije donio u Rim moći sv. Dujma ni moći mučenika Anastazija, nego da su ostale zasute i zatrpane pod razvalinama metropolitske crkve u Saloni. Odluči dakle da se te moći potraže i prenesu u novu metropolitsku crkvu u carskoj palači. I sam se postavi na čelo povorci, koja je išla po svetačka tjelesa. Dapače, došavši u Salonu, sam je uzeo u ruke motiku i kopaču, da prvi započne otkopavati. Svi su se jagmili da posijeku gusto šikarje i još gušći korov i da odstrane ogromno razvaljeno kamenje, što je pokrivalo prostor nekadašnje crkve. I naidoše skoro na sarkofag na mjestu gdje su znali da počivaju traženi sveci. Sve bude uzneseno i silno sretno. U toj dalekoj uzbuđenosti gotovo im se činilo da iz lijesa struji divan i neobičan miomiris, pa su bili uvjereni da su naišli na moći sv. Dujma. Bojeći se da im obližnji Hrvati neće dopustiti prijenosa, jer je i među njima bilo već kršćana, odnesu brzo gotovo kriomice sarkofag u Spalatum. No dignuvši pokrov uvjerio se nadbiskup da to nisu moći sv. Dujma, nego tijelo mučenika sv. Anastazija. Bilo je donekle u njima razočaranja radi toga, no gorljivi nadbiskup Ivan nije sustao. Vratio se s čitavom povorkom u Salonu i nastavio traženje. I zbilja drugi dan gotovo na istome mjestu naidoše na sarkofag, u kojemu je bilo vanredno sačuvano tijelo sv. Dujma. Nadbiskup dade nositi lijes od nevine još dječice, koja su zbilja na svačije čudo lako ponijela teško i ogromno breme. Moći budu svečano pohranjene i uzidane u metropolitskoj crkvi, a metropolit i sav drugi svijet sada istom osjećaaše da je metropolija iz Salone prenesena u Spalatum. Čim je to nadbiskup uredio, odmah se dao na to da u području čitave metropolije uspostavlja negdašnje biskupe sufragane. Osobito se pobrinuo za one u daljim stranama, pa je najprije uznastojao da se uspostavi biskupija u Delminiumu, u Sisciji i u Sirmiumu.

I nadbiskup i svi romanski stanovnici bijahu osobito zadovoljni što su im Hrvati pustili bez ikakvih zapreka taj prenos. Nadbiskup im je posebnim izaslanstvom izrekao svoju hvalu, a ujedno je naredio da se u starodavnoj rimskoj knjizi, u kojoj su se zapisivala imena salonitanskih nadbiskupa i svjetskih poglavara kneževskih, svečano upiše ime kneza Hrvata kao prvoga vrhovnog vladara hrvatskog naroda, pa je o tom upisu javio papi u Rim. Knez Hrvat je sa svoje strane primio to sa zadovoljstvom na znanje, i sad je još manje činio zapreka nadbiskupu kod njegova uređivanja vascijele metropolije. Dapače nije priječio da nadbiskup među hrvatske ljude na sve strane šalje svoje propovjednike i svećenike, da šire među njima kršćanstvo, koje se naskoro među novim gospodarima uzelo rasprostranjivati; a to je bilo s tim lakše što je među otprije naseljenim Slavenima bilo već mnogo kršćana, a ostalo je ilirsko-romansko pučanstvo odvajkada već prigrlilo krst, pa i među samim Hrvatima mnogo ih se već pokrstilo nakon izmirenja sa Salonjanima i sklapanja međusobnih brakova. Ali najvažnije bijaše što knez Hrvat nije branio da se kršćanski svećenici približuju i njegovu sinu i nasljedniku Borislavu, kojega Rimljani i Grci po nekakvoj iskvarenoj gotskoj formi nazivahu Porga. Sam knez Hrvat nije htio nikako napustiti vjeru svojih otaca, koje se ni oni nisu htjeli nikako odreći ni onda, kada su ih njihovi saveznici Goti željeli privesti Arijevoj nauci. Bijaše knez suviše odan djedovskim predajama, a i suviše zahvalan svojim poganskim bogovima, koji su sedmeroplemenom narodu bili toliko milostivi i pribavili svojom božanskom odlukom toliko i tako krasnih zemalja. U tom se nije dao uskolebati ni onda, kada je primio glas da su starija njegova braća Klukas i Kosenec prilikom svog poklona bazileju-autokratu u Carskom gradu primili svečanim načinom sa svom svojom pratnjom sv. Krst u crkvi sv. Mudrosti u Bizantu i kod toga doživjeli i dočekali velike počasti i pohvale na carskom dvoru od cara imperatora i carice-supruge, a kući nosili arhontske znakove. Protivio se dakako nije da su od bizantinskog cara iz Rima pozvani i od pape odaslani misionari gorljivo širili među sedmeroplemenim narodom kršćansku vjeru kako u njegovoj banovini, tako i u svim ostalim banovinama sedmeroplemenog naroda. Dapače mu je u neku ruku to drago, jer se tako sve više razvijalo općenje i razne veze između njegovih ljudi i romanskoga stanovništva u gradovima na moru, pa je u njega sve više dozrijevala misao da bi i ovi pomorski gradovi došli unutar granica njegove banovine. Tu misao nije mogao više u život privesti, jer ga je nenadano obrvala bolest, kojoj je podlegao i umro u svom kneževskom dvoru u Biogradu na moru.

Smrću kneza Hrvata ispražnjeni prijestol hrvatske banovine, kao i vrhovnog vladanja nad ostalim banovinama, preuzme njegov sin sasvim još mladenački Porga ili Borislav. Prema postojećim uredbama sedmeroplemenog naroda njemu je bez posebnog izbora pripadalo to pravo nasljedstva, pak su prilikom svečanog pogreba kneza Hrvata sva druga braća pokojnoga kneza priznala odmah vrhovništvo svoga sinovca.

Mladi je knez unatoč svojim ranim godinama bio u taj mah na visini svoje zadaće. Prvo mu bijaše da je sa stričevima i tetkama uglavio sporazum, da se čuva veza među pojedinim banovinama sedmeroplemenoga naroda. Po tom sporazumu svih su sedam banovina ostale u zajednici i posebno se ponovno ustanovilo pravo sedam banova, da biraju vrhovnog vladara u slučaju da izumre Borislavova loza, kojoj se priznalo pravo nasljedstva bez posebna izbora. Očeva pak misao da sveže s banovinom također ono nekoliko pomorskih gradova, i oduzme ih ispod neposrednog vrhovništva bizantinske imperije, osobito ga je zaokupila i odmah se dao na ozbiljne korake u tom pogledu. Znajući da je bizantinski car imenovao kneza Klukasa svojim namjesnikom i strategom u krajevima pod Dunavom, pomislio je i on da ishodi od istočnog rimskog cara istu čast za dalmatinske gradove te bi ih tako dobio mirnim putem pod svoju vlast. Na stavljena pitanja u Carskom gradu dobio je odgovor da bi se o tom moglo raspravljati, ako učini isto kao i knez Klukas, pa da primi sv. krst. Tako je došao do velike riječi na kneževskom dvoru u Bihaću i Biogradu nadbiskup Ivan iz carske Dioklecijanove palače. Naravski da je gorljivi velesvećenik kršćanske crkve i širitelj kršćanske vjere odmah znao upotrijebiti zgodnu priliku i svim se žarom bacio na zadaću, da privede mladoga kneza kršćanstvu. Pomagalo mu je u tom uvelike što je mladi knez još za očeva života bio upućivan u kršćansku vjersku nauku. Isto mu je mnogo hasnilo što se mogao pozivati na knezove Klukasa i Kosenca, a najviše je odlučilo što je nadbiskup dokazao da se kršćanska vjera među doseljenim sedmeroplemenim narodom uvelike već raširila. Posebno je nadbiskup spominjao banovinu Slavonsku, koja je bila gotovo sva već pokrštena od slavnog papina izaslanika opata Martina, osobito u krajevima rijeke Save, gdje u nju utječe mala rijeka nazivana od domaćih slavenskih ljudi Krapina, te je u planini nad rijekom podignuta crkva posvećena sv. Martinu, kamo dolazi sa sviju strana narod, da vrši pobožnost. To je sve silno djelovalo na kneza Borislava. Nadbiskup je naskoro doživio trijumf da je mladi knez odlučio primiti krst, a poput njega isto su nakanili knez Lubel i Muhlo, pa i kneginje Tuga i Buga. Uz kneževsku obitelj većina se je župana i velikaša odlučila na pokrštenje. I svanuo je naskoro dan kad je Borislav-Porga krenuo u sjajnoj pratnji starješina i župana iz svoga Bihaća u Spalatum pred stolnu metropolitsku crkvu Sv. Marije. Tu ga je svečano dočekaio nadbiskup s mnogobrojnim svećenstvom. Knez je skinuo svoje svečano sjajno vojvodsko odijelo i zavio se u bijelo od nadbiskupa pruženo mu jednostavno platneno ruho pa je, položivši svoju desnicu u nadbiskupovu ruku, ušao u crkvu gdje je nadbiskup obavio obred krštenja, a kumovali su knez Klukas i knez Kosenec. S glave je bio kod ulaza skinuo svoju zlatom i srebrom iskićenu kacigu, te mu je krasna rusa kosa u dugim zavojima padala niz široka pleća i ramena, a modre sjajne oči junačkoga izraza sada su se smjernim pogledom ovjesile u visoki starinski križ na glavnom oltaru. I knez se spusti na koljena, da se žarkom molitvom zahvali Spasitelju, što je primljen u njegovo stado. Po svršenom obredu i pošto je nadbiskup odslužio svečanu misu, knez je odložio platnenu košulju i nadjenuo na sebe opet svoje vojvodsko svečano odijelo. Nadbiskup mu je dao mjesto uz oltar, a onda su pred njim svi prisutni knezovi, župani i starješine bili kršteni. Poslije ove svečanosti nadbiskup je odmah razaslao na sve strane svoje svećenike, da krste narod po svim hrvatskim banovinama, pa je dobivao za kratko vrijeme izvješća, da se sav narod odaziva u tolikoj mjeri da se u mnogo slučajeva morao slijediti primjer jordanskoga krštenja, pa su ljudi u talasima Cetine, Neretve, Bosne i Save primali sv. krst polijevanjem vode iz rijeka i potoka. Naravno, nije svagdje ni svaki put išlo sve glatko. Poganski žreci i poslužitelji poganskih žrtvenika nisu mirno gledali kako se svijet udaljuje od svojih dosadašnjih bogova i daje se u vlast drugom bogu. Priređivali su velike narodne svečanosti, gdje su nastojali svu dražest i ljepotu svoga poganskoga bogoslužja pred svijetom isticati. I pjesme i kolo i cvijeće i drage, slatke priče o bogovima Svetovitu, Perunu, o Suncu i Mjesecu, o božici Ladi i Vesni, sve se to u pomoć

uzimalo. No - živovanje i općenje s dosadašnjim stanovnicima ovih krajeva, pa neumorno nastojanje kršćanskih svećenika djelovaše prejako i preduboko, a da bi tome upornom djelovanju za dugo bila mogla odolijevati vjernost starim bogovima. Osobito je izgubilo nastojanje poganskih vjernika svoju snagu, kada su kršćanski propovjednici znali i mogli u redovima svojih svetaca i mučenika neprestano naći zamjenike poganskim bogovima u ovoj ili onoj stvari, pa su munja i bljesak i grom umjesto svog dosadašnjeg gospodara i upravitelja Peruna dobili u sv. Illiji svog novog gospodara i vršitelja. A tako je isto bilo s bogom marve i stada, kome su kršćanski svećenici brzo našli zamjenika u sv. Roku, pa su se ljudi mogli utjecati njegovoj zaštiti.

Svakako je u vrlo kratko vrijeme nadbiskup Ivan mogao slati glasnike u Rim i Carigrad, da su novodoseljeni Hrvati primili sv. krst te je cijelo područje negdašnje salonitanske metropolije opet u vlasti i pod blagoslovom svete kršćanske crkve. Otposlani glasnici nisu se sami vratili ni iz Rima ni iz Bizanta.

I papa i rimski car iz Carskoga grada poslali su svoje posebne izaslanike.

Papini su rimski poslanici donijeli papin blagoslov i izrazili veliku radost Petrova nasljednika, što je knez i njegov narod primio sv. krst, i ujedno su izvijestili da papa priznaje novokrštenog kneza vladarom područnih mu zemalja. Ali naročito dođoše da sklope poseban ugovor s knezom i njegovim narodom, za koji ugovor poručivaše papa da mu je izvanredno mnogo stalo do njega, pa je nadbiskupu Ivanu preporučio neka svakako skloni vladara i njegove prve ljude, da potpišu ugovor. Po tom se naime ugovoru ima knez sa svojim narodom obvezati da neće više oružani navaljivati na tuđe zemlje, nego će gojiti mir sa svima koji su miru skloni. Papa se pak zavjetuje za slučaj, ako bi drugi narodi u Hrvatsku zemlju provaljivali i ratom ih izazivali, da će ih sam gospodin Bog osvetiti, a pobjedu će im isposlovati sv. apostol Petar, koji ujedno preuzimlje zaštitništvo nad Hrvatskom i nad Hrvatima.

Knez Borislav-Porga taj je ugovor potpisao sa svim banovima i županima u metropolitskoj crkvi pred nadbiskupom Ivanom. I papini poslanici uz zvonjavu zvonâ sa crkve i uz navještaj trubalja proglasiše da sv. stolica u Rimu daje novoj državi i njezinu vladaru patrona i zaštitnika u sv. Petru apostolu, čast, za kojom su mnoge države čeznule i moljakale, a koja se želja i molba samo u najrjedim slučajevima ispunjavala i podjeljivala.

Nakon tog proglašenja nadbiskup i papinski poslanici udese da je knez sa starješinama i sa sakupljenim narodom sviju banovina položio posebnu svečanu prisegu sv. Petru apostolu, da će se ugovora strogo i vjerno držati.

I svijet se gotovo još nije stao ni razilaziti s ove velebne svečanosti, kad se pojavi svečano izaslanstvo rimskoga cara iz Bizanta. Poslanici su bili potpunim istočnim sjajem i raskoši opremljeni. Na sjajno opremljenim konjima došla je duga povorka u pratnji jake straže i visoko natovarenih deva. Predvoditelj poslanstva bijaše logotet Demetrije, koji je prije više godina kao carski poslanik išao k Samu i sedmeroj braći u Veliku Hrvatsku. Izmolio je sebi kod novoga cara posebice tu milost da on pođe hrvatskome knezu te da svojim očima vidi uspjeh svoga diplomatskog djelovanja prije toliko godina. Heraklijev mu je nasljednik rado ispunio tu želju i molbu. Demetrije je i sada još, unatoč visokoj svojoj starosti mnogo vrijedio u carskoj kancelariji. Sve ga je cijenilo kao jednoga od najumnijih i najvještijih diplomata i političara, a baš radi starosti nije više nikome smetao; - što je postigao, postigao je, a dalje neće nikome više priječiti napretka. Ova mu se zadaća rado povjerila, jer se u carskoj kancelariji dobro čuvalo njegovo izvješće o poslanstvu u Veliku Hrvatsku, pa se po tome znalo da je on najupućeniji u hrvatske prilike. A toga se puta upravo željelo da hrvatski knez bude zadovoljan i da opet carstvo dođe do svog vrhovnog položaja u tim stranama. Demetrijeva visoka dob bila bi doista neka zapreka, ali starac bijaše tako izvanredno sačuvan i krepak da se nije ni trebalo obazirati na njegove mnoge godine, a poznavala se ujedno njegova vještina, domišljavost i veliko iskustvo.

Te svoje dobre strane pokazao je već u prvi čas svoga nastupa. Došavši pred mladoga kneza, prvo mu bijaše da se predstavi kao davni prijatelj i znanac sedmere kneževske braće. Nije smogao dosta

rijeći da izrazi svoju žalost nad smrću kneza Hrvata, i odmah je zaželio da na kneževoj gomili iskaže pokojniku čast. Dakako da je lukavi Grk time mladoga kneza silno predobio za sebe. Sada mu je u savezu s nadbiskupom Ivanom bilo još lakše da izvrši svoju zadaću glede priznanja vrhovnoga gospodstva istočnorimskog cara. Donio je sa sobom ne samo arhontske znakove za čitavo područje, osvojeno od sedmeroplemenog naroda, nego i za dalmatinske gradove i otoke, za koje ga je car još posebice imenovao svojim carskim strategom i *protospatarijem*. I odmah je s nadbiskupom udesio da se priredi velika i crkvena i narodna svečanost, kojom se mladi knez uvodi u svoje nove časti, podijeljene mu od cara, i predaje mu se vladarsko žezlo, mač i zastava, a na glavu mu se stavlja kneževski vijenac, te mu se konačno daje kneževski plašt. Nakon podijeljenih vladarskih arhontskih znakova pred samim glavnim oltarom metropolitske crkve istupio je Demetrije naprijed i proglasio u ime bazileja-autokrata kneza Porgu vladarom Hrvatske i Dalmacije pod vrhovništvom carskim i ujedno dao odmah zapisati u priredene pergamene taj diplomatski naslov, obavješćujući o tome i carsku kancelariju u Bizantu i papinske ustanove u Rimu. Nadbiskup je pak obavio crkveni posao pomazanja. Silno mnogobrojna svjetina klicaše od oduševljenja videći krasnoga kneževskoga mladića pod vladarskim plaštem i s kneževskom vladarskom kacigom na krasnoj plavokosoj glavi.

Najbrža posljedica toga bijaše da se romanski narod u gradovima, što sačinjavahu Dalmaciju, sada još više i radije upuštao s gospodarima kopna u svaki saobraćaj i potrebne odnose, a Hrvati su se stali sve više seliti u te gradove i ondje se ženidbama vezali s domaćim romanskim stanovništvom. A tako bude i na otocima što su pripadali carskoj Dalmaciji. I knez Porga-Borislav za kratko je vrijeme dočekaio tu radost da mu se rimski papa posebice zahvalio, što njegov hrvatski narod ne upada više u Italiju kao grozan neprijatelj i strašan gusar, već skupa s romanskim ljudima dolazi kao miran i vrijedan trgovac na talijanske obale. U poslanici ga je nazvao »dilectus filius Porga, gloriosus dux Croatorum Dalmatinorumque.« Sveopće je pak veselje izazvala odluka mladoga kneza, da u Spalatu, ili kako su njegovi ljudi rekli - u Splitu, sagradi sebi kneževski dvor, na što ga je osobito nagovarao Sever, imajući pri tome još posebnu namjeru. Sever je naime želio da bi mladi knez uzeo za ženu koju patricijsku kćer, a time bi rimski ljudi bili još sigurniji u nastalim novim prilikama. Dakako, na tako što nije Porga još ni mislio, niti je s obzirom na svoje ljude mogao to misliti, ali je s gradnjom kneževskoga doma ipak započeo, dašto zadržavajući i nadalje kao glavne svoje prijestolnice kneževski dvor u Bihaću i onaj u Biogradu. I počinjući s gradnjom kneževskog dvora u Splitu, izdao je odmah darovnicu nadbiskupu, kojom dariva zemljište za podignuće crkve i samostana uz crkvu. Ugledala je dakle svijet prva isprava hrvatskoga vladara. U njoj se on naziva »dux Croatorum et Dalmatorum« a svoju državu zove »regnum Croatiae et Dalmatiae«, kojoj spominje granice »usque ripam Danubii« - (do obale Dunava) a opet s južne strane posebice ističe da se Viševičevo Zahumlje i obližnje oblasti na jugu do grada Skodre nalaze unutar granica Hrvatske države, »inter fines Croatorum«.

I tako je dolazak sedmeroplemenoga hrvatskoga naroda stigao svoj konačni cilj i nastala je država prozvana: »Regnum Croatiae et Dalmatiae«. U sakupljenome hrvatskom svijetu bijaše radi toga velika radost. Nadbiskup Ivan udesio je naime da vladarska isprava bude objavljena u javnom zboru i pred saborom hrvatskih župana i starješina potvrđena. I kad je nadbiskup dočitaio vladarsku ispravu na stepenicama pred ulazom u metropolitsku crkvu, a potom je dao potvrđivati znacima ruku pojedinih ljudi iz kneževske pratnje kao svjedoka, približio se starac eremita iz obližnje planine, imenom Eustahije, koji je među pučanstvom odavna bio poznat kao veoma svet čovjek, ali i kao čovjek vidovit. Taj je prilikom ponovnog čitanja isprave zapao u neku ukočenost. Oči mu se gubile nekud daleko i kao da nešto promatra i gleda, što se običnim pogledom ne može vidjeti. I usne mu pri tom nešto šaptom šaptale, da sve jasnije i glasnije progovaraju. A ljudi su upravo zadržano slušali kao pod djelovanjem neke otajne moći i sile.

- I prolazi stotinu godina - govoraše starac eremita - i prolazi opet stotinu godina, a evo podignuto vladarsko prijestolje gledam jednako gdje stoji čvrsto u moći i ugledu. I prođe još pol stotine godina, a ja vidim da se na to drevno prijestolje uspinje mlad, sjajan i silan junak, koji nakon slavni pobjeda nad doklaćenim barbarima s istočnih strana, strahom i pokorom čitavoga svijeta, stavlja na

junačko čelo kraljevsku krunu, zaogrnuje se i zaodijeva kraljevskim plaštem, i u jednoj ruci drži kraljevsko žezlo, dok drugom rukom pokazuje oštricom mača da čuva i brani kraljevsku vlast od albanskih jezera do šumnih valova Mure, Drave i Dunava, od dračkih južnih daljina na moru do istarskih planina. I prolaze opet stotine i stotine godina. Bljeskovi slave i snage jednako se osvjetljaju iz te kraljevske krune i prosijecaju nebo, koje biva sve tamnije i tamnije i po komu se ganjaju sve strašnije i burnije oluje, ali unatoč njima, ta kraljevska kruna ne pada sa svojih visina. Sužava se doista prostor, nad kojim ta kruna sjaji i sipa svoje kraljevske trakove - pokriva dapače i kraljevske glave tuđe krvi, nekoliko puta mora da mijenja i prenosi mjesto svoga prijestolja; od morskih strana prenosi svoj Bihać u zagorske strane i proglašuje taj zagorski Bihać »glavom kraljevine Hrvatske«. No sada postaje sveta mučenica, ravna svim mučenicima Krista. Trgaju joj tijelo, na najstrašnije muke stavljaju je, nepopustljivu mučenicu. Mora i taj Bihać ostaviti, da sebi i u najgornjim stranama potraži utočišta, jer ona, iako izmrcvarena, osakaćena, ni nakon sve te nevolje ne popušta i nastavlja dalje svoj kraljevski opstanak, da obavlja svoju dužnost prema vjeri i otadžbini. Podnosi neprekidnu bjesomučnu navalu vanjskoga neprijatelja, koji joj otmilje komad za komadom od njezina kraljevstva, da se bolno naziva »ostaci ostataka«; trpi i brani se od zloće i prevare onoga, koji je okrunjen njom - tom slavnom krunom; muči je i izdaje dobjegli beskućnik, kojemu je dala krov i utočište, a koji se za hvalu daje u službu njezinih protivnika i truje ju svojom otrovnom mržnjom; - sve to ona podnese. I kada se iz tih stotina godina složi i tisuću godina, što je taj prijestol podignut, nevolja je još veća! - onaj, koji nosi na glavi tu krunu, vuče na stratišta njezina dva najbolja sina, pljačka je i robi kao najbjesniji razbojnik. Ali ni sad ne popušta ta kruna, ne pada sa svojih visina, ona je sveudilj tu, pa se približuje čas kad je tisuću godina odmaklo otkad ju je veliki junak stavio prvi put na svoju glavu!

Kod tih riječi starac zamukne i sklope mu se oči, spuste mu se raširene ruke i kao u teškoj besvjestici, a od bolne muke složio se na golom tlu.

Iz teške i bolne ove besvjestice napokon se starac prenuo. I opet se uspravi i opet stane govoriti, da mu se još glasnije i još jasnije nizala riječ po riječ. Oči mu se ukočenim, upravo zaprepaštenim pogledom gubile kao u neke daleke - daleke daljine. I govoraše starac: - Tisuću godina odmiče što je prvi put kraljevska kruna ovjenčala junačko čelo mladoga kralja! Tisuću godina! I kao što je kod tisućugodišnjice današnjega dana zlo i sam pakao navalio na kraljevinu i oteo joj najvjerniju djecu - njezinog bana i pjesnika kneza, tako i ova tisuću godišnjica dočekuje zlo i muku kraljevine. Strašna, crna tmina zastire sav kraj, nad kojim je prije tisuću godina prvi put zasjalo zlato ove krune. U toj gustoj neprozirnoj tmuni tek se ganjaju crni, tmasti, zlokobni oblaci, iz kojih sijevaju ognjeni bljeskovi i smrtonosne strijele, a tutnji i gromori i odjekuje svakud od luda bijesa, od nedogledne sramote i na sve strane nakrivljuje se i reži zloslutna, gadna obrazina propasti - ali - ali - eto - sada mi se objavljuje tamo daleko - svijetao trak! Sada vidim i gledam grad pod zelenom divnom gorom, opasan srebrnim kraljevskim pasom brze rijeke. Ponosan, krasan i divan je to grad! Da - da - sada raspoznam. Od stoljeća već našla je Tomislavova kruna u njem svoje utočište. I sjaj i svjetlo iz te krune sipa se nad tim gradom, a to svjetlo širi se sve više i više, širi se sve dalje i dalje, gotovo po cijelom prostranstvu Tomislavove kraljevine, da nosi na svojim tracima ljubav i vjernost bratskoj slozi, da čuva i budi želju za slobodom, za pravedom, za znanjem i za napretkom, pa da tjera u crne ponore guste magluštine i duboke tmine, što se valjaju nad Tomislavovom kraljevinom! I ja već vidim prve trakove toga sunca! - zamukne starac, a u isti je čas novopokršteni knez Porga zamahnuo zrakom na sve četiri strane svojim mačem i opet ponovio zakletvu, da će čuvati i braniti domovinu.

RJEČNIK

Acumincum - Slankamen u Srijemu

Alemani (Alamani) - germansko pleme, nastalo iz smjese različitih plemena, nastavalo predjele među Majnom i Nekarom i sezalo sve do Alpâ i gorja Jura

Akvileja (lat. *Aquileia*, slav. *Oglej*) - rimski grad u Julijskoj provinciji, 12 km sjeverno od tršćanskog zaliva

Aspalatos (Spalatum) - Split

Bagibarija (Bajuvaria) - Bavarska

bazilej-autokrat (grč.) - car samovladar

Bassianae - Petrovci u Srijemu

Bojenheim (Bojoheim) = stan Boja, lat.

Bohemia, njem. *Böhmen*) - Češka

caliga (lat.) - vojnička čizma

centurion (lat. *centurio*) - kapetan, satnik

ciborion (grč. *kiborion*, lat. *ciborium*) -

čaša, kalež; ovdje nebo (krov) nad

prijestoljem

Dacija (lat. *Dacia*) - zemlja među Tisom,

Karpatima, Dunavom i Prutom, kasnija

Vlaška, Moldavska, Sedmogradska i dio

Bukovine (današnja Rumunjska), s glavnim gradom Sarmizegethusa

Daelminium, Dlmno ili **Duvno** - sadašnja

gradina Borčani kod Županjca na

Duvanjskom polju

Duljebi - južnorusko pleme u zapadnom

dijelu gubernije Volinjske

Epidaurus, Epidaurum - Cavtat u južnoj

Dalmaciji kraj Dubrovnika

Hersonez (grč. *Chersonesos* = poluotok) -

dugoljasti uski poluotok među Tračkim

morem i Helespontom (današnji Galipoli)

Histrija (lat. *Histria*) - Istra

Jader (Jadera) - Zadar

Karantanija (Carinthia) - srednjovjekovni naziv za Korušku

Karpi - pleme neodređena podrijetla ispod Karpata

kohorta (lat. *cohors*) - četa (u rimskoj vojsci 1/10 legije)

Korcira (lat. *Corcyra*, grč. *Kerkyra*) - Korčula

Kozari (Chazari, Hazari) - starotursko nomadsko pleme među Crnim morem i Kaspijskim jezerom, u Krimu i južnoj Rusiji; u 8. st. n. e. prešli na židovsku vjeru

lacerna (lat.) - ogrtač s kukuljicom

legat (lat. *legatus*) - prije poslanik ili zamjenik vojskovođe, u carsko doba namjesnik provincije i zapovjednik legije

Leh - član nekadašnjeg slavenskog plemena u plodnim nizinama Visle i Odre (Poljaci)

Levant(e) (tal. Istok) - u užem smislu maloazijske zemlje na obalama

Sredozemnoga mora

Liburnija - zemlja od Krke u sjev. Dalmaciji do Raše u Istri i po otocima sa središtem u

Skardoni (Skradinu); Liburni bili su na glasu kao smioni gusari na svojim brzim lađama

(*Liburnicae naves*)

Lisa (Issa) - otok Vis

Markomanija - zemlja oko Dunava u

zapadnom dijelu Češke i u dijelu Bavarske

Marsonija (Marsonia) - Brod na Savi

(Slavonski Brod). Ime se sačuvalo u imenu rijeke *Mrsunja*, koja utječe u Savu kod Broda

Mezija (lat. *Moesia*, grč. *Mysia*) - rimska

pokrajina među Dunavom i Balkanom i među Drinom i Crnim morem, tj. sjeverni dio stare

Tracije, nastavan Tribalima, Gotima i keltskim Skordiscima (današnja Srbija i

Bugarska)

Nola - grad u Kampanji u južnoj Italiji

Norikum (Noricum) - rimska alpinska pokrajina na jugu Dunava (opsezala Gornju i Donju Austriju pod Dunavom, većinu

Štajerske i Koruške, pa dijelove

Solnogradske, Tirola i Kranjske)

pali (lat. *pallium*) - grčka kabanica

Pečenezi (lat. *Bisseni*) - nomadski i bojovni narod turskog podrijetla, nastavao stepe nad

Crnim morem, doselio se iz Turkeстана
Pontus Euxinus (grč. **Pontos Euxeinos**) -
u starom vijeku naziv za Crno more. Grci su
ga najprije zvali »axeinos« (negostoljubiv)
radi silnih zimskih oluja, što se kasnije iz
strahopoštovanja promijenilo u »euxeinos«
(gostoljubivi)
porticus (lat.) - trijem, galerija

Ragusium - grad Dubrovnik
Recija (Rhaetia) - sadašnji Tiroi i istočna
Švicarska

Salona - Solin kraj Splita
Sarmati - nomadski narod iranskog
podrijetla, koji je nastavao stepe među
Donom i Volgom i sezao sve do Visle i
Karpata
Sarmizegetuza (Sarmizegethusa) - glavni
grad Dacije (Rumunjske)
Sikulci - turansko pleme, ogranak Madžara u
današnjoj Rumunjskoj
Singidunum - današnji Beograd
Sirmium - (grad) Srijemska Mitrovica;
(pokrajina) Srijem
Siscia (Segestica) - Sisak
Skiti (grč. **Skytha**) - narod iranskoga
podrijetla, koji je nastavao nizine nad Crnim
morem i Kaspijskim jezerom
Skodra - Skadar

tanka krv - ženska loza
Tarsatica - Trsat
Tesalonik - Solun
Te salutat! (lat.) - pozdravlja te!
Tribali - nomadsko pleme u Meziji, Traciji i
Panoniji
tribun (lat. **tribunes celerum**) - u carsko
doba konjanički pukovnik
trijera (lat. **trieris**) - troveslarka lađa

veksila, vexillum (lat.) - zastava (vojnička)